

T.C.
MİMAR SİNAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSTANBUL ÇEŞMELERİNDEKİ SÜSLEMELER

(Yüksek Lisans Tezi)

T. C.

Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

Ayhan DOĞRUYOL (8403)

Danışman: Doç.Dr.Semra GERMANER

İstanbul-1987

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	
I- GİRİŞ	1-17
A- TARİHSEL GELİŞİM	4
B- ÇEŞMELERDEKİ DEKORASYONUN GELİŞİMİNE GENEL BİR BAKIŞ	10
II- KATALOG	18-53
A- LALE DEVRİ ÇEŞMELERİNDEKİ SÜSLEMELER	18-38
1) III.Ahmet Çeşmesi	18
2) Üsküdar III.Ahmet Çeşmesi	24
3) Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi	28
4) Tophane Çeşmesi	32
5) Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi	35
6) Bereketzade Çeşmesi	37
B- BATI TESİRLİ SÜSLEMELERİN İSTANBUL ÇEŞ- MELERİNDEKİ GELİŞİMİ VE BAŞLICI ÖRNEK- LER	39-53
1) Zevki Kadın Çeşmesi	39
2) Küçüksu Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi	41
3) Cevri Kalfa Çeşmesi	43
4) Bezmialem Valide Sultan Çeşmesi(Maçka)	44
5) Aksaray Bezmialem Valide Sultan Çeşmesi	46
6) Pertevniyal Kadın Efendi Çeşmesi	47
7) Hüseyin Avni Paşa Çeşmesi	49
8) II.Abdülhamit Çeşmesi	51
III- KARŞILAŞTIRMA	54-61
A- ÇEŞME SÜSLEMELERİYLE ÇAĞDAŞLARI OLAN ESERLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER	54
B- ÇEŞME SÜSLEMELERİNDEKİ MOTİFLER	60
IV- DEĞERLENDİRME	62-65

V- SONUÇ	66-68
VI- SÜSLEME TERİMLERİ	69
VII- RESİM LİSTESİ	70-75
VIII- BİBLİYOGRAFYA	76-79

ÖNSÖZ

Kentin orasına burasına serpiştirilmiş, çağ-
daş yaşama geçinceye değin, fonksiyonel varlıklarını sürdü-
ren, büyük bir sosyal hizmeti yerine getiren çeşmelerimiz,
daha sonraları unutulmuşlar kaderleriyle başbaşa bırakıl-
mışlardır. Mimaride, tarihte, edebiyatta, hat sanatında,
dekorasyonda önemli yerleri olan biblo niteliğindeki bu
anıtlar, son yıllarda bir takım kampanyalarla, sanatsever
kişilerin çabalarıyla yeniden gündeme gelmişlerdir.

Osmanlının sanat zevkini halka indiren, o-
nunla bütünleşen, üzerindeki motifleriyle, dekorasyonu,
değişik üsluplarıyla her zaman ilgimi çekmiş olan bu ko-
nuyu araştırmamı isteyen, beni yönlendiren, bana ışık tu-
tan sayın hocam Doç.Dr.Semra Germener'e ve diğer hocala-
rına sonsuz teşekkürler ederim.

Bir şeyler yazabilmenin verdiği heyecanla,
coşkuyla, düştüğüm boşlukların, ileride güçlü kalemler tara-
fından doldurulması ve bu konuda değerli eserlerin yazıl-
ması en büyük mutluluğum olacaktır.

Saygılarımla

I- GİRİŞ

Türklerin suya verdikleri önem öylesine fazladır ki, su maddi ve manevi bir yaşam ögesi olarak çok eski çağlardan beri sosyal yaşantımızda önemli rol oynamış; bu özellikleriyle de edebiyatımıza ve mimarimize ilham kaynağı olmuştur.

W.Schütte'nin "İstanbul sokaklarının örgüsü içinde bayramlık elbiselerdeki pırlantalar" olarak nitelendirdiği çeşmelerimiz, Türk mimarisinin dekoratif öğelerle zenginleştirilmiş örnekleri olarak sanat literatürümüzde eşsiz bir yere sahiptir. Susamış insanların yararlanması için çeşme ya da sebil yaptırmak topluma en büyük hayır olarak kabul edilmiştir.

Konumuzu oluşturan İstanbul çeşmeleri, kentin orasına burasına serpiştirilmiş, 18.yy.dan itibaren birer anıt karakteri kazanarak mimari eserlere bağımlı olmak durumundan kurtulmuşlardır. Hatta bir alan, bir duvar yüzeyi boşluğunu değerlendiren plâstik bir yüzey-hacim birleşimi rolünü oynamaya başlamışlar, meydan ve sokaklarda kutuplaşmalar yaratan kentsel düzeni birey ölçeğine indiren, bina-sokak karşıtlığında uzlaştırıcı biçimler getiren öğeler durumuna geçmişlerdir. Bu özellik kentin yapısal düzeniyle ilgilenen bir bilinçlenmenin oluştuğunu, kent yapısının kendi özgül koşulları içinde düşünüldüğünü gösterir⁽¹⁾.

1) Ayda Arel, 18.yy. İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci, İstanbul 1975, s.47.

Lâle devrinin son yıllarında padişahlar tarafından yaptırılan meydan çeşmeleri ve sebilleri dışta kalmak üzere, genellikle çeşmelerle cami veya türbe duvarlarına yaslanan sebiller mimari form olarak pek dikkati çekmezler. C.Ricci'nin İtalya'daki Barok çeşmeleri için söylediği "Barok ruhu en kaprisli, en ateşli, en değerli eserlerini suların oynaklığına uyan, binbir şekilleriyle fantastik bir mimari meydana getiren çeşmelerde bırakmıştır" sözleri bizim için uygun değildir. Hiçbir zaman Trevi Çeşmesi bizim çeşme kavramımıza uygun bir örnek oluşturamaz. Türk çeşmesi günlük yaşamımıza karışmış son derece içten bir objedir. Ancak ona yaklaşıldığı zaman hissedilir. Su sesiyle bilinir. Sesini işittiğimiz zaman üzerindeki süsleri seçecek kadar yaklaşılmış demektir. Özellikleri genellikle sade dekorasyonlarındadır⁽²⁾. Yüzyıllar boyu toplumsal yaşamda işlevini sürdüren çeşmelerimiz, estetik özellikleri, dekoratif öğeleriyle taş ve mermer işçiliğinin görkemli örnekleri olarak kültürü ve sanatı halkın ayağına götürmüşlerdir.

İstanbul'da çok sayıda yapılan çeşmeler dönemlere göre karakter farklılıkları gösterir. Ayna taşı süslemelerindeki zenginlik ve motif çeşitliliği özellikle Lâle devrinde ortaya çıkmış, bu dönemden sonra batılılaşmanın etkisiyle Türk mimarisine giren Barok, Rokoko, Ampir ve bunlardan sonra gelen eklektizm çeşmelerimizdeki süslemelerde ilginç gelişmelerin doğmasına neden

2) Doğan Kuban, Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme, İstanbul 1954, s.105.

olmuştur. Dekorasyonun çeşmelerimizde izlediği yolu ve oluşan örnekleri incelemeyden önce kısaca çeşme kavramının ne zaman doğduğu Anadolu'daki ve İstanbul'daki gelişimi üzerinde kısaca durmak gerektiğine inanıyorum.

A- TARİHSEL GELİŞİM

Çeşme, "göz gibi olan delik ve bu delikten akan su" ya da "herkesin yararlanması için düzen altına alınan bir suyun akıtıldığı yapı veyahut da suyun borularla getirilip musluktan akıtıldığı yalaklı su haznesi" olarak tanımlanabilir⁽¹⁾.

Anadolu'nun antik çağ sivil ve bazı dini mimari eserlerinde çeşme ayrılmaz bir unsur olarak ortaya çıkar. İlk örnekler Hititler devrine kadar gider. Bunlar daha çok tapınakların bütünü içinde yer alan kutsal temizlenme yerleridir. Önlerinde yine kutsal bilinen bir yalak vardır. Bu temizlenme yerinden yalnız kral, başrahip ve rahipler faydalanabilirler. Ele geçirilen bazı künk parçaları ve taş yalaklar tabii pınarlardan halkın faydalanması için suyun künklerle çeşmelere aktarıldığını göstermektedir. Günümüze kadar sağlam kalan en eski çeşmeler Urartu devrine aittir(M.Ö.IX-VIII.yy.). Van'da Çavuştepe Urartu kalesinde sarayın kadınlar dairesinde ve mutfak kesimlerinde meydana çıkarılan çeşmeler dikkat çekicidir. Taştan düzenli oluklar içinde aktarılan su, ana kayaya oyulmuş yuvarlak yalaklara dökülmektedir. Diğer Urartu kalelerinde de çeşmelerle ilgili kanal ve künklerle rastlanmıştır⁽²⁾.

1) Celâl Esat Arseven, Türk Sanatı Tarihi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul (tarihsiz), s.495.

Doğan Hasol, Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 1975, s.111.

2) Meydan Larosse-Büyük Lugat ve Ansiklopedi, Anonim Çeşme Mad. İstanbul 1970, Cilt 3, s.202.

Anadolu'nun tipik çeşmeleri M.Ö.X.yy'dan itibaren Grek yerleşme yerlerinde, agoralarda görülür. Çeşme binaları bu pazar yerlerini süsleyen ve aynı zamanda halkın ihtiyacını karşılayan tipik yapılardır. Batı Anadolu İon şehirlerinde güzel çeşme örnekleri vardır. Çeşmelerin anıt niteliğinde yapılması Hellenistik dönemde başlamış ve Roma devrinde asıl karakterini kazanmıştır. Kentin genel su gereksinimini karşılamak üzere çevreden kanal veya kemerlerle getirilen su büyük havuzlara aktarılmakta ve şehre dağıtılmaktadır. "Nimpheum" adı verilen bu çeşme yapıları çok zengin mimari tezyinat gösteren iki veya üç katlı bir cephe ile önünde yer alan havuz ve çeşmelerden kuruludur. Cephe sütunlarla desteklenen bir yarım çatıyla örtülür. Nişlerin içinde tanrı, tanrıça kahraman veya şehrin önemli şahsiyetlerinin heykelleri yer alır. Efes, Perge, Bergama ve Side antik şehirlerinde bu yapıların canlı örnekleri vardır.

Bu eserler Roma'nın zengin çeşme yapılarıyla boy ölçüşecek niteliktedir. Çeşme ve çevresi daima sosyal faaliyetlerin kaynaştığı bir yer olarakta önemlidir. Bu durum eski çağdan bu yana günümüzde de hâlâ canlılığını muhafaza etmektedir. Eski Yunan da çeşmelerin, din hayatına katıldığı ölçüde önem kazandığını gerek vazolar üstüne yapılmış resimler, gerekse edebi eserler göstermektedir. Atina'daki Kalirhoe, Korintos'taki Peirene, Siracusa'daki Arethusa böyle ünlü çeşmelerdendir⁽³⁾.

3) Larousse Aynı eser, s.203.

Eski Türk mimarisinde çeşmelerin önemli bir yeri vardı. Bunlar buldukları yere veya yapılış sebeplerine göre Ev çeşmeleri, Meydan ya da Mahalle çeşmeleri Cami çeşmeleri ve şadırvanlar olmak üzere çeşitlere ayrılırdı (4).

Geçmiş yıllarda bütün evlere şimdi olduğu gibi borularla su verilmediği ancak saraylar, hamamlar, şadırvanlar ve büyük konaklara künklerle su gönderildiği için halk gereksinim duyduğu suyu mahalle çeşmelerinden alırdı. Yine bu devirde evlere su taşıyan sakalar da vardı. Bunlar yayık şeklinde deriden yapılmış kırbalara su doldurup, omuzlarına asarak evlere taşınırdı. Her evin ön cephesinde saka deliği diye isimlendirilen taştan küçük bir tekne bulunur; sakalar getirdikleri suyu evin içine girmeden bu tekneye boşaltırlardı. Su, buradaki borular vasıtasıyla avludaki küplere dolardı (5).

Bazı büyük konaklar ve saraylarda odalara ve sofalara da el yıkamak ve abdest almak için mermerden çeşmeler yapılırdı.

Halkın su ihtiyacını karşılamak amacıyla kentin çeşitli mahallelerine yapılan çeşmeler ise "Mahalle Çeşmesi" diye adlandırılır. Bu çeşmeler genellikle bir kurna veya ayna taşından ve arkasında kârgir bir su haznesinden ibaret basit çeşmelerdir. Bazıları ise güzel şekillerle ve oymalarla süslenerek büyük birer mimari esere dönüştürülmüştür.

4) Celâl Esat Arseven, Sanat Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1950, s.390.

5) Celâl Esat Arseven, Aynı eser, s.390.

Çeşmeden su alanları güneşten ve yağmurdan korumak için genellikle her çeşmenin üzerine ahşaptan genişçe bir saçak yapılmıştır. Bu saçak tavanları oymalar ve nakışlarla süslenmiştir. Kurnanın iki taraflarında su kaplarını koymak veya bu kaplar doluncaya kadar oturup beklemek için seki şeklinde taştan yüksekçe iki düzlük vardır. Eskiden bu çeşmelerin suları ayna taşının alt tarafına doğru konulmuş musluksuz bir lüleden akardı. Daha sonraları suyun boş yere akmaması ve ziyan olmaması için buraya Burma adı verilen açılır kapanır bir musluk eklenmiştir. Musluktan yalağa akan suların sokağı kirletmemesi için ayrıca su mecrası yapılmıştır.

Bazı çeşmelerde musluk taşlarına gömülü bir halkaya zincirle asılı bakır bir tas bulunurdu. Bununla gelip geçenler su içerlerdi. Büyük çeşmelerde ayna taşının yan taraflarına birer küçük oyuk yapılır ve zincirle duvara bağlı olan su tasları buraya konurdu. Ortadaki kısmın iki tarafında su içmeye mahsus iki küçük çeşme daha bulunabilirdi. Her çeşmenin taştan bir kitabesi vardı. Buraya çeşmeyi yaptıranın adı ve yapım tarihi yazılırdı.

Türkler su mimarisine çok eski tarihlerden beri önem vermişlerdir. Osmanlı su mimarisine ait eserlerde de Selçuklu sanatının izlerine rastlamak mümkündür.

Anadolu'da Selçuklular devrinde yapılan çeşmelerin en güzeli Sivas'ta Gök Medrese çeşmesidir(1271).

İki sıralı bordürün çevrelediği duvar yüzeyinde mermerden yapılmış yonca yaprağı biçiminde bir niş içine alınmıştır⁽⁶⁾. Niş kemeri iki renkli taştandır. Köşelerde plastik geçme motifleri ve üstte iki satırlık Selçuk nesihıyla yazılmış bir kitâbe vardır. Yine Selçuklulardan kalma, Konya'da Sâhip Ata Camii ile Afyon'da Çay Medresesi'nin yanında iki önemli çeşme vardır.

Silivrikapı'da ki Davutpaşa Çeşmesi(1485) klâsik devir çeşmelerinin en güzellerindendir. İstanbul'un meydan ve caddelerinde halkın yararlanması için yapılan anıtsal çeşmeler, Mimar Sinan'ın yaptığı su yoluna bağlıydı. Bu çeşmeler genellikle İâlâ devrinde yapıldığından, o devrin üslûbu egemendir. En çok bilineni Topkapı Sarayı'nın dış kapısı önünde Sultan III.Ahmet'in 1728 de yaptırdığı çeşmedir. Fatih'te Nevşehirli İbrahim Paşa'nın yaptırdığı çeşme(1730) yanyana iki bloktan meydana gelir. Klâsik Türk çeşmesi özelliklerine sahiptir. Galata'da 1732 de yapılan Bereketzâde Çeşmesi İâlâ devrinin eşsiz örneklerindendir. Üsküdar'da II.Ahmet tarafından yaptırılan 1729 tarihli çeşme, I.Murat devrinde ve daha sonraki devirlerde onarım görerek şekil değiştirmiştir. Yine III.Ahmet tarafından yaptırılan, 1732 yılında I.Mahmud devrinde onarım gören Tophane Çeşmesi de meydan çeşmelerinin en güzellerinden biri olarak dikkati çekmektedir. İâlâ devrinin diğer önemli bir eseri Galata'daki Azapkapısı çeşme ve sebilidir. 1735 de

6) Ayhan Aytüre, Osmanlı Devrinde Su Mimarisi, Birinci Türk Sanatları Kongresi, C.I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1962, s.49-52.,

I. Mahmud'un annesi Saliha Sultan tarafından yaptırılmıştır⁽⁷⁾.

1730 yılından sonra yapılan çeşmeler Barok üslûptadır. Ve çok sayıdadır. Bunlar arasında Beykoz'da İsağa Çeşmesi (1746) değişik şekliyle dikkati çeker. Çeşmenin önü sütunlu ve kemerli olup bir revakla örtülüdür. Barok üslûpta yapılan diğer önemli çeşmeler Fatih'te Yusufefendi Çeşmesi(1757), Koska'da Ragıppaşa Çeşmesi(1762), Kağıthane köyünde Silahtar Yusufpaşa Çeşmesi(1764), Emin-önü'nde I. Abdülhamit Çeşmesi(1777), Gedikpaşa'da Şevkinihâl usta Çeşmesi(1780), Davutpaşa'da Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi(1782), Sultan Ahmed'de Nakşikadın Çeşmesi(1788), Fatih'te Ebubekir Ağa Çeşmesi(1793), Eyüp'te Mihrimah Sultan Çeşmesi (1801), Mısırçarşısı'nda Hatice Sultan Çeşmesi(1806), Fatih'te Nakşidil Sultan Çeşmesi (1814), İmaret Çeşmesi(1817), Kocamustafapaşa'da Mahmud II Çeşmesi(1825), Yusufpaşa'da Ahmetağa Çeşmesi(1845), Aksaray'da Kethüda Halitefendi Çeşmesi(1852), Sirkeci'de (1877), Tophane'de (1892) II.Abdülhamit Çeşmeleri ve Kadirga'da Esmâ Sultan Çeşmesi.

Saray ve konaklarda, oda içlerinde yüz yılkanması için yapılan çeşmeler ise son derece süslü olurdu. Bunlardan en ünlüleri Topkapı Sarayı'nda Murad III. odasında ki çeşme ile Abdülhamit I.'in yatak odasındaki çeşmedir. Anadolu'nun diğer şehirlerindeki eski evlerde de buna benzer çeşmeler görülür. Bunlar daha çok Barok veya yöresel üslûpta yapılmış eserlerdir.

7) Celâl Esat Arseven, Ykr.eser, s.496.

B- GEŞMELERDEKİ DEKORASYONUN GELİŞİMİNE GENEL BİR BAKIŞ

Osmanlı İmparatorluğunda ekonomik, politik ve sanat alanında gerçek anlamda batıya yönelik Padişah III. Ahmet döneminde (1703-1730) Osmanlı-Fransız ilişkileri sırasında başlamıştır.

Osmanlı Devletinde batılılaşma hareketi toplumun kendisinden gelmemiş, iş başındaki kadronun istekleri ve zorlamalarıyla yürütülmeye çalışılmış, batılılaşma istenirken herşeyden önce devleti yıkılmaktan kurtarma amaç edinilmişti. Kültür ve sanat alanındaki değişmelerin bir bölümünün temelinde kültürel bir değişmeyi hedef tutan bir çalışma değil de, devletin hayatiyetiyle ilgili askeri yenilik veya buna benzer bir problemin yattığı, fakat böyle problemlerin bazılarının sanat ve kültür değişikliği konusunda etki ve role sahip bulunduğu unutulmamalıdır. Türk sanatına Batı etkisinin başlangıcı da işte böyle bir tabiiyet ve kolaylık havası içinde gerçekleşmiştir⁽⁸⁾.

1703 yılında III.Ahmet'in Osmanlı tahtına oturmasıyla başlayan Osmanlı-Fransız ilişkileri, Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin 1720-1721 yıllarındaki Fransa gezisi ile doruğa ulaşmış, daha sonraki dönemlerde de Avrupa ile etkileşim giderek artmıştır. Bu ilişkiler doğal olarak Osmanlı sanat yaşamını da etkilemiş izleri mimari

8) Mustafa Cezar, Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İstanbul 1971, s.1.

Özellikle de süslemede belirginleşerek süsleme alanına yeni bir bakış açısıyla birlikte yeni biçimler getirmiştir⁽⁹⁾. Osmanlı Mimarîsinin en büyük özelliği olan sadelik bu dönemde batı sanatının etkisiyle mimari yüzeyleri süslü, zarif bir görünüme bürünmüştür.

Süslemeler için son derece uygun yüzeylere sahip olan çeşmelerin ayna taşları ve diğer bölümleri ustaların yeteneklerini rahatlıkla sergiledikleri alanlar olduklarından dekorasyonun gelişimini çeşmeler üzerinde rahatlıkla izleyebiliriz.

Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi Paris'e gittiği zaman, Fransa'da Rokoko sanatı en parlak devrini yaşamaktaydı. Bu açıdan batının Türk sanatına etkide bulunuşunun başlangıcına inilirken Türk sanatında Barok izler aranır ve bunun için III.Ahmet devrine kadar gerilere gidilmeye çalışılır.⁽¹⁰⁾

Bilindiği gibi Lâle devri, adından anlaşıldığı üzere, başta Lâle olmak üzere çeşitli çiçeklerin büyük bir sevgiyle, coşkuyla yetiştirildiği bir dönemdir. Ancak bu tutku, çağın yaşama düzeninin yarattığı ortamda olağan bir çiçek ve doğa düşkünlüğünü aşıyordu. Lâle soğanları spekülasyonu çiçek düşkünlüğünü prestij yarışmalarına alet etmişti. Pahalı ve az bulunur Lâle çeşitleri edebi inceliklerin çevresinde dönen bir simgeler derlemesine konu olmuştu. Lüks, prestij ve simgesel an-

9) Sema Öner, İstanbul'daki Meydan Çeşmelerinde Süsleme Hacettepe Ün. Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Bilim uzmanlığı Tezi, Ankara 1981, s.1.

10) Mustafa Cezar, Ykr.eser, s.4.

lamlarla yüklü çiçekler, Lâle devri eğlencelerinin dekor- larını meydana getirmede kullanılırdı⁽¹¹⁾. Dekorasyonda çiçeğin egemen oluşunu ve çiçeğe fazlaca yer verilmesini yaşanan çevreye ve sanatçıların bu çevreden derin biçim- de etkilenmelerine bağlayabiliriz. Yine bu dönemde 17.yy'ın kesme taş çeşmelerine karşın devrin ihtişamına paralel olarak çeşmelerin bütün yüzeylerinin mermerle kaplandığı- nı ayna taşlarının ve diğer bölümlerin stilize çiçek, meyva motifleriyle kaplandığını ve bu süslemelerin be- lirli çerçevelere alındığını görüyoruz.

Osmanlı-Türk sanatında Barok sanatın etki ve özellikleri Lâle devrinden sonra ortaya çıkar. Yani bu devrede Osmanlı sanatında bir Baroklaşmadan söz edi- lemez. Ama Baroğun daha sonraki yıllarda benimsenmesi için gerekli olan çözülme, bu dönemde başlamış Osmanlı- nın yaratıcı strüktürleri böylece yepyeni bir çizgide ürün vermeye koyulmuştur⁽¹²⁾.

Çiçek ve meyva motiflerine olan tutkuyu ve düşkünlüğü sadece Lâle devriyle sınırlamak pek doğru olmayacaktır. Lâle devri motiflerinde kullanılan unsur- ların hemen hepsi Osmanlı süsleme sanatlarında öteden- beri bilinmektedir. Örneğin Sultan Ahmet Camii duvarlarını süsleyen çiniler temaları açısından Lâle devri süslerin- den kesin biçimde ayrılmaz. Lâle devrinin asıl getirdiği yenilik bu temaların natüralist bir üsluba aktarılmasıdır⁽¹³⁾.

11) Ayda Arel, aynı eser, s.42.

12) Ayda Arel, aynı eser, s.43.

13) Ayda Arel, aynı eser, s.43.

Genel süsleme motiflerinin, bu çağda doğal prototiplerine yaklaştırmak bir gerçektir. Kemer alınlığını dolduran kıvrım dalların soyut niteliklerini yitirdiklerini gerçek kıvrımlı dallara benzetildiklerini görürüz. Bu süslemede kıvrım dallardaki yaprak motiflerinin gerçeğe daha yakın bir şekilde ele alınışı kadar, bunların plastik görünümü ve zemin yüzeyinden taşırılması da dikkati çeker. Bütünüyle zemin yüzeyinin malı sayılabilen soyut süslemeden natüralist anlatıma geçişte duyumsal gerçeği daha fazla çağrıştıran motiflerin bir çeşit perspektif içinde algılanmaya başladığı gözlemlenir. Bununla birlikte daha gerçekçi bir anlatımın malzemesi olan bitkisel kökenli çeşitli motifler, başlı başına birer konu sayılmaz. Bunlar belli tekrarlamalar ve açık bir üsluplaştırma çabası içinde yapı cephelerini alçak kabartmayla donatan süsleyici bezeklerdir. Bu süslemelere belirli bir yakınlıktan bakılınca duvar yüzeylerini adeta inkâr eden bir nitelik ortaya çıkar. Yüzeysel olmayı amaçlayan bir süsleme tasarımıyla, bu tasarıma giren öğelerin derinlik yaratıcı özellikleri arasındaki tezat, daha sonra Barok tarzının benimsenmesiyle sonuçlanacak değişik bir anlayışın belirtisidir⁽¹⁴⁾.

1728 yılından sonra Kayserili Mehmet Emin Ağa'nın mimarbaşılığı zamanında yapılan III.Ahmet, Top-hane, Kabataş'ta Ali Paşa, Üsküdar, Azapkapı, Bereketzade ve 1733 te yapılan Hekimoğlu Ali Paşa çeşmeleri ortak dekoratif karakter taşırlar. Glück'ün konu ettiği doğu ve

14) Doğan Kuban, Ykr.eser, s.105.

batı etkilerinden oluşmuş natüralist bir dekorasyon anlayışı burada açıkça görülür. İlk yabancı motif III.Ahmet Çeşmesi'nin saçağı altında görülen akant frizidir⁽¹⁵⁾. Yine Tophane Çeşmesi'nin köşelerinde görülen stilize edilmiş deniz kabuğu motifi ve (5),(C) kıvrımlarınada daha önce başka bir yerde rastlanmaz.

1740 yıllarına kadar etkisini gösteren Lâle devri dekorasyonu bu tarihten sonra yerini Avrupa dekorasyon motiflerine bırakmış bu motifler çeşmelerin ve sebillerin yüzeylerini kaplayarak natüralist zevkin ürünü olan çiçek ve meyva motiflerinin yavaş yavaş ortadan kaybolmasına neden olmuşlardır.

Lâle devrinin sonlarında ve I.Mahmud'un saltanat süresi içinde çok sayıda yapılan çeşme ve sebiller, Goodwin tarafından Türk Barok üslubunun temsilcileri olarak kabul edilir. Bu dönemde çeşmeler apayrı hüviyetlere dönüşerek meydanlara taşınmış sebillerde yarı özerk bir hâl almıştır. Dekoratif gelişim incelendiğinde ise motiflerde bir kalabalıklaşmanın ve yoğunlaşmanın olduğu göze çarpar.

18.yy'ın ikinci yarısında çeşme ve sebillerde birbirlerine paralel çubuk profillerden teşkil edilmiş(S) kıvrımlarının çok kullanıldığını, yüzyılın son dönemlerinde ise deniz kabuğu ve akant yapraklarının geliştiğini, ağır ağıdalı ve katmerli dekoratif öğelerin çeşme yüzeylerini kapladığı gözlemlenir. Bazen bu motiflerin birbirlerine benzetildikleri yeni deniz kabuğu motifinin

15) Doğan Kuban, Aynı eser, s.135.

akant yaprağına ya da akant yaprağının kabuk motiflerine benzetildiği ve stilize edildikleri dikkati çeker. 18.yy'ın sonlarında ise çeşme yüzeylerinde ince dalların adeta bir örümcek ağı gibi oldukları görülür. III.Selim zamanında Topkapı Sarayı'ndaki salon tezyinatları da aynı şekilde Rokay üslûbundan ilham alınarak yapılmıştır⁽¹⁵⁾. III.Selim'in saltanatının son yıllarına kadar süsleme sanatlarında saf bir biçimde Rokoko egemenliği devam etmiştir.

Napolyon'un Mısır'a yaptığı seferle bir ara bozulan Osmanlı-Fransız ilişkileri daha sonra tekrar düzelmiş, II. Mahmud'un tahta çıkmasıyla bu sefer de sanatımızı hem mimari alanda hem de dekorasyon alanında "Ampir Üslûbu" etkilemiştir. Kılıç, kalkan, silah, tüfek, arma, ışın saçan güneş gibi motiflerin bol miktarda kullanıldığı ayna taşlarının geometrik çerçeveler içine alındığı bu devrede, Ampir'in etkileri sadece mimaride ya da çeşme dekorasyonlarında olmamış, mezar taşları, mobilyalar ve diğer küçük sanatlarda bu stilin etki alanı içine girmişlerdir.

Ampir, Osmanlı İmparatorluğu'na girince Barok tamamen terk edilmedi. Ampir'in başlangıcında her iki üslûbun da iz veya özelliklerini taşıyan eserlerin ortaya konması normaldi⁽¹⁶⁾. Nusretiye Camii gerek mimarisi, gerek süslemeleriyle bu anlayışın tipik örneği durumuna geçerken, Dolmabahçe Sarayı ve benzeri yapılarda özellikle

15) Doğan Kuban, aynı eser, s.135.

16) Mustafa Cezar, Ykr.eser, s.110.

süsleme alanında bu anlayış daha da belirginleşmiştir.

Barok ve Ampir'in aynı anda algılandığı bu devredeki çeşmeler üzerindeki dekorasyon incelendiğinde çengelli püskül motiflerinin ortaya çıkışı, çeşme aynalarındaki kabartma bezemeler, güneşe benzer bir hotoz motifinin altında toplanışlar, çubuk silmeli belirgin çerçeveler Ampir'i müjdelerken saçak altında, köşelerde görülen volüt şeklindeki yaprak motifi akantlı konsol temasının çizgisel çeşitlemeleri 19.yüzyılda da Rokoko'dan bütünüyle vazgeçilemediğini gösteren tipik öğelerdir.

Dış sanat tesirlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na girişinden II.Mahmud devrine kadar olan dönemde Barok ve Rokoko, II.Mahmud devrinde Ampir unsurlar daha ağır basmakla beraber yer yer Barokla karışmakta, bazı yapılarda ya da dekorasyonlarda eksantrik, abartılmış şekillere ve motiflere rastlanmaktadır. Abdülmecit ve Abdülaziz dönemi çeşmelerinde de Ampir-Barok karışımı dekorasyon dikkati çekerken, II.Abdülhamit döneminde Ampir üslûpta gerilerde kalarak bazı yapılarda Neo-Klasik özellikler ve Art Nouveau dekorasyon görülmektedir. Belirli bir üslûp özelliği göstermeyen ve her üslûptan izler taşıyan Seçmecilik anlayışı(Eklektizm) bu dönemin mimarisine ve dekorasyonuna daha çok egemen olmuştur.

20.yy başlarında Eklektik anlayışa tepki başlamış, bu da Türk mimarisinde Neo-Klâsizm'in doğmasına neden olmuştur⁽¹⁷⁾. Neo-Klasik tarzda yapılan çeşme-

17) Metin Sözen-Mete Tapan, 50 yılın Türk Mimarisi, İş Bankası Yayınları, İstanbul 1973, s.99.

lerde eski formlara dönülmüş ve dekorasyonda tamamen sadelik esas alınmıştır.

II- KATALOG

A- LÂLE DEVRİ ÇEŞMELERİNDEKİ SÜSLEMELER

1- III.AHMET ÇEŞMESİ

Lâle devrinin en görkemli örneği olan bu eser, Topkapı Sarayı'nın birinci kapısının önünde ve Ayasofya'nın yanında yer alır. 1728 yılında III.Ahmet tarafından Mimarbaşı Kayserili Mehmet Ağa'ya yaptırılmıştır⁽¹⁸⁾ (resim 1).

Yapı genel hatlarıyla kare bir plana sahiptir. Karenin her yüzünde birer çeşme, her köşesinde ise birer sebil bulunmaktadır. Karenin her kenarı 10 metre uzunluğunda olduğuna göre anıt 100 metre karelik bir alanı kaplamaktadır. Yüksekliği saçak seviyesine kadar 7.5 m. , çatı tepesine kadar 11 metredir⁽¹⁹⁾.

Çeşmenin temelde geometrik olan biçimi köşelerdeki sebil çıkıntılarıyla hareketlendirilmiştir. Sebil parmaklıklarının gerisinde kalan boşluklar, çeşmenin biçimsel katılığını yok eden ve alanın ortasında pozitif bir kitle oluşturmasını önleyen unsurlardır. Mermer cepheleri sistematik olarak kaplayan yüzeysel süslemeler malzemenin somutluğunu, bağdaşıklığını bozarak çeşme kütesindeki kararsızlığı arttırır. Çeşme meydanın orta-

18) Hâdi Altay, SultanAhmet Çeşmesi, Sanat Dünyamız, İstanbul 1983, S.26, s.2.

19) Hâdi Altay, aynı eser, s.3.

sında, mekansal kutuplaşma yaratan somut bir işarettir. Bununla birlikte çeşmenin çevresine göre konumu ile işçiliğinde beliren maddesizleştirme istemi arasında açık bir çelişki vardır⁽²⁰⁾.

III.Ahmet Çeşmesi, sebil ve çeşme fonksiyonlarını aynı yapıda birleştiren bir eser olduğu için ilginç bir eserdir. Bu şekildeki işlevsel çözüm, birlikte biçimsel bir deneme getirmekte, kare plâna köşelerde yerleştirilen zarif parmaklıklı sebillerle kübik kütle hafifletilerek ve yuvarlak-düz yüzeyler yanyana kullanılarak, klâsik sebil formu Barok anlayışa zemin hazırlayacak bir biçimde yapı bünyesine katılmaktadır⁽²¹⁾. Mermer yüzeylerde eriyen alçak kabartmalar ile yoğun gölgeler düşüren derin saçaklar arasındaki karşıtlık, çeşmenin dekoratif kompozisyonunda ağır basan düşey çizgilerle, saçaklı örtünün yataylığı arasındaki zıtlık ve bu zıtlığı örtü düzeyinde daha da belirginleştiren çatı kuleleri, Barok yaklaşımın temel şemasındaki yatay-düşey tezatlarına pek aykırı değildir.

III.Ahmet Çeşmesi dört cephesi, her cepheyey alan çeşmeleri ve köşelerdeki sebilleriyle son derece anıtsaldır. Çeşmenin asıl yüzü Ayasofya'ya bakar. Burada ayna taşının üzerinde bir madalyon içinde altın yaldızla yazılmış "Maşallah" sözü dikkati çeker. Ayna taşının yanlarında mermer kabartmalar, altın yaldızlı çiçek vazosu ve çeşitli çiçek motifleri ile süslüdür(resim2).

20) Ayda Arel, Ykr.eser, s.40.

21) Sema Öner, Ykr.eser, s.2.

Yine bu cephe üzerinde yeşil renk çini zemin üzerinde yanyana iki mısra halinde XVIII.yy'ın ünlü divan şairi Seyyid Vehbi'nin 28 beyitten oluşan ünlü kasidesinin son beyti bulunmaktadır. Tâlik hatla büyük bir ustalıkla mermere işlenen bu kasidenin diğer beyitleri yapının Sultan Ahmet Camii'ne bakan yüzünden başlamak üzere, çeşme aynaları üzerindeki kırmızı çerçevesi ve yeşil zeminli çini levhalar üzerinde beşer, sebiller üzerinde üçer beyit şeklinde sıralanmışlardır.

Süsleme motiflerinin tek yüz yerine tüm cephelerde kullanılmasıyla bu çeşmede klâsik şemaların dışına çıkılmış, tüm yüzeyler boş yer bırakılmamacasına çeşitli süsleme öğeleriyle doldurulmuştur. Saçak altları da bu süslemeden nasibini almış, yüzler arasındaki bezeme bağı da bordürlerle sağlanmıştır.

Edmondo Amicis'in "İnsan elinin oyup işlemediği yer kalmamıştır. Zerafet, sabır ve servetin harikasıdır. Hiç kuşkusuz billur bir fanus altında korunmaya değer. Bu eşsiz koca pırlanta ilk günü kimbilir nasıl parlıyordu. Onu bir kez görmek, hayalinin ölünceye kadar hafızadan silinmemesi için yeterlidir" diyerek övgüyle söz ettiği Sultan Ahmet Çeşmesindeki süslemeleri üç ana grup altında inceleyebiliriz. Geometrik süslemeler, Hat tezeyinatları, Bitkisel süslemeler.

Geometrik dekorasyon, nişlerin üst kısımlarındaki mukarnas süslemelerde, stalaktitli sütun başlıklarında, yapının dört bir yanını dolanan üstteki çini

bordürün altındaki mukarnas bordürle bir de sebillerin üst kısımlarındaki yuvarlak ve oval mermer madalyonlar içinde görülmektedir.

Çeşmenin büyük bölümü bitkisel motiflerle bezenmiştir(resim 3). Kırmızı ve beyaz mermer levhalarla belirlenen yarı sivri çeşme kemerlerinin etraflarında ve içlerinde kalan çeşme aynaları üzerinde çeşitli kıvrım dal ve yapraklarla hatayı ve rumiler, muslukların iki yanlarında ise vazolar içinde çiçekler görülmektedir. (resim 4) Aynı bitkisel motifler yukarıdaki bordürlerle sebillerin alt kısımlarında da vardır.

III.Ahmet Çeşmesi'nin saçağı altında görülen akant frizi Doğan KUBAN tarafından ilk yabancı kökenli motif olarak gösterilir. Saçağın altında çeşmeyi bir baştan bir başa dolanan beyaz zemin üzerine bitkisel motifli çiniler yeşil çini şeritlerle sınırlandırılmışlardır. Yeşilin egemen olduğu bütün bu çiniler Damat İbrahim Paşa'nın İznik'ten getirttiği çini ustaları tarafından Tekfur Sarayı'ndaki çini imalâthanesinde yapılmışlardır⁽²³⁾. Buradaki frizlerde lotus-palmet, tek renkli çini panolar arasında Çin bulutu ve çintemanili klâsik Osmanlı motifleri görülür. Palmet-rumi ve mukarnas dizilerinin ardından kullanılan yarım lâle ve batı kökenli kıvrım dal frizleriyle cephedeki yatay hareketin sürdürüldüğünü görüyoruz.

23) Gönül Öney, Türk Çini Sanatı, İstanbul 1976, s.114.

Yapının yüzeylerinde yer alan kitabeler önemini korumuş, kuzey cephede yer alan ve Sultan III. Ahmet'in söylediği ve yazdığı belirtilen çeşme kitabesinin son beyiti sülüs celisi hat ile, diğerleri ise ta'lik hatla yazılmıştır⁽²⁴⁾.

Çeşme nişinde yer alan ayna taşı, alınlık ve kemer köşelikleri süslemenin yoğunluk kazandığı diğer yerler olarak dikkati çekerler(resim 5). Dolamadal adı verilen süslemelerin bordürlerde olduğu gibi kemer ve alınlıklarda da yer aldığı göze çarpmaktadır. Dolamadalların üst kısmında ise Türk süsleme sanatlarında pek görülmeyen büyük asma yaprağı ve boru çiçeğini andıran motifler, alınlıklarda ise Türk sanatına yabancı olmayan kabara motifleri görülür.

Çeşmenin kuzey cephesinde yer alan nişteki ayna taşı üç panoya ayrılmış, iki yandaki panolarda simetrik kompozisyonda çiçekli vazolar işlenmiştir. Çokgen bir sehpa üzerine oturtulan vazoda son derece natüralist gül, karanfil ve şakayık motifleri görülmektedir.

Çeşme nişinin iki yanındaki nişlerde rumi-palmet, rumi, kıvrımdallı bordürler kullanılmıştır. Asıl cephenin simetriği olan yüzeye diğer cephelere göre daha az önem verilmiştir(resim 6). Çeşmenin iki yanında hazneye giriş kapısı yer almıştır. Kapı üzerleri rumili, kıvrım-

24) Erhan Ünal, İstanbul Çeşmeleri, Hayat Tarih Mecmuası, İstanbul 1969, s.59

dallı bir taçlandırma bezeği ile süslenmiştir. Ayna taşı dışında iki selvi motifi üstünde bir istiridye kabuğu yer alır. Sebil kardesinde dolamadal süslemeleriyle birlikte yine dilimli kaş kemerle taçlandırılmış pano içinde vazolu çiçek buketleri göze çarpar. Vazolar pano çerçevesine oturtulmuş alt yüzün biçimlenişinde perspektif kuralları dikkate alınmamıştır.

III.Ahmet Çeşmesi, klâsik ölçülerden uzaklaşmaya başlanan bir devrenin ürünüdür. Uzaktan bakıldığında efsanevi bir köşkü anımsatan çeşmede Marmara mermeri, Tekfur Sarayı'nda imâl edilen çiniler, stuko ve altın yıldız kullanılmıştır. Üzerindeki dekorasyon ahşap işçiliğini hatırlatmakta bu da yapıya ayrı bir zerafet vermektedir.

2- ÜSKÜDAR III.AHMET ÇEŞMESİ

Üsküdar'da İskele meydanında, Mihrimah Sultan Camii'nin önünde yer alan bu çeşme, Bab-ı Hümayun önünde yer alan çağdaşı ile büyük benzerlikler gösterir. Sultan III.Ahmet'in emriyle Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılmıştır⁽²⁵⁾ (resim 7).

Çeşmenin denize bakan yüzünde Sultan III. Ahmet ile Sadrazam İbrahim Paşa'nın birlikte hazırladıkları ve Sultan Ahmet'in eliyle yazdığı iki dize görülür. Meydana bakan yüzünde Şair Nedim'in akıcı bir üslûpla hazırladığı onsekiz satırlık tarih manzumesi görülür. Bu manzumenin son mısraı ebced hesabına vurulunca Milâdi 1728-29 tarihleri ortaya çıkar. Çeşmenin Yeni Valide Camii tarafındaki yüzünde de Şair Rahmi'nin tarih manzumesi yazılıdır. Öbür yüzündeki manzum tarih kitâbesini Şair Şakir hazırlamıştır⁽²⁶⁾.

Üsküdar III.Ahmet Çeşmesi, çeşitli tarihlerde yapılan onarımlarla J.Pardoe'nün gravürlerinde görülen orjinal çatısını yitirmiş, 1932-33, 1955 ve daha sonraki yıllarda yapılan onarımlarla günümüzdeki şeklini almıştır. Çeşmenin camiye ve denize bakan yüzlerinin köşelerinde zarif yalıklı bir selsebil görülür. Selsebillerin üstlerini tavus kuşu kuyruğu şeklinde kabartmalar süsler(resim 8). Yüzleri balık sırtı gibi olan selsebillerden su havuzcuklara akar.

25) İbrahim Hakkı Konyalı, Üsküdar Tarihi, İstanbul 1977, s.91.

26) İbrahim Hakkı Konyalı, aynı eser, s.93.

Çeşme tamamen mermerden yapılmış olup beş basamak üzerinde yükselir. Her cephenin ortasında yer alan çeşmelerden başka, her köşede birer küçük çeşme bulunur. Köşelerin üst kısmında stalaktitli ve dilimli su damlalarını andıran zarif bindirmelikler yapılmıştır (resim 9). Bindirmeliğin ucu bir palmet motifiyle alt kısmında yer alan küçük çeşme haznesini çeviren palmet friziyle dikdörtgen biçiminde çevreleyen kısma bağlanmaktadır. Haznenin kenarları da bitki motifleriyle süslü ve alt kısmı dilimli bir şekilde aşağıya incelmış bir biçimde uzanmakta ve lâle motifini andıran bir çiçek motifiyle sona ermektedir.

Çeşmenin Sultan III.Ahmet'e ait olduğu bilinen celi sülüs kitabenin yer aldığı batı cephesi, dekorasyon açısından diğerlerine göre farklılık gösterir. Burada testere dişi tarzındaki süslemeyi bitkisel ve geometrik dekorasyon, onu da yataylardan ve düşeylerden oluşan kartuşlar izler. Soyut bitkisel motifli frizin ardından mukarnas dizisi kullanılmıştır. Kitâbenin altında, çeşme nişinin kemer köşeliği ve kemer alınlığı rumi ve palmetli grift dallarla bezelidir. Kemer alınlığında ise palmet ve rumili dolamadallarla taçlandırma bezeği kullanılmıştır. Palmet aralarında ise birer gülçe bulunmaktadır. Ayna taşı üç ana bölüme ayrılmış, birbirine simetrik olan iki yan panoda vazoda çiçek motifleri görülür. İri gül ve yaban lâlelerinin yer aldığı vazo pano çerçevesine oturtulmuştur. Ortadaki pano di-

limli kaş kemerli ve gülçe süslemelidir.

Camiye bakan cephede de kemerin birleştiği sivri kısmın altında girift geometrik motifler yer alır. Çeşmeyi çeviren süsleme burada daha basittir.

Sezer Tansuğ, 1969 yılında Vakıflar Dergisinde yayınladığı "İstanbul çeşmeleri ve Ayasofya Şadırvanı" isimli yazısında Üsküdar çeşmesinde birbirine karşılıklı tesir eden ve kütle-yüzey ilişkisinden doğan bir gerilimin yer aldığını ve bunun tekrar edilmiş bezeme çerçeve yüzeylerinin statik düzenin seyryinden vazgeçmeyen dinamik duyarlık katına yükselttiğini ileri sürmekte hacim yüzey arasındaki ilişkiyi, kütle kırıcı ilişkiyi çeşmenin kübik yapısını, köşe üstlerindeki konsol bezemesi ve köşe kesimlerinin meydana getirdiği küçük yalaklı yüksek çeşmelerle, karşılıklı cephede tekrarlanmış olan simetrik nişlerin üst dolguları, köşe konsollarıyla sağlandığını ve bu yönüyle Tophane Çeşmesi'yle bir benzerliği olduğunu anlatmaktadır. Yine Sezer Tansuğ, kübik çeşme plastiği ile gerçek mimari arasındaki farklılığı ve bağlılığı şöyle ortaya koyar. Plastikte mimari duygunun tesiri olduğunu ve bu kübik yapıların mekân örtüsünün fonksiyonu olmayan kubbelerle yükseltilmesinde plastiğin, yeni duvar yüzeylerine gelişigüzel kondurulanlardan, köşe ve meydan boşluklarını dolduranlar kadar hepsinin çok defa tam bir mimari unsur olan kemer örgüsü biçiminde veya bu unsurun mutlaka kullanıldığı bir tarzla ele alınmış olmaları ile gerçek fonksiyonel mimari ile bu farklı bağlılık mimari duygusunun ve ona özentisinin

tesirleri sonucudur.

Üsküdar III.Ahmet Çeşmesi'nde, Sultan Ahmet Çeşmesi'nde görülen sebil ve süsleme kuşaklarıyla kurulan bağ fazlâ kuvvetli olarak hissedilmez. Ancak köşelerdeki sarkıtlara kadar bu bağ sağlanabilmiştir⁽²⁷⁾.

Burmali sütuncelerle ayrılan pahlı köşeler kendi sınırları içinde süslemeli bir yüzey oluşturur. Sebil yerini alan bu yalaklı yüzeylerdeki ayna taşında yelpaze açılımlı bir bezeme ile rumi-palmetli bordürlerden yararlanılmıştır.

Çeşmenin saçağının altını istalaktitler süsler. Köşelerde gömme halinde işlenmiş burma sütunceler görülür. Bunlar çeşmeye ayrı bir çekicilik kazandırmışlardır. İ.H.Konyalı Üsküdar Tarihi isimli eserinde bu çeşmeyi anlatırken burma sütunların başlarında vaktiyle altın yaldızlı hilâllerin olduğunu söylemektedir.

III.Ahmet Çeşmesi, 18. yüzyıl çeşme mimarisini, tezhibini, nakışını, yazısını, şiirini toplu olarak ifade eden eşsiz bir sanat eseri olarak bugün de görenleri büyülemektedir.

27) Sema Öner, aynı eser, s.5.

3- AZAPKAPI SALİHA SULTAN ÇEŞMESİ

Şişhane yokuşunun bitiminde Sokollu Camii'nin yanında Unkapanı köprüsünün başındadır. 1731 yılında I.Mahmud'un annesi, II.Mustafa'nın eşi Saliha Sultan tarafından yaptırılmıştır⁽²⁸⁾. Mimarının hassa mimarbaşı Kayserili Mehmet Ağa olduğu sanılmaktadır⁽²⁹⁾(resim 10).

Azapkapı Çeşmesi'de Sultan Ahmet Çeşmesi gibi hem sebil hem de çeşme fonksiyonlarını içerir. Aralarında yapısal düzen farkı vardır. Çeşmeyi yaptırmak için yeteri kadar geniş ve etrafı açık bir yer bulunamamış, onun için çeşmeye köşeli şekil vermek zorunluluğu doğmuştur. Çeşmenin konumundan gelen asimetrisi ona diğer çeşmeler arasında farklı bir yer kazandırmıştır.

Azapkapı Çeşmesi, küçük altı köşeli dairesel şekilde bir sebilden oluşur. Her köşesi bir sütuncuk ile zarif motiflerle işlenmiş, tunçtan parmaklık oturtulmuştur. Çeşmenin kütesini şebekeli sebilin sağladığı mekan boşluğu ve bezemenin düzenlenişiyle yayılmış yüzeylerin plastiği haline gelmeleriyle hafifletilmiştir. Bu yapıdaki karakteristik özellik, birbirine karşılıklı tesirlerini veren ve kütle yüzey ilişkisinden doğan bir gerilim ve tekrar edilmiş bezeme çerçeve yüzeylerinin statik düzeninin dinamik bir duyarlılık kazanmasıdır. Azapkapı meydan çeşmesinde ortadaki sebil çıkıntısıyla

28) İbrahim Hilmi Tanışık, İstanbul Çeşmeleri, Beyoğlu ve Üsküdar Cihetleri, İstanbul 1945, s.75.

29) Süheyl Ünver, Azapkapı Çeşmesi, İstanbul Belediyesi Surlar İdaresi Yayınları, 1954, s.118.

iki yandaki bezemeli çeşme cepheleri arasında böyle bir ilişki görülür. Arkadaki kütesel hazne, bezemeli cephe- nin simetrik kuruluşunu tamamlayan doğal bir devamı ola- rak görünmektedir. Bu kübik yapının mekânının örtü fonk- sionu olmayan kubbelerle yükseltilmesinde mimari duygu- nun ve buna özenen süsleyici duyarlığın varlığından söz edilebilir⁽³⁰⁾.

Silmeli korniş altında lotus-palmet frizi- nin kullanıldığı çeşmenin süslemesini mukarnas frizi iz- ler. Bordürlerde rumili kıvrım dal, soyut yaprak ve çi- çekli kıvrım dallar göze çarpar(resim 11-12). Bordürün çevrelediği yatay panoda da, yatay doğrultuda gelişen şakayık ve cepheden beş yapraklı çiçeklerle oluşturul- muş dolamadal kullanılmıştır.

Çeşmenin ön cephesi iki çeşme ve ortada yer alan bir sebilden oluşmaktadır. Sebinin iki yanın- daki cephelerin süslemesi birbirinin aynıdır. Çeşmenin kemer içleri bir stalattit dizisiyle ikiye ayrılmış o- lup, girift bir kompozisyon oluşturan rumilerin meydana getirdiği kısım ile kurnanın iki yanında ikişerden dör- der tane olmak üzere vazodan çıkan gül, buğday başakla- rı ve benzeri motifler işlenmiştir(rasim 13-14-15-16-17-18). Üsttekiler sehpa üzerinde yer alır ve kemerin dışında da devam eder(resim 19-20). Bu bölüm iki burma sütun tarafın- dan çevrelenmiş ortada sebille birleşen yerde saplı bir çeşit vazolardan çıkan limon, elma, armut adeta hurma

30) Sezer Tansuğ, İstanbul Çeşmeleri ve Ayasofya Şadırvanı, Vakıflar Dergisi, S.6, İstanbul 1969, s.195.

ağacından sarkar biçimde yapılmışlardır.

Ortadaki sebil bölümü stalaktitli beş sütunla dört kısma ayrılmıştır. Bunun üzerinde çan ya da boru çiçeklerinden oluşan girift kompozisyon, onun üzerinde stalaktit dizisi, daha üstte ise biri küçük diğeri büyük tipte çiçek dizileri, ortadaki bölümde ise kitâbe ile,yanlarda dallı, kıvrımlı kompozisyonlar göze çarpar. Sebil parmaklığında çeşmenin hazne duvarına bitişik bir tekneli çeşme yapılmış ve yuvarlak bir kemer tarafından çevrelenmektedir. Çeşmenin dışarı çıkıntı oluşturan gövdesinin altı köşeli şekline uygun ahşap çatısındaki süslemelerin boyalarının bir bölümü zamanın etkisiyle aşınmıştır. Burada da Tophane Çeşmesinde olduğu gibi güneşten çıkan ışınları gösteren motifler ile zikzak ve baklava dilimlerinin oluşturduğu çeşitli Barok dekorasyon dikkati çeker.

Azapkapı'daki Saliha Sultan Çeşmesi, Bab-ı Hümayun önünde yer alan III.Ahmet, Kabataş'taki Hekimoğlu Ali Paşa ve Bereketzade çeşmeleriyle dekorasyon açısından benzerlik gösterir. Adı geçen bütün çeşmelerde dekorasyonun natüralist ağırlıklı olduğu görülmektedir (resim 21-22-23).

18.yy başlarındaki gravürlerde çeşmenin etrafında ufak bir meydan ve evler yer alır. O zamanlar çeşmenin zemini günümüzdeki gibi çukurda değildi. Oysa bugün çeşmenin taban seviyesi, toprak seviyesinin yaklaşık bir metre altındadır⁽³¹⁾. Çeşmenin bu durumundan

31) Süheyl Ünver, Ykr.eser, s.19.

kurtarılarak eski görünüşüne kavuşturulması onun güzelliğine ayrı bir güzellik katacaktır.

4- TOPHANE ÇEŞMESİ

Tophane'de Kılıç Ali Paşa Camii'nin karşısında yer alan bu eser İstanbul'un sayılı şaheser çeşmelerinden birisidir(resim 25). Mermer işçiliğinin en güzel örneklerinden olan bu çeşme dört cephelidir. Şair Nahifi Süleyman Efendi'ye ait olan on kıratlık kitabesi tarih beyitiyle sona ermektedir. Dört çeşmenin ikişer tarafında Diyarbakırlı Çakeri'nin birer kıtası vardır. Köşelerdeki birer kıta Şair Rahmi'ye aittir⁽³²⁾.

1732-1733 yıllarında I.Mahmud tarafından yaptırılan çeşme, kare planlıdır. Köşeleri pahlanmış, mukarnaslı bir konsolla tekrar kareye geçilmiştir.

Çeşmenin bütün cephelerindeki dekorasyona aynı ölçüde önem verilmiştir. Bezemelerinde, çeşme nişi ve diğer nişler gibi mimari unsurların yanısıra süsleme kuşakları ve panolar kullanılmıştır. Yatay biçimde gelişen süsleme kuşakları yüzeyde oldukça geniş bir yer tutan bölümle bezenmiş bu hareketlilik nişler dikey panolar ve bordürlerle kesilmiştir.

Tophane Çeşmesi'nin doğu cephesinde silmeli kornişin altında yer alan palmet ve lotuslar bir friz biçiminde devam ederler. Saçağa yakın bölümlerde mukarnas altında saksılı meyva ağacı motifleri göze çarpar(resim 26-27-28). Cephe boyunca devam eden sülüs kitabe, yarım lâle stilize yaprak ve boru ya da çan çiçe-

32) İ. H. Tanışık, Ykr.eser, s.87.

ğini andıran kıvrım dal frizi ile sınırlandırılmıştır. Yatay olarak ele alınan panoda da merkezdeki gülçeden iki yana yayılan soyut yapraklı iri boru çiçekli, bereket boynuzlu, kıvrım dallar girift geçmeler meydana getirirler(resim 29). Alınlıkta merkezdeki hataiden yayılan dolamadallar, ayna taşında, panolarda çiçekli vazolar görülür. Orta panoda ise selvi motifi görülür (resim 30).

Diğer cephelerdeki ayna taşında bir taçlandırma bezeği ve üzerinde kase içinde meyva motifleri yer alır. Vazolu çiçekler kemer ayağına kaymıştır. Çeşme nişinin iki yanındaki panolarda saksılı meyva ağaçları, ağaçların yanında ise cinsi ile ilgili olmayan birer meyva düşürülmüştür. Çeşme nişinin iki yanındaki mukarnas havsuralı nişlerde de köşelik ve bordürlerinde soyut dolamadall ve kıvrım dallar kullanılmıştır. Ta'lik hatlı kitâbenin dolaştığı pahlı yüzler yine lâle, lotus-palmet gibi klâsik Osmanlı motifleriyle süslenmiştir. Ayna taşında yelpaze açılımlı akantus ve geç dönemleri hatırlatan çiçek motifleri görülür.

Tophane Çeşmesi meydan çeşmeleri arasında masif kübik örneğin bir şaheseri olarak kabul edilebilir. Yine yüzeylerinde yer alan eşsiz güzellikteki süslemeleriyle çarpıcı bir anlatıma sahiptir. Yüzeylerin dekoratif düzenlenmeleri geometrik bir çerçeve içinde dengelenmiştir. Kütleli yapı blokunun tamamının köşe kesimlerini bütünleyen büyük bir heyecanla dışa taşan

sarkıtların tekrarı ile kırılmıştır. Işık-gölge etkileri dört cephede de tekrarlanan sivri kemerli ayna taşının ve simetrik stalaktitli nişlerin derin girintileriyle sağlanmıştır.

Tophane Meydan Çeşmesi'ndeki geometrik yüzey ve hacim birleşiminin asıl amacı kaba bir kütleli yumuşatmak, canlandırmak ve burada gerçek bir plastik şaheser çıkartmak amacını taşımaktadır. Kütle karşısındaki bu düzen zevki kütleli oyarak ona derinlik ve form kazandıran duyarlıktan geride olmadığı gibi plastikte geometrik esas ana elemanlarıyla yönelen çağdaş ihtiyaç ve zevkede değişik yönleriyle işaret etmektedir.

Çeşmedeki süslemelerin çok zengin boyutlarla karşımıza çıkması meyva kaselerinin karışık çiçek demetlerinin adeta cepheden fırlar biçimde yapılmaları sanatın halkın zevkine indirilmiş ve onunla bütünleşmiş olduğunun da tipik bir kanıtıdır. Bu çeşmede diğer çağdaşları gibi devrin süsleme özelliklerini ve çiçek sevgisini gösteren anıtlaşmış bir beğeni anıtı olarak gösterilebilir.

5- HEKİMOĞLU ALİ PAŞA ÇEŞMESİ

Önceleri Kabataş'ta merdivenli yeşil set üzerinde yer alan bu çeşme günümüzde Kabataş İskelesi yakınlarında basamaklı mermer bir kaide üzerinde yer alır. Önemli ölçüde onarılan ve yüzeyleri temizlenen Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi, 1732 yılında Hekimoğlu Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır⁽³³⁾.

Çeşmenin denize bakan cephesinde Seyyit Vehbi'ye ait bir kitâbe, ana caddeye bakan cephesinde ise Bursa'lı müderris Vakıf Mehmet Efendi'ye ait altı kıtalık bir kitabe yer alır.

18. yüzyılın en güzel eserlerinden birisi olan bu anıtsal çeşme, ayna taşı ve onu çevreleyen kabartma süslemeleriyle III.Ahmet ve Tophane çeşmelerinin süslemeleriyle benzerlik gösterirse de daha sade ölçüleriyle değişik bir varyasyon olarak nitelendirilebilir(resim31).

Bütün yüzü mermerden kaplı haznesinin iki yüzüne çeşme ve süsleme yapılmıştır. Haznesinin dışarı çıkıntılı saçağının çeşmenin gövdesiyle bittiği yerde birkaç katlı mermer silme bulunur. Caddeye bakan yüz, süslemeler açısından daha gösterişlidir. Ayna taşı ve onu çevreleyen kabartma mermer işçiliğinin nadir örneklerindedir. Çeşmenin iki yanında selvi motifi ve bunun iki yanında rozet motifinden oluşmuş kabartma yer alır.

33) İ.H.Tanişik, Ykr.eser, s.85-89.

Çeşmeyi çevreleyen süsleme frizi kıvrık dal ve çiçek motiflerinden oluşur. Ön cephenin iki kenarını burmalı sütun, arka cepheyide üst üste birbirine geçmiş yapraklardan oluşan sütun çevreler. Arka cephenin süslemeleri ön cepheye benzemekte ise de ondan daha sadedir ve süslemeler daha az girifttir.

Çeşmenin ayna taşıdaki süslemelerine gelince kemerin altında, musluğun her iki yanında üst kısımları ortaya doğru kıvrılmış birer servi, servilerin dışında üst kısmında ise vazolar içinde gül, karanfil ve buğday başağı şeklinde motifler yer alır(resim 32). Çeşmenin kemerinin üstünde birbirine girift dal, yaprak ve çiçek motifleri, kemer içinde ise rumi tarzında bir girift kompozisyon yer almaktadır. Dışarı çıkıntılı çatısı süslemesizdir. Son yapılan onarımlarda görülen kalem işleri çeşmenin asaletine ters düşmektedir.

6- BEREKETZADE ÇEŞMESİ

Galata semtinde, Galata Kulesinin tam karşısındadır. 1732 yılında I.Mahmud tarafından annesi adına inşa ettirilmiştir⁽³⁴⁾. Lâle devri üslubunun şaheserlerindedir(resim 33).

Bereketzade Çeşmesi, tek cepheli olarak yapılmıştır. Çeşmenin cephesinde biri ortada büyük, diğerleri bunun iki tarafında daha küçük birer çeşme bulunmaktadır.

Dönemin taş oymacılığını gösteren dekorasyonu, lâle üslubundaki tezhiplerde görülen bezemelerin hemen hemen aynıdır⁽³⁵⁾. Süslemelerde simetri görülmesine rağmen hiçbiri birbirinin tamamen benzeri değildir. Dekoratif öğeler olarak lâle, gül ve kâseler içinde kabartma olarak mermere oyulmuş meyvalarla süslenmiştir (resim 34). Cephede kitâbe üzerinde yukarı kısımda mu-karnaslardan oluşmuş bir korniş görülür.

Musluğun her iki yanında ayna taşında simetrik olarak yerleştirilmiş selvi ağacı motifi, musluğun hemen üzerinde ise yine kabartma olarak yapılmış rozet motifi göze çarpar. Çeşmenin asıl cephesinde sağda ve solda vazolar içinden çıkan karışık çiçek demetleri (resim 35-36) kitabelerle sınırlanmış ve yataylarla düşeylerin

34) Celâl Esat Arseven, Ykr.eser, s.499.

35) Celâl Esat Arseven, aynı eser, s.499.

birarada kullanılmasından doğan bir güzellik oluşmuştur(resim 37). Kitabenin üzerinde yine mukarnaslara yer verilmiş, çeşmenin asıl cephesinden içeriye çekilmiş olarak yapılan ayna taşı görkemli bir kemerle nihayetlendirilmiştir. Kemerin üzeri yine dolamadallar ve kıvrık bitkilerle zengin biçimde dekorlandırılmıştır.

Çeşmenin cephesi adeta boş yer bırakılmamacasına süslenmiş(resim 38-39), bununlada yetinilmeyerek bezemelerde, çeşme nişi ve diğer nişler gibi mimari unsurların yanısıra süsleme kuşakları ve panolar kullanılmış, asıl kitabenin üst kısmında gösterişli köşeler içinde tam anlamıyla teşhis edilemeyen elma ya da armut olmaları muhtemel meyvalar sağda ve solda vazolar içinde bitkilerden çıkan meyva kompozisyonlarına yer verilmiştir.

B- BATI TESİRLİ SÜSLEMELERİN İSTANBUL
ÇEŞMELERİNDEKİ GELİŞİMİ VE BAŞLICA ÖRNEKLER

1- ZEVKİ KADIN ÇEŞMESİ

Fındıklı'da Mimar Sinan Üniversitesi'nin önünde eski taş mektebin altındadır. III.Osman'ın kadınlarından Zevki Kadın tarafından 1755 yılında yapılmıştır. Kitâbesi Emin Efendi'ye ait olup celi sülûsle yazılmıştır ve tarih beyiti ile son bulmaktadır⁽³⁶⁾.

Çeşme dekorasyon açısından Rokoko karakter taşır. Üzerindeki çiçek motifleri son derece natürelidir (resim 40). Akant yaprağı ve kartuş gibi genelleşmiş motiflerin yanında burada Lale devri havasında sezilmektedir. Büyük iç bükey kemer profili bu büyüklükte hemen hemen ilk kez bu çeşmede görülmektedir⁽³⁷⁾. Ayyıldızla süslü madalyon ise son derece ilginçtir.

Musluk içbükey biçimde kıvrılmış akantus yapraklarının arasındaki rozet motifi içinde yer alır. Bu motif sağdan ve soldan akantus yapraklarıyla ve ortada görülen istiridye kabuğu motifi ile taçlandırılmıştır. Ayna taşı pilastırları andıran silmelerle çerçeve içine alınmış, bu çerçevenin üst kısmına aynı üslupta dekoratif bir motif oluşturmuştur.

36) İbrahim Hilmi Tanışık, aynı eser, C.II, s.114.

37) Doğan Kuban, Ykr.eser, s.107.

Ayna taşı iç içe geçmiş kemer profilleri yardımıyla adeta derinlik etkisi uyandırır. En üstteki kemer profilinin üst kısmında yine bitki motiflerinden oluşan ve diğer süslemelerle üslup birliği gösteren bir dekorasyon göze çarpar.

2- KÜÇÜKSU MİHRİŞAH VALİDE SULTAN ÇEŞMESİ

Küçüksu kasrının hemen önünde yer alan bu görkemli meydan çeşmesi, 1806 tarihinde III.Selim tarafından annesi Mihrişah Valide Sultan adına, onun hatırasını ebedileştirmek için yaptırılmıştır⁽³⁸⁾ (resim 41).

III.Ahmed devrinden beri örneklerini gördüğümüz meydan çeşmeleri, evrimin son örneklerinden biri olan bu eserde, oranların değiştiği, daralıp toplanan yapının yüksekliğine geliştiği görülür (resim 42). Yapıya oranla kubbe daha büyük durmaktadır. Köşe kulelerinin çok yüksek tutulan alemleri, saçaklığın alışılmışın dışında kalkık oluşu, yüzey bezemelerinin daha çok düşey kompozisyonlarda düşünülmesi çeşmedeki yükseklik hissini arttırmaktadır⁽³⁹⁾.

Çeşmenin dört yüzünün altlarında nefis bir tâ'lik ile ve kasır cephesinden başlamak üzere 32 mısralık bir tarih kitâbesi dolaşır (resim 43). Çeşmenin cephelerindeki çengelli püsküller daha önce görülmeyen bir motif yeniliği olarak karşımıza çıkar. Cephelerde tekrarlanan bu motifler cephelere olağanüstü bir güzellik kazandırmaktadır (resim 44).

Ayna taşlarındaki kabartma bezemeler ise elips düzeni içinde yer alırlar (resim 45). Dolamadal

38) İbrahim Hakkı Konyalı, Ykr.eser, s.66.

39) Ayda Arel, Ykr.eser, s.91.

biçimindeki motifler stilize edilmiş bir deniz kabuğu ya da güneşi andırır bir hotoz motifiyle nihayetlendirilmiştir(resim 46).

Saçak altında, köşelerde görülen volüt şeklindeki yaprak motifi, hem akantlı konsol düşüncesinin çizgisel bir uyarlaması, hem de bu dönemde rastladığımız asimetrik kompozisyonun değişik bir uygulamasıdır.

Çeşmenin denize ve ana caddeye bakan yüzleri kasma ve Anadoluhisarı'na bakan yüzlerinden daha geniş olarak yapılmıştır. Batı ve doğu cephelerinde III.Selim'in tuğrası, diğer cephelerde ise "Maşallah" yazısı vardır.

Uzun yıllar bakımsız durumda bırakılan, unutulmuşluğun acısını yaşayan Küçüksu Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi ; "Tarihi İstanbul Çeşmeleri Kurtarılıdır" kampanyası sonucu esaslı biçimde onarılmış eski mimari asaletine kavuşturulmuştur(resim 47).

3- CEVRİ KALFA ÇEŞMESİ

Sultan Ahmet parkı karşısında Cevri Kalfa Sübyan Mektebi'nin duvarına bitişiktir. II.Mahmud'un fedakâr kalfalarından Cevri Kalfa'nın bir hayır eseri olarak yaptırdığı bu eser, bütünüyle mermerle kaplı olarak 1819 yılında yapılmıştır⁽⁴⁰⁾ (resim 48).

Cevri Kalfa Çeşmesi değişik dekorasyonu ile ilginç özellikler taşır. Ayna taşı sade kabartma motiflerle beyzi bir duruma getirilmiş ve son derece iri üç akantüs yaprağıyla taçlandırılmıştır. Elips ayna taşı dikdörtgen bir çerçeveye içine alınarak üstte perde motifleriyle bezenmiş, perdeler yine kabartma olarak akantüs yapraklarına iner biçimde gösterilmiştir.

Çeşmenin üst kısmında zeminden adeta fırlayacak biçimde yapılmış tamamen rölyef karakter kazanmış iki tarafı kulplu vazo ile bu vazo içinden çıkan stilize edilmiş kenger ve defne dalları motifleri çeşmeye adeta bir taç oluşturmaktadır (resim 49).

Turistlerin en yoğun olarak yer aldığı bölgede bulunmasına rağmen çeşmenin iyi durumda olmadığı gözlemlenmektedir. Suyun alelâde basit bir musluktan akıtılması çeşmenin asaletine gölge düşürmektedir.

40) İbrahim Hilmi Tanışık, Ykr.eser, C.I, s.244.

4- BEZMİALEM VALİDE SULTAN ÇEŞMESİ

İstanbul'un Maçka semtinde bulunan bu görkemli anıt, meydan çeşmelerinin son örneklerinden birisi olarak tüm güzelliği ile ayakta durmaktadır(resim 50).

1839 da Padişah Abdülmecit'in annesi ve II.Mahmud'un zevcesi Bezmiâlem Valide Sultan tarafından yaptırılan bu eser uzun yıllar bakımsız kalmış "1985 yılında Tarihi İstanbul Çeşmeleri Kurtarılmalıdır" kampanyası çerçevesi içinde onarılarak eski güzelliğine kavuşturulmuştur⁽⁴¹⁾.

Valide Sultan Çeşmesi gerek formu ile, gerek süsleme özellikleri ile Türk Ampir üslubunun tipik bir temsilcisidir. Dört yüzlü bir meydan çeşmesi olan bu eserin her yüzünde aynı süsleme tekrarlanmıştır. Ayna taşında Ampir üslubun çok sevdiği çapraz meşale motifi, kurdelalara sarılmış biçimde gösterilmiştir(resim 51). Bu motifin hemen üzerinde stilize edilmiş bitki yaprakları arasından çıkan ve bir elips oluşturarak yukarıda birleşen çiçek motifleriyle bezeli bir çelenk yer alır. Çelenk üst kısımlarda yine kurdelalarla sarılmış stilize edilmiş bir palmet motifiyle birleştirilmiştir. Çelenğin oluşturduğu elipsin ortasında ise akantüs yaprakları yer alır.

41) "Tarihi İstanbul Çeşmeleri Kurtarılmalıdır", Güneş Gazetesi Broşürü, İstanbul 1986, s.4.

Musluk her cephede yine stilize edilmiş bitki yapraklarıyla çevrilmiştir.

Kitabenin üzerinde elips bir madalyon içinde yer alan Padişah'ın tuğrasının her iki yanında çeşmeyi çepeçevre dolaşan stilize edilmiş bitki motifleri, anıtın asaletini arttıran bezeme unsurları olarak ayrıca dikkati çekerler(resim 52).

Maçka Valide Çeşme, yataylarla dikey hatların birbirini dengelediği, sadelik içinde güzelliğin sergilendiği eşsiz bir anıt olarak 19.yy Türk mimarisinde ayrı bir yere sahiptir.

5- AKSARAY, BEZMİÂLEM VALİDE SULTAN ÇEŞMESİ

Aksaray 'da, Yenibağçe'de Gureba Hastanesi Camii yanındadır. 1845 yılında Bezmiâlem Valide Sultan tarafından yaptırılmıştır⁽⁴²⁾ (resim 53).

Çeşme ampir üslubun tipik özelliklerini gösterir. Bütünüyle mermerden yapılmış olup ayna taşı duvar payeleriyle çevrelenmiş, payelerin üst kısmına Şair Ziver'e ait beş beyitlik tarih kitabesi konulmuştur. Kitabenin üst bölümünde bir çelenk içinde yer alan Pa-dişah Abdülmecit'in tuğrası ışınları andıran üçgen bir form içine alınmıştır.

Bezmiâlem Valide Sultan Çeşmesi'nin ayna taşıdaki dekorasyon ise son derece ilginçtir. Musluğun her iki yanından ve hemen üzerinden başlayan helezoni biçimde kıvrılmış ve stilize edilmiş bitki motifleri, yine son derece üsluplaştırılmış bir alev motifini çevreler(resim 54).

Çeşmenin tekneside yine kabartma olarak yapılmış güneşi ya da çok stilize edilmiş iri papatyayı andıran motiflerle bezenmiştir.

42) İbrahim Hilmi Tanışık, Ykr.eser, C.I, s.264.

6- PERTEVNIYAL KADIN EFENDİ ÇEŞMESİ

Eyüp civarında Defterdar iskelesi yakınlarında, Yavedud Camii sırasında, Haliç köprüsünün hemen ayağının dibindedir(resim 55)

1856 yılında Pertevniyal Kadın Efendi tarafından yaptırılan bu eser, çeşme mimarisinin en görkemli örneklerinden birisidir.

Yedi beyitlik tâ'lik yazı ile yazılmış kitâbesi Eyüp'lü Hafız Mehmet Emin tarafından yazılmıştır. Zarif bir vazo kaidesine geçirilmiş olan musluğuna ayrı bir görünüş ihtişamı veren daire biçimindeki küresel kabartmanın içinde hadis-i şerif yazılıdır⁽⁴³⁾(resim 56).

Bütünüyle mermerden yapılan çeşme, dekorasyon açısından büyük bir zenginliği göz önüne serer. Bugün mevcut olmayan musluk harikulâde güzel bir vazoya geçirilmiştir(resim 57). Kaideli olarak yapılan vazo yanlardan ve ortadan akantüs yapraklarıyla bezenmiş, sağdaki ve soldaki yapraklar karışık stilize edilmiş çiçek ve yaprak motifleriyle birbirine bağlanmışlardır. Vazonun içinden çıkan çiçeklerden ortada yer alan son derece iri gül, adeta yarı yarıya vazonun içine gömülmüştür. Gülün yanlarında yer alan oldukça sık biçimde yerleştirilmiş dört yapraklı çiçeklerin hangi çiçek oldukları kesin olarak teşhis edilememektedir.

43) İbrahim Hilmi Tanışık, Ykr.eser, s.289.

Çiçekli vazonun üst kısmında madalyon içinde yer alan Hadis-i Şerif, altta ortasında iri gül bulunan zerrin, menekşe ve kiraz motiflerinden oluşan bir çelenkle, üstten ise akantüs yapraklarıyla çevrelenmiştir. Bu muhteşem dekorasyonun üst kısmında yer alan kemerin üst bölümlerinde yine akant yaprakları yer alır. Kemerin ortasında ise yine akantüs yapraklarınının çevrelediği bir rozet bulunmaktadır.

Çeşmenin ayna taşı yanlardan İyonik başlıklı yivli plastırlarla çevrelenmiştir. Pilastırların üst kısmında sağda ve solda stilize edilmiş bitkilerle dekore edilmiş yine kabartma olarak yapılmış iki küçük vazoz bulunmaktadır. Vazoların arasında oldukça geniş yer tutan Eyüp'lü Hafız Mehmet Emin tarafından yazılmış tâ'lik kitabe yer alır. Kitabenin üst kısmında yer alan yazı yanlardan ve üstten akant yaprakları, gül motifleri ve üzüm salkımlarıyla dekore edilmiştir. Sağda ve solda heykel karakteri taşıyan vazolar, çeşmenin anıtsal karakterini arttıran adeta onu saray portallerine benzeten dekoratif öğeler olarak son derece çekicidirler (resim 58).

Pertevniyal Kadın Efendi Çeşmesi, çevresindeki binaların yıkılmasından sonra tüm güzelliği ile ortaya çıkmış, civarından gelip geçenlere geçmişten bir ses olarak çok şeyler ifade etmektedir(resim 59).

7- HÜSEYİN AVNİ PAŞA ÇEŞMESİ

Üsküdar, Paşalimanı'nda anayolun sağında-
dır. Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde en önemli rol-
lerden birini oynayan Hüseyin Avni Paşa tarafından 1874
yılında bütünüyle mermerden yapılmıştır⁽⁴⁴⁾ (resim 59).

Çeşmenin yedi beyitlik kitabesi bir ta-
rih beyiti ile bitmektedir. Sağlı sollu beşer taneden
on yalağı bulunan bu eser, yol seviyesinin kısmen altın-
da kalmıştır.

Hüseyin Avni Paşa Çeşmesi dekorasyon açısin-
dan Rokoko bir karakter gösterir. Musluk içbükey dolama-
dallarla çevrilmiş, bunlarda bir palmet motifi ile taç-
landırılmıştır. Palmetin hemen üzerinde yer alan daire
dekorasyonda sükunu oluştururken bunun hemen üzerinde
bulunan içbükey ve helezoni dallardan oluşmuş ve son de-
rece büyük bir palmetle sonuçlanan süslemeler yerini
hareketliliğe bırakır. Palmetin sağında ve solunda gö-
rülen silmelerin üzerinde akant yapraklarıyla bezenmiş
içbükey ve dışbükey dolamadallar yine kabartma olarak
yapılmış iri bir istiridye kabuğu ile taçlandırılmıştır
(resim 60)

Çeşmenin her iki yanında yer alan sütun-
cuklar fonksiyonel açıdan ziyade dekorasyon açısından
önem taşırlar. Sütunların üzerindeki volütler içiçe geç-
miş sade kıvrımlarla birbirlerine bağlanmışlardır.

44) İbrahim Hilmi Tanışık, Ykr.eser, C.II, s.456.

Çeşmenin asıl cephesindeki hareketliliğe karşın yanlara doğru gidildikçe sadeliğe yer verilmesi çeşmedeki Barok ruhu da aksettirmektedir.

Çeşme mimarisinin en güzel örneklerinden birisi olan Hüseyin Avni Paşa Çeşmesi, "Tarihi İstanbul Çeşmeleri Kurtarılmalıdır" kampanyası içinde onarılmış, temizlenmiş ve eski güzelliğine kavuşturulmuştur.

8- II.ABDÜLHAMİT ÇEŞMESİ

Türk çeşmelerinin en güzel örneklerinden olan ve bir bibloyu andıran bu eser Maçka'da bulunmaktadır. Daha önce Nusretiye Camii'nin önünde iken yol genişletme çalışmaları sırasında buradan kaldırılmış ve bugünkü yerine taşınmıştır⁽⁴⁵⁾ (resim 61).

II.Abdülhamit Çeşmesi, geniş saçakları ve zafer takını andıran görüntüsüyle Türk sanat tarihinde eşsiz bir yere sahiptir. Çeşme 1901 yılında Padişah II.Abdülhamit tarafından yaptırılmıştır. Dört yüzünde birer beyitten oluşan kitabesi tarih beyitiyle sonuçlandırılmıştır. Kitabelerin şairi Üsküdar'lı Ahmet Talat Efendi'dir⁽⁴⁶⁾ (resim 62).

II.Abdülhamit Çeşmesi dört cepheli olarak yapılmış, dışarıya geniş ölçüde taşan üzeri kurşunla örtülü ilginç bir çatıyla örtülmüştür. Çatı çok büyük olmasına rağmen çeşme yüzeyleri bu ağırlık altında ezilmemektedir. Yan cepheler dar ve dekorasyon açısından sade, asıl cepheler ise geniş ve dekoratif öğeler açısından son derece zengin olarak düşünülmüştür (resim 63).

Çeşmede klâsik Türk sanatı ile Barok ve Rokoko üsluplarının etkileri görülür. Ama Barok sanatın daha ağır bastığı özellikle gözlemlenmektedir.

45) İbrahim Hilmi Tanışık, aynı eser, C.II, s.229

46) İbrahim Hilmi Tanışık, aynı eser, C.II, s.229.

Musluğun bulunduğu ayna taşı son derece sade ve bizim klâsik formlarımıza uygun bir biçimde tasarlanmış etrafı ise altta son derece stilize edilmiş bir yaprak motifiyle bezenmiş iki pilastırla çerçeve içine alınmıştır(resim 64). Hafif yivli olarak yapılan bu pilastırlar yatay silmelerle birbirlerine bitleştirilmiştir. Silmenin üzerine kabartma olarak yapılmış muhteşem bir sepet konulmuş, bunun içine de harikulâde güzellikte son derece natüralist çiçekler yerleştirilmiştir. Ortadaki iri çiçek gül olarak teşhis edilirken yandaki çiçeklerin büyük olasılıkla katmerli yıldız ve menekşe oldukları söylenebilir. Boyunları bükük olarak yapılmış çiçeklerin ise muhtemelen kır lâleleri oldukları iddia edilebilir.

İki tarafı kulplu olarak yapılmış sepetin içinde yer alan ve zeminden fırlayacakmışcasına natürel olan bu çiçek motifleri, içbükey ve dışbükey hatlar oluşturan iri akantüs yapraklarıyla süslü dolamadalara çevrilmiş ve iri bir palmet motifiyle taçlandırılmıştır(resim 65)

Ayna taşının sağında ve solunda Rokoko üslupta yapılmış simetrik birer küçük niş bulunur. Bunların üst kısımlarında da çerçeve oluşturan iri dolamadalara, sağdan ve soldan büyük bir coşkuyla ve arzuyla saran plastik değeri oldukça fazla iri akant yaprakları çevreler.

Çeşmenin geniş yüzeylerinde yer alan süslemelerden kitabeğe geçiş maden işçiliğinin güzel bir örneği sayılan ortası daire biçiminde yapılmış madeni bir şebekeyle sağlanmışdır. Başka çeşmelerde rastlamadığımız bu özellik esere olağan üstü bir hafiflik ve güzellik kazandırmaktadır.

Çeşmenin köşelerinde yer alan alt kısımları çemberli sütunlar rozetle süslenmiş dikdörtgen bir kaide üzerinde yukarı doğru yükselirler. Hem strüktürel hem de dekoratif amaç taşıyan bu sütunların üst kısımları yivlidir. Üstte yer alan sütun bileziğinin üstünde ise ilginç bir sütun başlığı vardır.

Çeşmenin yan cepheleri aşırı uzamış formları ve rozet biçimindeki son derece sade dekorasyonuyla asıl cepheleri tamamlar niteliktedir. Tekne taşlarında da yine sade bir dekorasyon göze çarpar.

Son dönem Osmanlı mimarisinin en güzel örneklerinden biri olan bu eser 1985 yılında Karaköy Lionnes Kulübü tarafından onarılmıştır⁽⁴⁷⁾.

47) "Tarihi İstanbul Çeşmeleri Kurtarılmalıdır", Güneş

Gazetesi Broşürü, İstanbul 1986, s.15

III- KARŞILAŞTIRMA

A- ÇEŞME SÜSLEMELERİYLE ÇAĞDAŞLARI OLAN ESERLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Çeşmelerde süslemelerin yoğunluk kazanması ve sadelikten uzaklaşma Batı ile ilişkilerin en fazla olduğu dönemde yani Lâle devrinde başlar.

Lâle devri, başta lâle olmak üzere çeşitli çiçeklerin büyük bir sevgiyle yetiştirildiği bir devirdir. Pahalı ve az bulunur lâle çeşitleri ile yine lüksü ve prestiji sembolize eden diğer çiçekleri, lâle devri eğlencelerinin dekorlarını meydana getirmede kullanıldığını görüyoruz. I.Mahmud zamanındaki Çırağan eğlencelerini anlatan Flachat, Topkapı Sarayı'nın avlusuna tahtadan iskeleler kurulduğunu, bu iskelelere lâle dolu vazoların, lambaların ve kuş kafeslerinin yerleştirildiğini anlatır⁽⁴⁸⁾.

III.Ahmet'in Yemiş odası, Lâle devri eğlencelerinin gerçek dekorasyonunu göstermesi açısından somutlaşmış bir örnektir. Sultan Ahmet Çeşmesi ile Üsküdar Çeşmesinin hatta Bereketzade ve Saliha Sultan çeşmelerinin cephesine Lâle devrinin kendine has ana konusu olarak işlenen "vazo içindeki demetler" ve kase içindeki meyvalar, III.Ahmet'in Yemiş odasında sistematik bir şekilde kullanılmıştır. Gerçektende bu odanın yağlıboya nakışlı ahşap panolarını kaplayan çiçek vazo-

48) Ayda Arel, Ykr.eser, s.43.

ları, meyva sepetleri, çanak içindeki meyvalar Lâle devrinin kendine özgü temaları olarak aynen çeşmelerde olduğu gibi burada da karşımıza çıkarlar. Vazo veya çanak motiflerini ayrı levhalar olarak çerçeveleyen geometrik bezemelerin oda içinde yarattığı yatay ve düşeylerden oluşan tezatların yaratmış olduğu gerilim, duvar dekorasyonunun natüralist havası, odayı olduğundan büyük göstermek için aynalardan yararlanmak düşüncesi, vazo ve sepet motiflerini küçük bir kemer motifinin altında göstererek adeta nişler içinde yer alıyormuş izleniminin yaratılması kanımca Barok üslubun ruhuna da uygun düşmekte, benzer dekorasyon bütün duvarlarda tekrarlanarak bu etki arttırılmaktadır.

Lâle devri çeşmelerinde kullanılan çiçek ve meyva motifleri sadece Lâle devrine özgü değildir. Sultan Ahmet Camii duvarlarını süsleyen çinilerde teknik açıdan değil ama temaları açısından Lâle devri süslemelerinden çok kesin biçimde ayrılmaz.

17.yüzyılın sonlarında yapılan ve Boğaziçi'nde günümüze kadar gelebilmiş en erken tarihli örnek olan Köprülü Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı'nda görülen ahşap süslemelerde çeşitli çiçek demetleri yer alır. Bunlar saksılar içinde toplanmış ve yüksek saplarıyla yüzeyin tümünü dolduracak şekilde düzenlenmiştir⁽⁴⁹⁾. Buketlerin içinde nar çiçeği, gül, karanfil, yasemin ve

49) Sedat Hakkı Eldem, Köşkler ve Kasırlar,

lâle egemendir. Bunlar hissedilmeyecek kadar hafif biçimde stilize edilmiş natüralist bir üslupta desenlenmiş ve renklenmiştir. Çerçeve sularında kısmen bir kalabalık söz konusudur. Yapraklar arasında kırmızı ve beyaz güller az çok düzenli aralarla satırları doldururlar. Bu bordürler hareketli özellikleriyle sanki panolardaki ahenkli ve dengeli tertip ile tezat oluştururlar.

Panolarda durum bütünüyle farklıdır. Burada çiçekler ölçülü sayıda kullanılmış ve her birine kompozisyon içinde ayrı bir kıymet ve varlık sağlanmıştır. Lâle ve karanfillerin desenleri özellikle olgunluk ve zerafetleriyle göze çarparlar.

Amcazade Hüseyin Paşa yalısındaki natüralist dekorasyon, lâle devri çeşmelerindeki dekorasyonun prototipi olarak nitelendirilebilir(resim 66)

Çeşme süslemelerine benzer örnekler sadece mimaride değil elyazmalarında da zengin bir biçimde ortaya çıkar. Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde yer alan "Muzaffername"nin cilt kapağının iç yüzünde yer alan buket resmi⁽⁵⁰⁾ ile Lâle devri çeşmelerindeki buket süslemeleri arasında büyük bir yakınlık gözlemlenir(resim 67). Yine Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunan Amme cüzünde yer alan ve 19.yy'a ait çiçek resmi ile(resim 68), 18.yy çeşmelerinde görülen natüralist dekorasyon arasında bir

50) Yıldız Demiriz, Osmanlı Kitap Sanatında Natüralist Üslupta Çiçekler, İstanbul 1986, s.42.

yakınlık görülebilir⁽⁵¹⁾. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde nesih yazıyla yazılmış arapça Kur'an da, son sayfada yer alan vazoda, buket motifi bize yine çeşme dekorasyonunu çağrıştırır⁽⁵²⁾.

Çeşme dekorasyonu ile mezar taşları arasındaki paralellik ise son derece şaşırtıcıdır. Mezar taşlarında çiçekler ve yapraklar 16. yüzyıla kadar ileri derecede stilize edilerek "hatai" denilen bir süsleme şekli gösterir. 16. yüzyıldan itibaren ise gerçeğe bağlı olarak binbir biçimde işlenmişlerdir(resim 69).

Lâle, gül, karanfil, haseki küpesi, sümbül, nergis gibi benzeri çiçek motifleri çeşme dekorasyonlarında kullanıldığı gibi, birbirinden ahenkli ve güzel biçimlerde mezar taşlarında süslerler⁽⁵³⁾(resim 70).

18. ve 19.yy mezar taşlarında çiçek ve yaprağı ayrı ayrı değil bir bütün olarak görmek lazımdır. Çeşitli vazolar, saksılar içine yerleştirilmiş nefis çiçekler birer natürmort görüntüsü verirler(resim 71-72-73).

Özellikle hurma ve selviler, 15.yüzyıldan bu yana çok sık kullanılmış bir motif türüdür. Bunlardan başka 18.yy'dan itibaren gül ve yemiş ağaçları ya da yemişlerin kendileri Osmanlı mezartaşlarında çok sık görülen dekoratif öğelerdir. Çeşmelerde olduğu gibi üzüm,

51) Yıldız Demiriz, aynı eser, s.120

52) Yıldız Demiriz, aynı eser, s.208.

53) Azade Akar, "Eski Türk Mezartaşı Süslerine Dair", Sanat Dünyamız, S.2, 1974, s.4

nar, armut, limon, ceviz, badem, erik, hurma, kayısı, karpuz, kavun gibi meyvaları taşlarda dekoratif özellikler kazanmış olarak burada da görmekteyiz⁽⁵⁴⁾.

Mezar taşlarında son derece stilize edilmiş biçimde görülen ay, güneş, yıldızlar, akan su, deniz, bulut gibi motiflere 15.yüzyıla kadar yapılmış olan mezartaşlarında rastlanırken⁽⁵⁵⁾ çeşmelerde bu motiflerin benzerlerine 19.yüzyılda rastlanmaktadır. Maçka Valide Çeşme'de görülen motiflerle, 19.yüzyıl türbeleri hazirelerinde yer alan mezar taşları süslemeleri arasında Ampir üslubun egemenliği nedeniyle büyük benzerlikler vardır.

Barok ve Rokoko üslubundan esinlenerek yapılan Küçüksu Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi'yle, bugün Maçka'ya taşınmış olan II.Abdülhamit Çeşmesi ya da Gülhane parkının karşısında yer alan I.Abdülhamit Sebili'nde görülen natüralizmden uzaklaşmaya yüz tutmuş süslemelerle, Topkapı Sarayı Harem dairesinde yer alan III.Selim odası dekorasyonu ile yine çağdaşları olan Aynalı Kavak Kasrı divanhanesinde aşağı yukarı aynı motifleri bir devir üslubu olarak olağan bir biçimde izleyebiliyoruz.

Abdülaziz ve II.Abdülhamit döneminde mimaride görülen eklektizm, süslemelerde de eklektik anlayışın doğmasına neden olmuş, çeşme süslemelerinde natüralizmin

54) Azade Akar, Aynieser, s.4.

55) Azade Akar, aynı eser, s.5.

ya da stilize edilmiş natüralist motiflerin yerini soyut süslemeler almıştır. Çırağan Sarayı dekorasyonu ile portallerdeki tezyinatın varyasyonunun Yıldız,II.Abdülhamit çeşmesinde görülmesini bu şekilde açıklamak mümkündür.

B- ÇEŞME SÜSLEMELERİNDEKİ MOTİFLER

Çeşme süslemelerinde görülen motifler ile dekoratif özellikler taşıyan diğer eserlerde görülen motifler arasında bir benzerlik kurulabilir.

El yazmalarına yapılmış motiflerle, duvarlara ya da tavanlara yapılmış motifler daha rahat çalışma olanakları nedeniyle büyük bir çeşitlilik gösterir- çeşmeler üzerine yapılmış motiflerde büyük çeşit zenginliğin görülemeyişi çiçek ya da meyva motiflerinin devamlı tekrarlanışını taşın zor işlenmesine bağliyabiliriz.

Bu yüzden kitap sanatında rahatlıkla izlenebilen şakayık, gül, hatmi, çuha çiçeği, zambak, menekşe, bahar ağacı, süsen, ayn-ı sefa, lâle, gülhatmi, sümbül, karanfil, zerrin, Manisa lâlesi, bileşikgiller, buhur-i meryem, hercai menekşe, ağlayan gelin, şebboy, çiğdem, düğün çiçeği, salkımlı sümbül, erguvan, bahçe açelyası, cezayir menekşesi, peygamber çiçeği, hezaran, gelincik, leylak, haseki küpesi, sümbül teber gibi çiçeklerle⁽⁵⁶⁾, Topkapı Sarayı odalarında veya yalılarda ya da saltanat arabaları dekorasyonlarında çok çeşitli çiçek ya da meyva motifleri çeşmelerde sayı olarak azalmış lâle, şakayık, gül, karanfil, yaban lâlesi, boru çiçeği, limon, hurma ağacı, elma, armut ve ananas gibi motiflerle sınırlı kalmıştır (resim 74).

56) Yıldız Demiriz, Ykr.eser, s.376.

Barok üslubun ve Rokoko tezyinatın dekorasyona egemen olmasıyla bu motifler yerlerini kıvrık dal ve dolamadal motiflerine, istiridye kabuklarına, rozetlere, Ampir dönemde ise güneşe benzer hotoz motiflerine, çengel-li püsküllere, bereket boynuzlarına, çubuk silmeli belirgin çerçevelere bırakır(resim 75-76).

Seçmecilik anlayışının egemen olduğu 19.yüzyılın ikinci yarısında ise dekorasyonun soyutlaşarak geometrik bezemelere yer verildiğini ve "arabesk tezyinatın" çeşmelerde de hakim olduğu gözlemlenmektedir.

20.yüzyılın ilk çeyreğinde yapılan çeşmeler ise bütünüyle Neo-Klâsik anlayışı yansıttığından son derece sadedirler ve her türlü süsten arındırılmışlardır. Sultan Ahmet'ten Gülhane parkına inen caddenin sağında yer alan 1914 tarihli Üçyüzlü Çeşme bu anlayışın tipik bir örneğidir.

IV- DEĞERLENDİRME

Türk sanatının en güzel örnekleri olarak İstanbul'un güzelliklerine adeta birer mücevher gibi katkıda bulunan çeşmelerimiz, görüldüğü gibi dekorasyon açısından büyük zenginlikler göstermektedir.

Avrupa'ya açılma devri olan 18.yüzyılda yurdumuza değişik üsluplarında girdiğini ve geleneksel dekoratif öğelerin yerine, Fransızların (Rinceaux) dedikleri dolamadal motiflerinin çok kullanıldığını görüyoruz. Celâl Esat Arseven bu gelişmeyi "Klasik rumi süsleme sanatının kıvrımlarına ve dolamalarına alışık olan Türklere, belki bu dolamadallar yabancı gelmemiştir" cümleleriyle açıklamaktadır.

Gerçektende gerek formuyla, gerek dekorasyonu ile klasik Türk çeşmelerinin değişmeye başlayan bir örneği olarak gösterebileceğimiz Gülhane parkı kapısı duvarına yapılmış I.Ahmet Çeşmesi(1606), klasik Türk motiflerinden batı motiflerine göz kırpan bir örnek olarak incelenebilir(resim 77).

Yine Hatice Turhan Sultan tarafından yaptırılan sebilin (1663) hemen yanında yer alan çeşmede gözlemlediğimiz ayna taşı dekorasyonu ve burada görülen vazoda içindeki lale, karanfil ve gül motifleri ile üst kısımda yer alan natüralist dekorasyon, klasik Türk zevkinin yansıması olarak dikkati çekerlerken; kıvrımlı dalların

daha sonraki yıllarda kullanılacak dolamadallara olan benzerliğide şaşırtıcıdır(resim 78).

1728 yılında yapılan ve III. Ahmet Çeşmesi'yle başlayan ve Üsküdar, Tophane, Azapkapı, Kabataş He-kimoğlu Ali Paşa çeşme ve sebilleriyle devam eden bir seri yapıda Fransızların dolamadall adını verdikleri motifin çok kullanıldığı görülmektedir. Aynı yıllarda akant yapraklı frizlerin, daha sonra da deniz kabuğu motiflerinin dekorasyonda yer aldıkları da izlenmektedir. Çeşme süslemelerinde görülen ilk yabancı motifin III.Ahmet Çeşmesi'nin saçağı altında görülen akant frizi olduğu bilinmektedir.

Lâle devrinin başlangıcından, 1740 yıllarına kadar yapılmış olan çeşmelerimizde, dekoratif ağırlığın bütünüyle natüralist motiflerde olduğu görülmektedir. Vazo içinde çiçek motifleri ve kâseler içinde meyvalar düşüncesi bu dönemin en belirgin özelliklerindedir.

Saliha Sultan Çeşmesi, Bereketzâde ve Top-hane çeşmeleri, süslemeleri açısından büyük benzerlikler gösterir. Hangi taşçı ustalarının elinden çıktığını bilemediğimiz bu natüralist motiflerde meyva olarak limon, armut, elma; çiçek olarak ise başta gül, yaban lâleleri, lâle, şakayık, katmerli yıldız, düğün çiçeği, zerrin gibi motifler diğer motifler arasında daha ağırlıklı olarak kullanılmıştır.

Lâle devri dekorasyonunda yer alan natüra-

list bitki motiflerinin en önemli özelliklerinden birisi de vazo, kâse ya da saksı içinde gösterilmeleridir. Genellikle bir seki ya da sehpa üzerinde yer alan bu kabartma motiflerde özellikle sehpa da görülen perspektif son derece ilkel de olsa Türk sanatı için oldukça önem taşır. Yine kabartma olarak yapılmış natüralist motiflerin adeta yüzeyden fırlarcasına yapılmaları onlara hacim ve üç boyutluluk kazandırmıştır.

1740 yıllarından sonra yapılan çeşmelerde dekoratif öğelerde önemli ve hızlı bir değişimin ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Zevki Kadın Çeşmesi, natüralizme yaklaşan süslemeleriyle hem lâle devrine yaklaşırken akant yaprağı ve kartuş gibi batı motifleri ve içbükey kemer profilleriyle Barok üsluba geçit vermiştir.

Küçüksu Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi'nde görülen stilize kabuklardan ve akant yapraklarından oluşan motifler, işleniş tarzlarındaki yeniliklere rağmen "Rokay" karakterini korurlar. Yan cephelerdeki çiçek ve dal biçimindeki motifler ise soyut özellikler gösterirler.

Cevri Kalfa Çeşmesi, Ampir ağırlıklı Baroktan Ampir dekorasyona geçişin bir örneği olarak gösterilebilir. Ayna taşındaki iri yapraklı motifler Baroğu hatırlatırken, perde motifleri ve genel hatlar Ampiri gösterir.

Maçka'daki Valide Çeşme ise, dekorasyonuy-

la olsun, formlarıyla olsun son derece tipik Ampir bir eserdir. Buradaki çapraz meşaleler, çelenk motifleri ve dekorasyondaki sadelik, değişen zevklerin ve süsleme anlayışının ilginç bir örneği olarak karşımızda durur. Alev motifleri ve helezoni süslemeleriyle Aksaray Valide Sultan Çeşmesi'de aynı anlayışın diğer bir örneğidir.

Eyüp'te bulunan Pertevniyal Kadın Efendi Çeşmesi ise dekorasyonu ile herşeyiyle Baroktur. Burada hiçbirşey Ampiri akla getirmez. Vazo içindeki çiçek motifleri, akantus yaprakları son derece natürel-dir ve rölyef karakteri gösterir. Üzüm salkımları, rozet biçimindeki çiçekleri ve diğer süsleme öğeleriyle bu çeşme bize Dolmabahçe Sarayı ya da Küçüksu portallarını hatırlatır.

Üsküdar'daki Hüseyin Avni Paşa Çeşmesi ise hafif ve zarif dekorasyonu, stilize edilmiş bitki motifleriyle, silmeli profilleriyle 1874 yılında bize Rokoko bezemeyi gösterir.

20.yüzyılın başlarında yapılan II.Abdülhamit Çeşmesi(Maçka), çiçek sepeti içinde yer alan çiçek motifleriyle, natüralist bitki yapraklarıyla, ayna taşı üzerindeki kemer profilleriyle ve esas formuyla "Geçmişe Özlem"i dile getirir.

V- SONUÇ

Bu araştırmada İstanbul'un çeşitli yerlerine dağılan süslemelere sahip yüzlerce sayıdaki çeşmeden sadece ondördü incelenebilmiştir. Bu çeşmeler yapıldığı yıllar göz önüne alındığında dekoratif açıdan büyük benzerlikler göstermektedir. İle devrinde yapılan bezemeler natüralist karakter taşırken, Batı tesirli motiflerle bezenmiş çeşmelerimizde dönemin üslupları etkili olmuş; buradaki dekorasyonda Barok, Rokoko, Ampir üslupları egemen kılınmıştır. Bazılarında ise eklektik dekorasyona yer verilmiştir.

Çeşme üzerindeki süslemeleri üsluplarına göre belirli bir kronoloji oluşturarak inceleyemiyoruz. 1874 yılında mimarimize eklektizm egemenken; Hüseyin Avni Paşa Çeşmesi Rokoko süslemelerle bezenmiştir ve sanki III.Selim devri dekorasyonunu anımsatmaktadır. Pertevniyal Kadın Efendi Çeşmesi devrin mimarisiyle ve süslemesiyle büyük paralellikler içinde iken, Maçka'daki II.Abdülhamit Çeşmesi dekoratif unsurlarıyla 1901 yılında olduğunu adeta inkar ederek bizi geçmiş yıllara sürüklemektedir.

Çeşmelerimiz 18.yüzyıldan itibaren yoğun dekorasyon zenginlikleri gösterir ve özelliklerini 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki Neo-Klasik döneme kadar sürdürür.

Çeşmelerimizdeki süslemelere genel olarak bakıldığında onları natüralist bezemeler ve stilize edilmiş süslemeleri ile Batı tesirli motifler olmak üzere ikiye ayırabiliriz.

Natüralist süslemelerde şu dekoratif öğeler görülür:

I-Çiçekler

a)Hatailer.

Bunlar Türk süsleme sanatının başlıca desenleri içinde yer alırlar ve çoğu zaman çiçeğin kökeni belli olmayacak derecede stilize edilmişlerdir.

b)Doğadaki özelliklerine son derece yakın olarak kullanılan çiçekler.

Bu çiçekler arasında çeşmelerde görebildiğimiz başlıca örnekleri şöylece sıralayabiliriz. Gül, yabani lâle, lâle, zerrin, menekşe, düğün çiçeği, katmerli yıldız.

II- Yapraklar

Bunlarda stilize yapraklar, doğal görünüşte olanlar, çok dilimli olanlar, birbirlerine sarılmış biçimde yapılanlar olmak üzere çok çeşitlidir.

III-Ağaçlar

Özellikle ağaç süslemelerine çeşme dekorasyonlarında çok rastlanmaktadır.

Bunlar selvi ağacı, hurma ağacı, meyveleri belirtilmiş meyva ağacı ve çiçek açmış ağaçlar biçiminde gösterilmişlerdir.

IV-Meyvalar

18.yy'dan itibaren çok yaygın biçimde kullanılmışlardır. Özellikle üzüm, nar, armut, elma, limon, ananas gibi meyvalar kimi zaman bereketi sembolize eden anlamlar taşırlar.

Bu motiflerin bir kısmı vazo, saksı, çiçek sepeti içinde yer almışlar; meyvalar ise tabak, çanak, kâse gibi gündelik hayattan alınmış eşyalar içerisinde gösterilmişlerdir.

Stilize edilmiş süslemeler ile Batı tesirli motiflerde dikkati çeken dekoratif öğeleri dolamadılar, güneş, yıldız, alev, meşale, arma, çelenk, perde, kurdela, bereket boynuzu motifleri biçiminde sıralayabiliriz.

Bu arada geometrik çerçeveler içinde yer alan kitâbelerin de, hat sanatının güzel örnekleri olarak çeşme dekorasyonunda önemli rol oynadığını söyleyebiliriz.

Motifleriyle, bezemeleriyle çeşmelerimiz, bugün bile cazibelerini korumakta, gören gözlere onların dilinden anlayanlara çok şeyler anlatmaktadır.

VI- SÜSLEME TERİMLERİ

Bordür : Pervaz ve kenar suları şeklinde bir araya gelen motiflere denir. Şerit bezeme.

Gülbezek : Kursların, yüzeyleri oyma ve kabartmalı yapraklarla stilize edilmiş bir gülü andıranlarına verilen ad.

Hatai : İnce kıvrımlarla birbirine bağlanan madyonlar içinde toplanan üsluplaştırılmış çiçek ve yapraklardan meydana gelen kıvrık dallı Türk süslemesi. Rumi, kıvrım dal.

Kabara : Yarım küre biçiminde çıkıntılı kurs.

Palmet : Palmiye dalı, yelpaze şeklinde kabartma bezek.

Saz Yolu(Kıvrım dal, dolamadal) : Uzun dallar üzerine yapılan süslere denir. Sanat tarihçileri arasında bu deyim "kıvrım dallar" şeklinde değiştirilmiştir. Daha ziyade çiçekli ve yapraklı olurlar. Rumi motiflerinin ayrı hatlar halinde arada kullanıldığı görülmektedir.

Stilize : Karakteri kaybolmadan basitleştirerek tezyini ve şematik hale sokulmuş biçim ya da motif. Üsluplaştırma.

Şemse : Güneş şeklinde süsleme motifi. Oval veya daire şeklinde olur. Ayrıca eski kitap ciltlerinin kapaklarının üzenine kabartma olarak yapılan yaldızlı göbekte denir.

VII- RESİM LİSTESİ

- 1- III.Ahmet Çeşmesi'nin genel görünüşü. Topkapı Sarayı Bab-1 Hümayun önü.
- 2- III.Ahmet Çeşmesi'nin Ayasofya'ya bakan cephesin-
yer alan ayna taşı dekorasyonu.
- 3- Sebilin Sultanahmet Camii'ne bakan yüzünde yer alan alt süslemeler.
- 4- Sebilin Bâb-1 Hümayuna bakan yüzünde yer alan alt süslemeler.
- 5- III.Ahmet Çeşmesi'nin, Sultanahmet Camii'ne bakan cephesinden detay.
- 6- III.Ahmet Çeşmesi'nin Cankurtaran yönüne bakan cephesi.
- 7- Üsküdar III.Ahmet Çeşmesi'nin batı ve güney cephe-
lerinden görünüşü.
- 8- Üsküdar III.Ahmet Çeşmesi selsebilinden bir görünüş.
- 9- Üsküdar III.Ahmet Çeşmesi köşe bindirmeliklerinden bir görünüş.
- 10- Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi'nin genel görünüşü.
- 11- Bordür süslemeleri ve vazo içinde meyva motifleri.
(Saliha Sultan Çeşmesi)
- 12- Saliha Sultan Çeşmesi'ndeki ayna taşı süslemeleri.
- 13- Vazo içindeki çiçek motifleri (Saliha Sultan Çeşmesi)
- 14- Vazo içinde güller ve yaban lâleleri (Saliha Sultan Çeşmesi)

- 15- Vazo içinde karışık çiçekler(gül,zerrin ve diğerleri)
(Saliha Sultan Çeşmesi)
- 16- Vazo içinde çiçek motifleri(Saliha Sultan Çeşmesi)
- 17- Vazo içinde güller,lâleler ve yaban lâleleri
(Saliha Sultan Çeşmesi)
- 18- Vazo içinde güller ve katmerli düğün çiçekleri.
(Saliha Sultan Çeşmesi)
- 19- Vazo içinde karışık çiçekler (Saliha Sultan Çeşmesi)
- 20- Saksı içinde aynı daldan çıkan karışık çiçekler.
(Saliha Sultan Çeşmesi)
- 21- Vazo içinde güller, tomurcuklar ve yaban lâleleri.
(Saliha Sultan Çeşmesi)
- 22- Saliha Sultan Çeşmesindeki ayna taşı bezemeleri.
- 23- Saliha Sultan Çeşmesi'ndeki kemer içi dekorasyon.
- 24- Tophane Çeşmesinin eski bir gravürü (Fotoğraf Mehmet Halil Bayrı'nın İstanbul adlı eserinden alınmıştır).
- 25- Tophane Çeşmesinin genel görünüşü(Fotoğraf İslâm Ansiklopedisinin İstanbul'la ilgili maddesinden alınmıştır).
- 26- Süslemelerden Bir ayrıntı "meyva ağacı motifi".
(Tophane Çeşmesi)
- 27- Süslemelerden bir ayrıntı "limonlar ve armutlar".
(Tophane Çeşmesi)
- 28- Süslemelerden bir ayrıntı "meyva ağacı motifleri".
(Tophane Çeşmesi)
- 29- Denize bakan cephedeki dekorasyon (Tophane Çeşmesi)

- 30- Tophane Çeşmesi'nin batıya bakan cephesindeki dekorasyon.
- 31- Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi(Kabataş).
- 32- Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesinden detay.
- 33- Bereketzade Çeşmesi (Galata).
- 34- Bereketzade Çeşmesi kitabesinden ve üzerindeki meyva dolu kâse motiflerinden bir görünüş.
- 35- Vazo içinde yer alan karışık çiçekler (Bereketzade Çeşmesi)
- 36- Vazo içinde yer alan karışık çiçekler (Bereketzade Çeşmesi)
- 37- Yan panolarda yer alan süslemeler (Bereketzade Çeşmesi)
- 38- Vazo içinde yer alan karışık çiçek motifleri (Bereketzade Çeşmesi)
- 39- Saksı içinde yer alan ve aynı daldan çıkan çiçek motifleri (Bereketzade Çeşmesi)
- 40- Zevki Kadın Çeşmesi (Fındıklı).
- 41- Küçüksu Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi.
- 42- Küçüksu Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi'nin başka bir açıdan görünüşü.
- 43- Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi'nin tarih kitabesinden bir görünüş.
- 44- Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi'ndeki cephe ve çatı süslemeleri.

- 45- Batı cephesindeki ayna taşı dekorasyonu
(Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi).
- 46- Ayna taşı süslemeleri(Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi)
- 47- Ayna taşı süslemelerinden başka bir görünüş.
(Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi)
- 48- Cevri Kalfa Çeşmesi (Sultanahmet)
- 49- Cevri Kalfa Çeşmesi'nden detay.
- 50- Maçka Bezmialem Valide Sultan Çeşmesi.
- 51- Ayna taşı dekorasyonu (Maçka Valide Çeşme)
- 52- Kitabeden görünüş (Maçka Valide Çeşme).
- 53- Aksaray Bezmialem Valide Sultan Çeşmesi.
- 54- Bezmialem Valide Sultan Çeşmesi'nden detay.
- 55- Pertevniyal Kadın Efendi Çeşmesi (Eyüp)
- 56- Pertevniyal Kadın Efendi Çeşmesi'nden detay.
- 57- Pertevniyal Kadın Efendi Çeşmesi'ndeki dekorasyon-
dan bir ayrıntı.
- 58- Pertevniyal Kadın Efendi Çeşmesi'nden başka bir
görünüş.
- 59- Hüseyin Avni Paşa Çeşmesi (Üsküdar).
- 60- Hüseyin Avni Paşa Çeşmesi ayna taşı süslemelerinin
bir ayrıntı.
- 61- II.Abdülhamit Çeşmesi'nin genel görünüşü (Maçka).
- 62- Kitabeden ve süslemelerden bir görünüş.
(II.Abdülhamit Çeşmesi)

- 63- II.Abdülhamit Çeşmesi'ndeki dekoratif zenginlikler.
- 64- II.Abdülhamit Çeşmesi'ndeki ayna taşı.
- 65- Süslemelerden ayrıntı (II.Abdülhamit Çeşmesi).
- 66- Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı'ndaki natüralist dekorasyondan bir örnek (Fotoğraf Sedat Hakkı Eldem'in "Köşkler ve Kasırlar" isimli eserinden alınmıştır).
- 67- Muzaffername'de yer alan buket resmi-Topkapı Sarayı Kütüphanesi- (Fotoğraf Yıldız Demiriz'in "Osmanlı Sanatında Natüralist Üslupta Çiçekler" isimli kitabından alınmıştır).
- 68- Amme Cüzü'nden bir çiçek resmi-Topkapı Sarayı Kütüphanesi- (Fotoğraf Yıldız Demiriz'in "Osmanlı Sanatında Natüralist Üslupta Çiçekler" isimli kitabından alınmıştır).
- 69- Eyüp'ten bir mezar taşı.
- 70- Mezar taşı dekorasyonu (Eyüp).
- 71- Kartal Baba Camii haziresinden bir mezar taşı (Üsküdar Nuhkuyusu).
- 72- Kartal Baba Camii haziresinden bir mezar taşı (Üsküdar Nuhkuyusu).
- 73-Kartal Baba Camii haziresinden bir mezar taşı (Üsküdar Nuhkuyusu).
- 74- Gülhane Parkı kapı duvarına monte edilmiş dekoratif açıdan son derece zengin tarihsiz bir çeşme.

- 75- Bereket boynuzu içinden çıkan çiçek demetleri (Gülhane Parkı duvarında tarihsiz bir çeşme).
- 76- Nuh Kuyusu sebilinin köşesindeki çeşmede görülen tipik Ampir dekorasyon.
- 77- I.Ahmet Çeşmesi (Gülhane Parkı).
- 78- Hatice Turhan Valide Sultan Çeşmesi'nden ayna taşı dekorasyonu (Bahçekapı).

VIII- BİBLİYOGRAFYA

- AKAR, Azade, "Eski Türk Mezartası Süslerine Dair",
Sanat Dünyamız, İstanbul 1974
- AKAR, Azade-
KESKİNER, Cahide, Türk Süsleme Sanatlarında Desen ve
Motif, İstanbul 1978
- AKGÜN, Mustafa, 18.yy.ikinci yarısı İstanbul Çeş-
meleri, (İst.Ün.Sanat Tarihi yayın
lanmamış lisans tezi), İstanbul 1974
- AKKOYUN, Müzeyyen 16.asır İstanbul Çeşmeleri, (İ.Ü.Ed.
Fak.yayınlanmamış Sanat Tarihi li-
sans tezi), İstanbul 1953-54.
- ALTAY, Hadi, "Sultanahmet Çeşmesi", Sanat Dünya-
mız, S.26, İstanbul 1983
- AREL, Ayda, 18.vy İstanbul Mimarisinde Batılı-
laşma Süreci, İstanbul 1975
- ARSEVEN, Celal Esat, Türk Sanat Tarihi(Su Mimarisi),
İstanbul ?
- ARSEVEN, Celal Esat, Sanat Ansiklopedisi, İstanbul 1943
- ARTUN, Vasıf Gündoğdu, İstanbul'da 19.yy. çeşmeleri, (İ.Ü.
Ed.Fak.yayınlanmamış lisans tezi),
İstanbul 1968.
- ASLANAPA, Oktay-
DIEZ, Ernst, Türk Sanatı, İstanbul 1955

- ATASOY, Nurhan, "Çiçek Sevgisi ve Sanat", Türkiyemiz, İstanbul 1971
- AYTÖRE, Ayhan, Türklerde Su mimarisi, Milletler Arası I. Türk Sanatları Kongresi, Tebliğler, 1959 , Ankara Tarih Kurumu Basımı.
- CEZAR, Mustafa, Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi, İstanbul 1972
- ÇELEBİ, Aydan, İstanbul'da Mimariye Bağlı Cephe Çeşmeleri, (İ.Ü.Ed.Fak.Sanat Tarihi yayınlanmamış lisans tezi), İstanbul 1970
- ÇETİNTAŞ, Sedat, "Türklerde Su, Çeşme, Sebil" Güzel Sanatlar Dergisi, S.5, 1944
- DEMİRİZ, Yıldız, Osmanlı Kitap Sanatında Natüralist Üslupta Çiçekler, İstanbul 1986
- ELDEM, Sedat Hakkı, Köşkler ve Kasırlar II, İstanbul 1974
- EYİCE, Semavi, Su Tesisleri, İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1962
- HASOL, Doğan, Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü, Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul 1975
- KOÇAK, Mehmet Süs Çeşmeleri, (İ.Ü.Ed,Fak.yayınlanmamış Sanat Tarihi lisans tezi), İstanbul 1972
- KOÇU, Reşat Ekrem, Çeşmeler, İstanbul Ansiklopedisi, İstanbul ?
- KONYALI, İbrahim Hakkı, Üsküdar Tarihi, C.II, İstanbul 1977

- KUBAN, Doğan, Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme, İstanbul 1954
- MEYDAN-LAROUSSE, Çeşme Maddesi, C.II, İstanbul 1970
- NİRVEN, Sadi, İstanbul Surları, Halk Basımevi İstanbul 1946
- ÖNER, Sema, İstanbul'daki Meydan Çeşmelerinde Süsleme, (Hacettepe Ün. Sanat Tarihi Bölümü yayınlanmamış bilim uzmanlığı tezi), Ankara 1981
- ÖNEY, Gönül, Türk Çini Sanatı, İstanbul 1976
- SÖZEN, Metin-
TAPAN, Mete, 50 Yılın Türk Mimarisi, İş Bankası Yayınları, İstanbul 1973
- UĞUR, Perihan, 18.yy.ilk Yarısı İstanbul Çeşmeleri, (İ.Ü.Ed.Fak.yayınlanmamış lisans tezi), İstanbul 1955
- TANCA, Necla, 17.yy İstanbul Çeşmeleri, (İ.Ü.Ed.Fak. yayınlanmamış lisans tezi), İstanbul
- TANIŞIK, İbrahim Hilmi, İstanbul Çeşmeleri, İstanbul 1943
İstanbul Ciheti C.I, Maarif Matbaası
- TANIŞIK, İbrahim Hilmi, İstanbul Çeşmeleri, İstanbul 1945,
Beyoğlu ve Üsküdar Ciheti, C.II,
Maarif Matbaası
- TANSUĞ, Sezer, "İstanbul Çeşmeleri ve Ayasofya Şadırvanı" Vakıflar Dergisi, İstanbul 1969
- TOLGA, pelin, Türk Mimarisinde Süsleme Sanatı,
İstanbul ?

ÜNAL, Ertan,

"İstanbul Çeşmeleri", Hayat Tarih
Mecmuası, İstanbul 1969

ÜNVER, Süheyl,

Azapkapı Çeşmesi, İstanbul Belediye-
si Sular İdaresi Yayınları, 1954

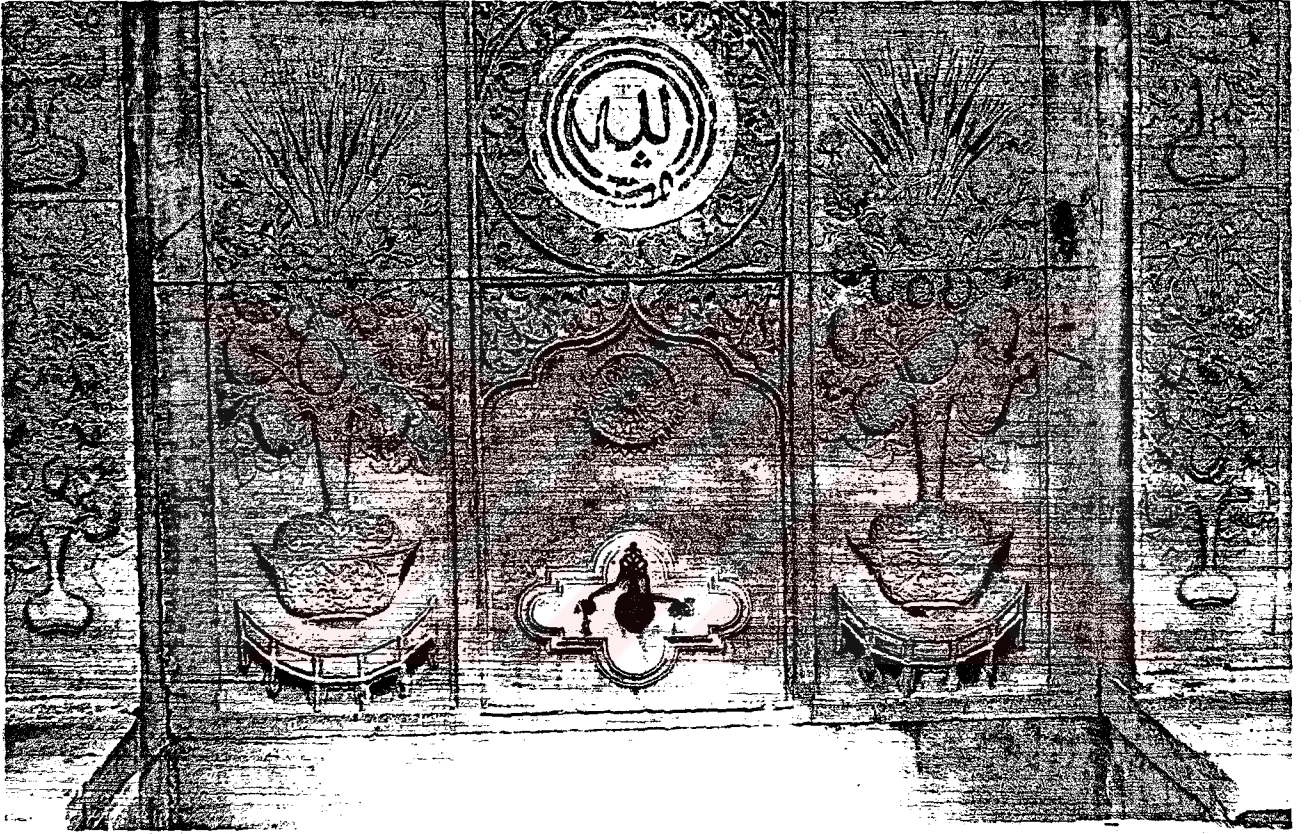
ÜNVER, Süheyl,

"Türk Sanatında Çiçekler ve Buket-
ler" Türkiyemiz, İstanbul 1977

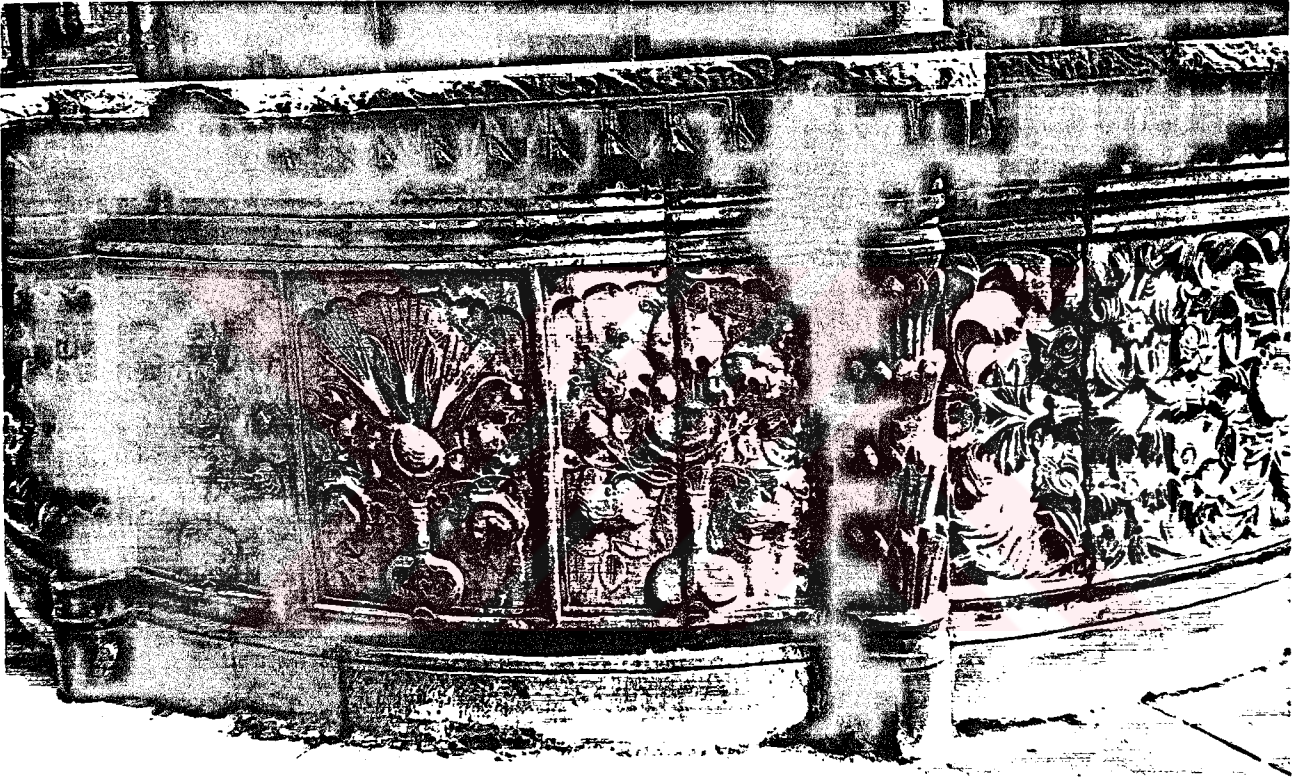

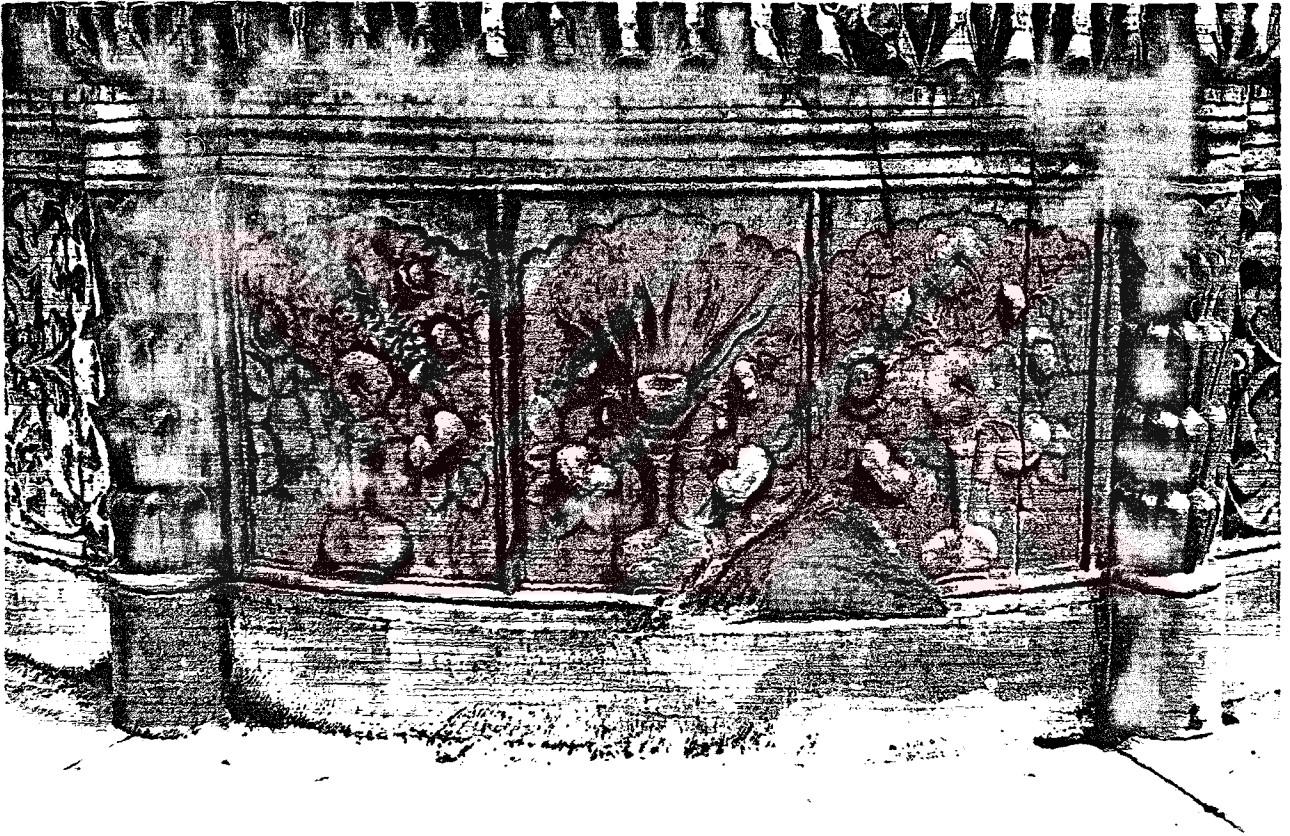
Resim 1- III. Ahmet Çeşmesi'nin genel görünüşü. Topkapı Sarayı
Bâb-ı Hümâyun önü.

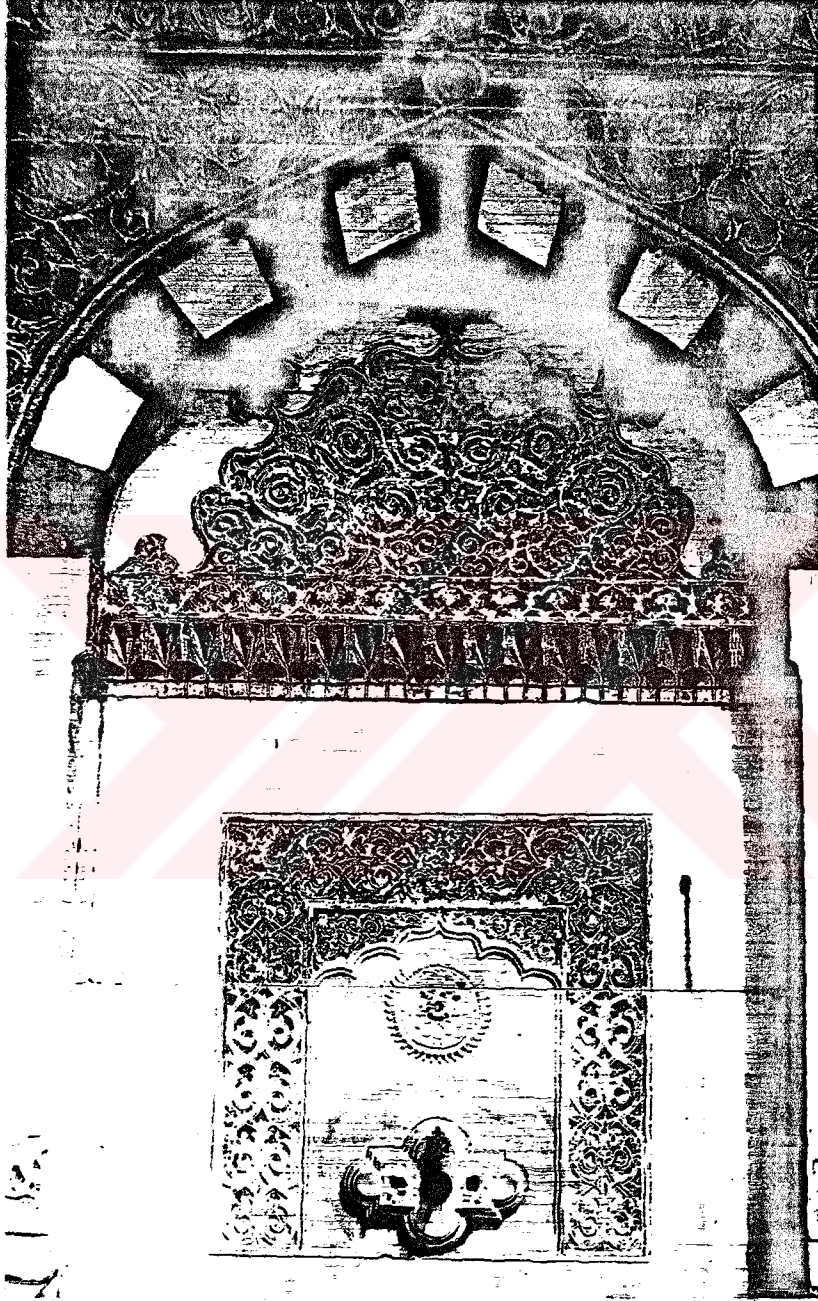
Resim 2- III. Ahmet Çeşmesi'nin Ayasofya'ya bakan cephesinde yer alan ayna taşı dekorasyonu.

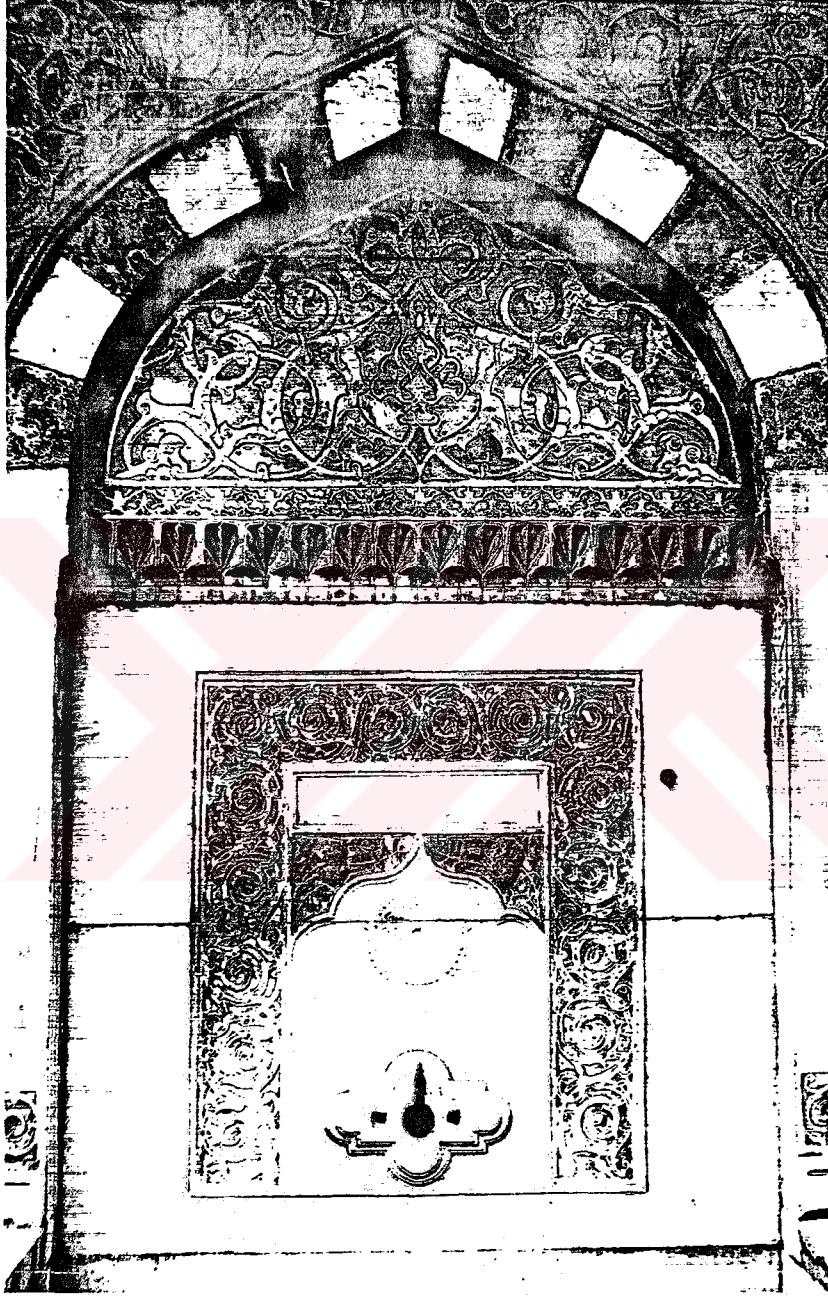
Resim 3- Sebilin Sultan Ahmet Camii'ne bakan yüzünde yer alan alt süslemeler.

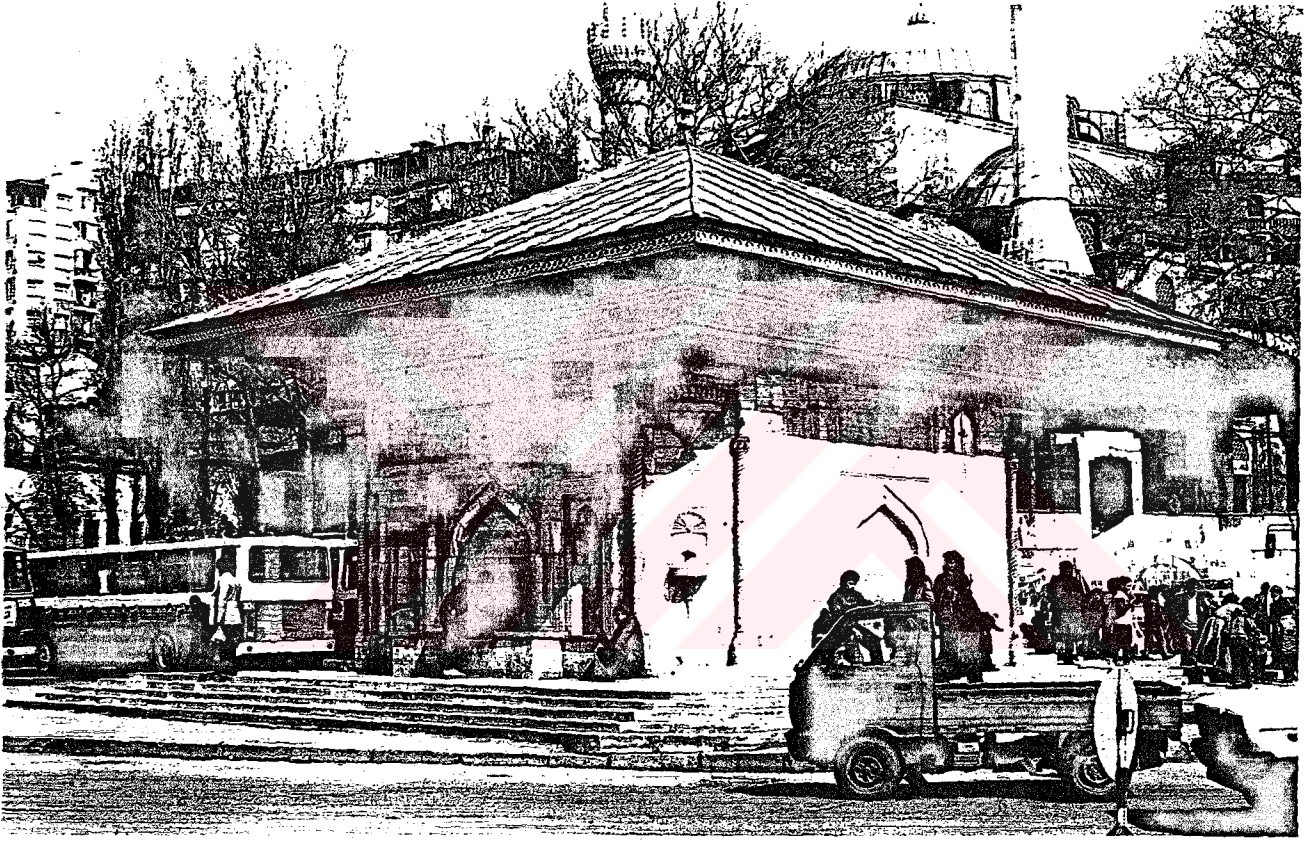
Resim 4- Sebilin Bâb-ı Hümâyun'a bakan yüzünde yer alan alt süslemeler.

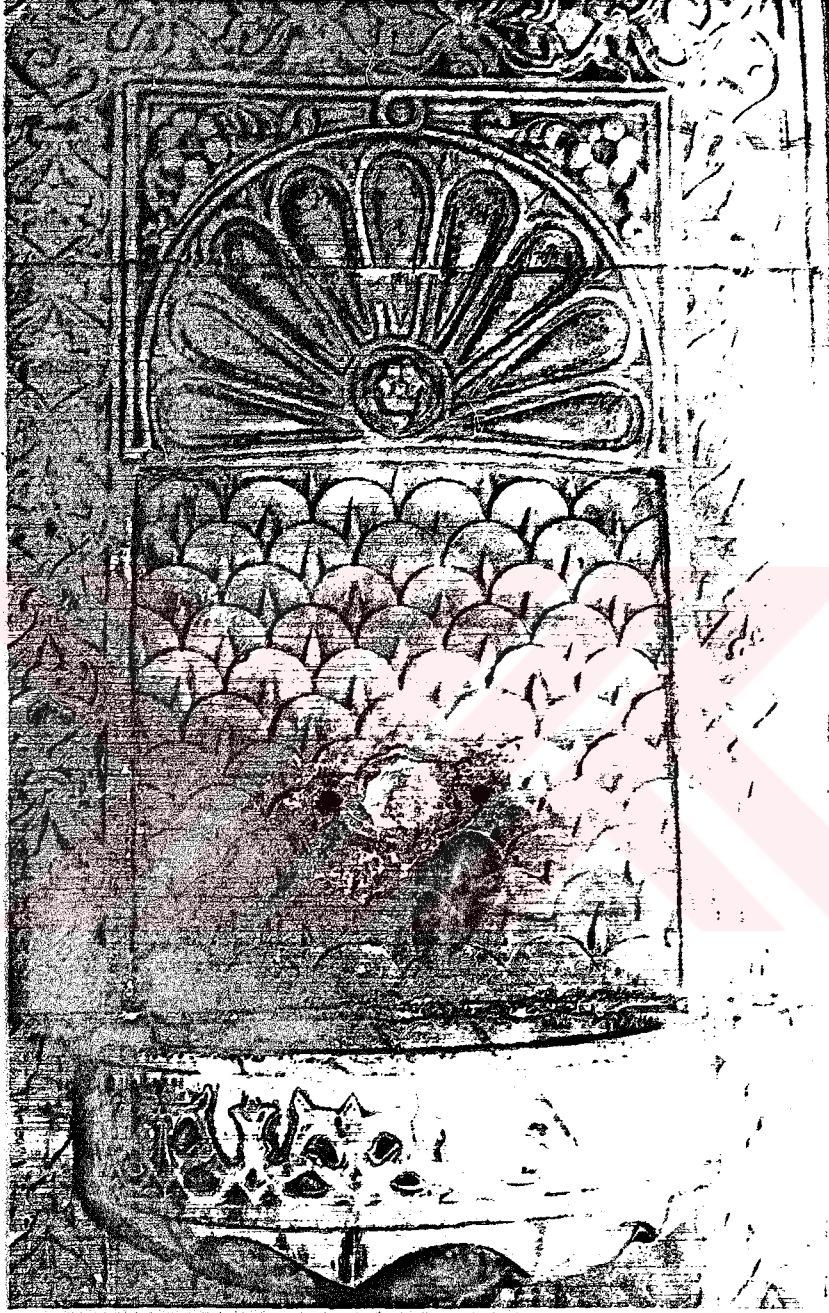
Resim 5- III. Ahmet Çeşmesi'nin Sultan Ahmet Camii'ne bakan cephesinden bir detay.

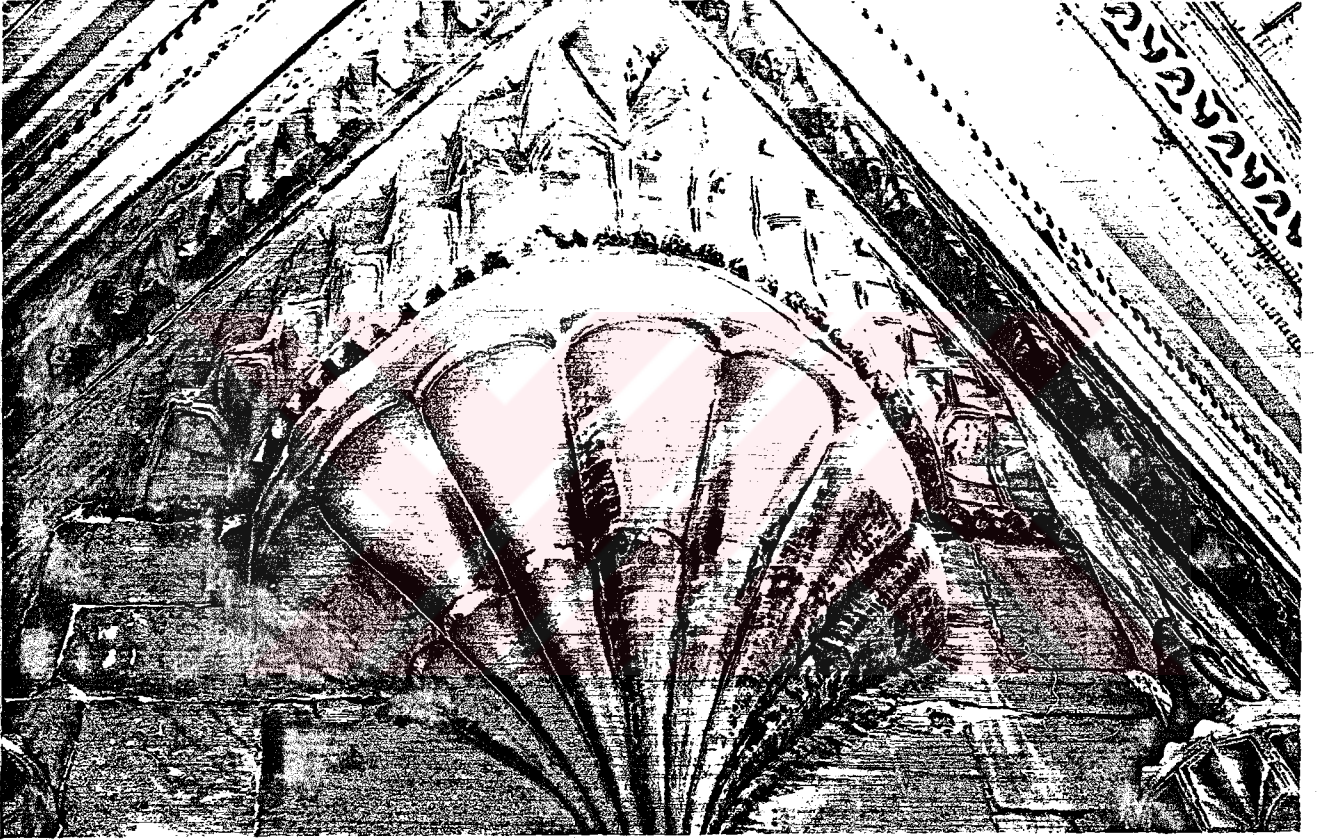
Resim 6- III. Ahmet Çeşmesi'nin Cankurtaran yönüne bakan cephesi.

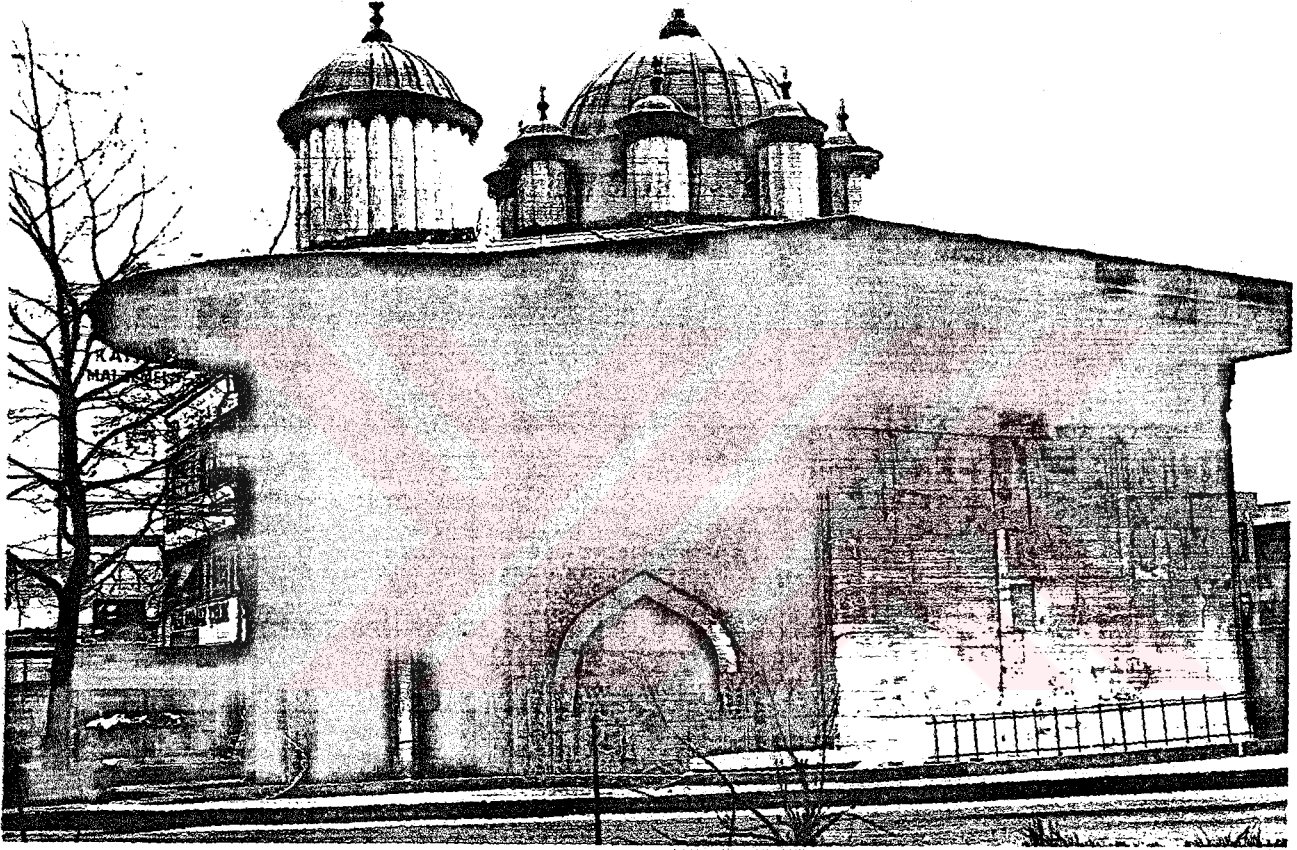
Resim 7- Üsküdar III. Ahmet Çeşmesi'nin batı ve güney cephe-
lerinden görünüşü.

Resim 8- Üsküdar III. Ahmet Çeşmesi selsebilinden bir görünüş.

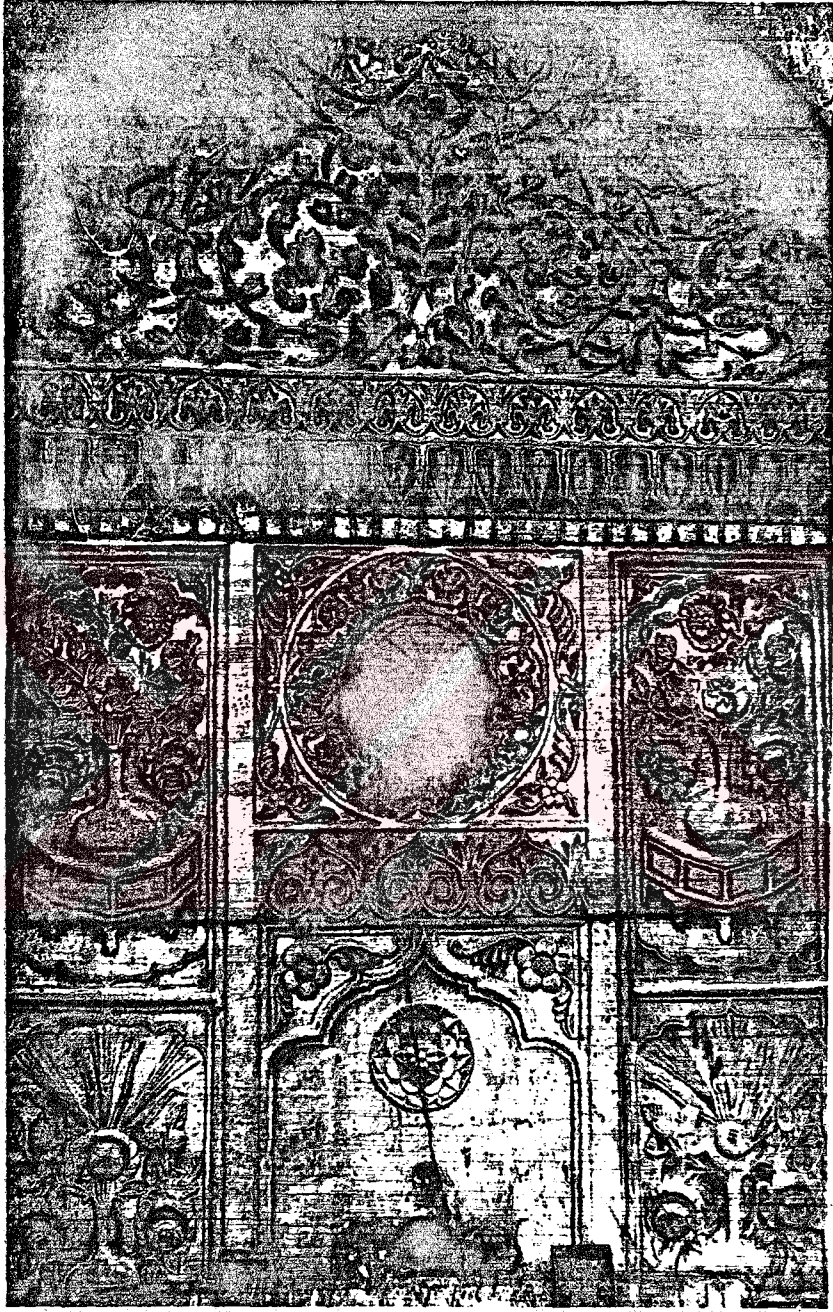
Resim 9- Üsküdar III. Ahmet Çeşmesi'ndeki köşe bindirmelik-
lerinden bir görünüş.

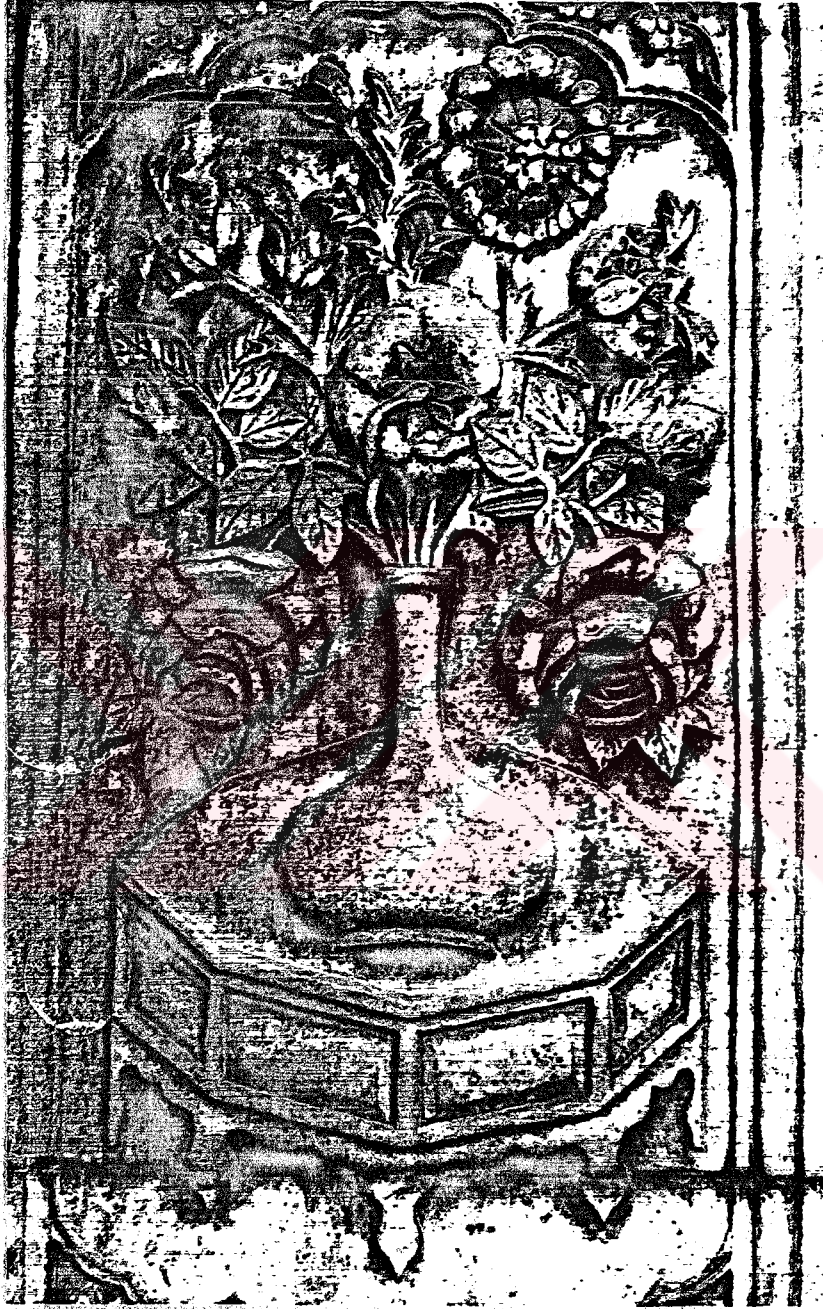
Resim 10- Azapkapı Saliha Sultan Çeşmesi'nin genel görünüşü.

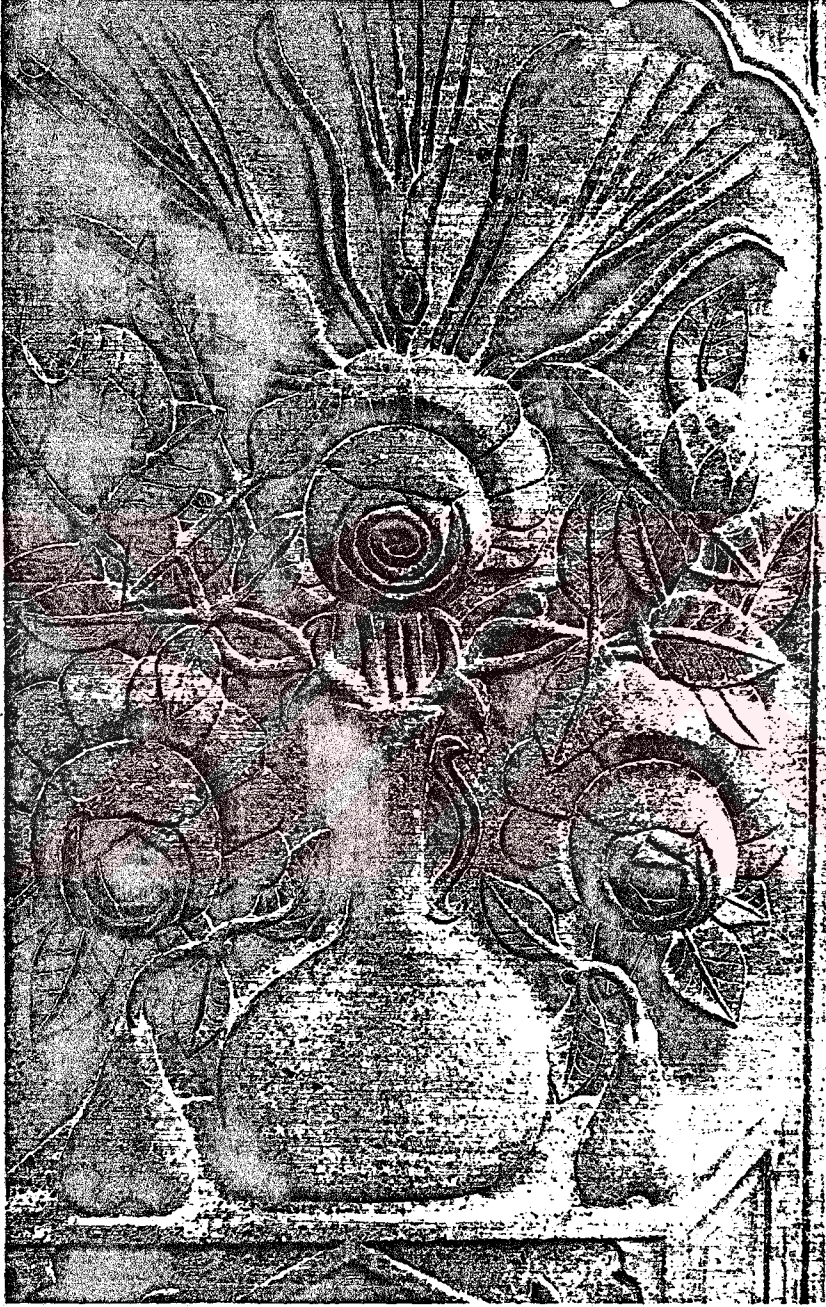
Resim 11- Bordür süslemeleri ve vazo içinde meyva motifleri - Saliha Sultan Çeşmesi.

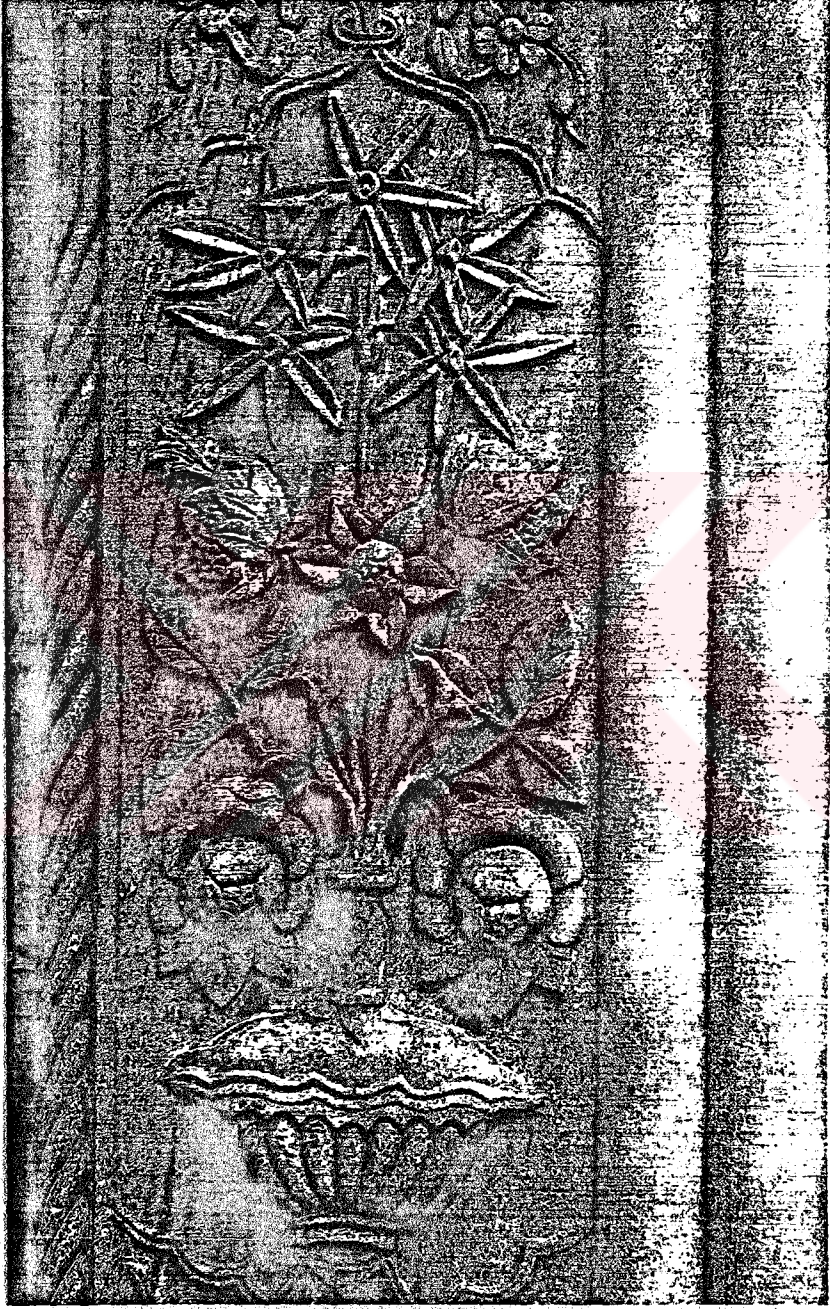
Resim 12- Saliha Sultan Çeşmesi'ndeki ayna taşı süslemeleri.

Resim 13- Vazo içinde çiçek motifleri - Saliha Sultan Çeşmesi.

Resim 14- Vazo içinde gller ve yaban laleleri -
Saliha Sultan eşmesi.

Resim 15- Vazo içinde karışık çiçekler (Gül,
zerrin ve diğerleri) - Saliha Sultan
Çeşmesi.

Resim 15- Vazo içinde çiçek motifleri - Saliha Sultan Çeşmesi.

Resim 17- Vazo içinde güller, laleler ve yaban
laleleri - Saliha Sultan Çeşmesi.

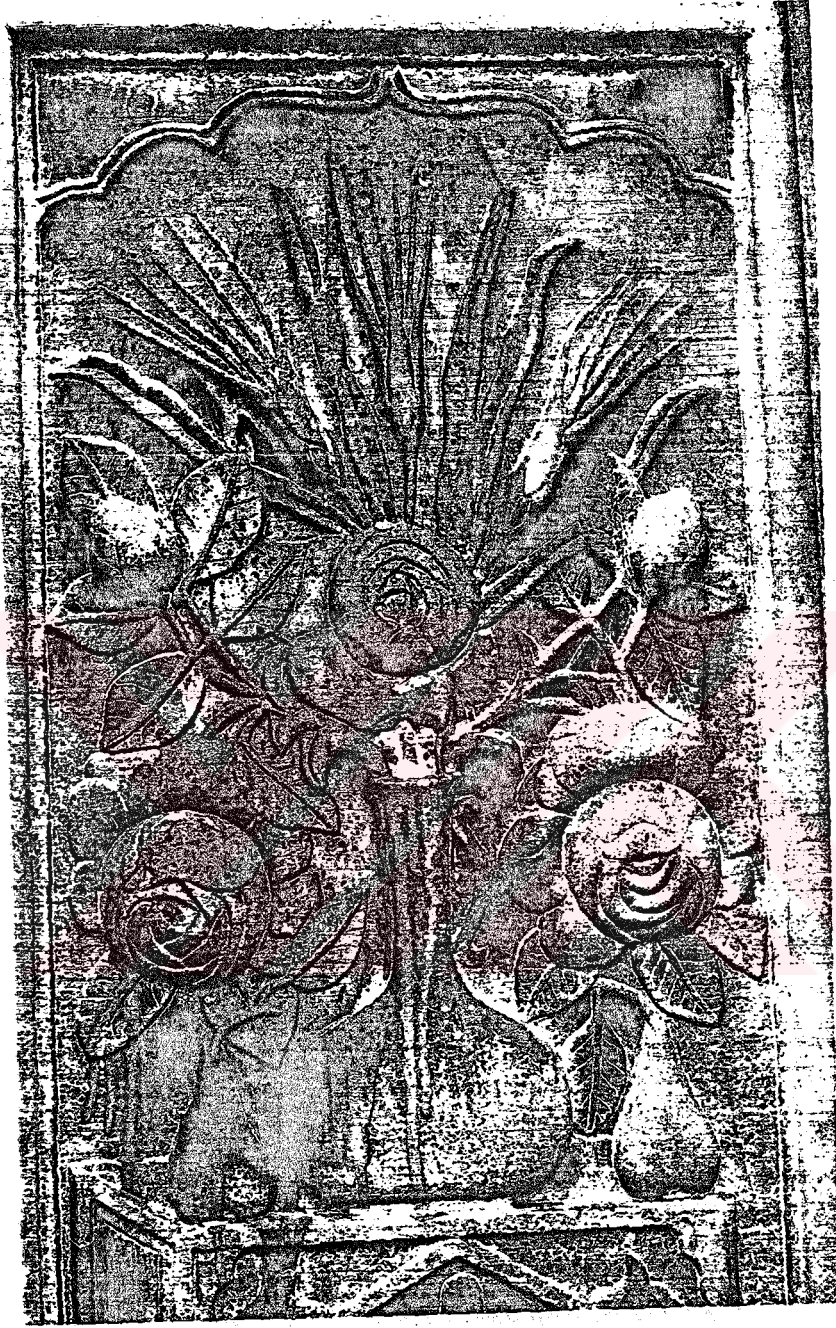
Resim 13- Vazo içinde yer alan karışık çiçekler
Saliha Sultan Çeşmesi.

Resim 19- Vazo içinde karışık çiçekler - Saliha Sultan Çeşmesi.

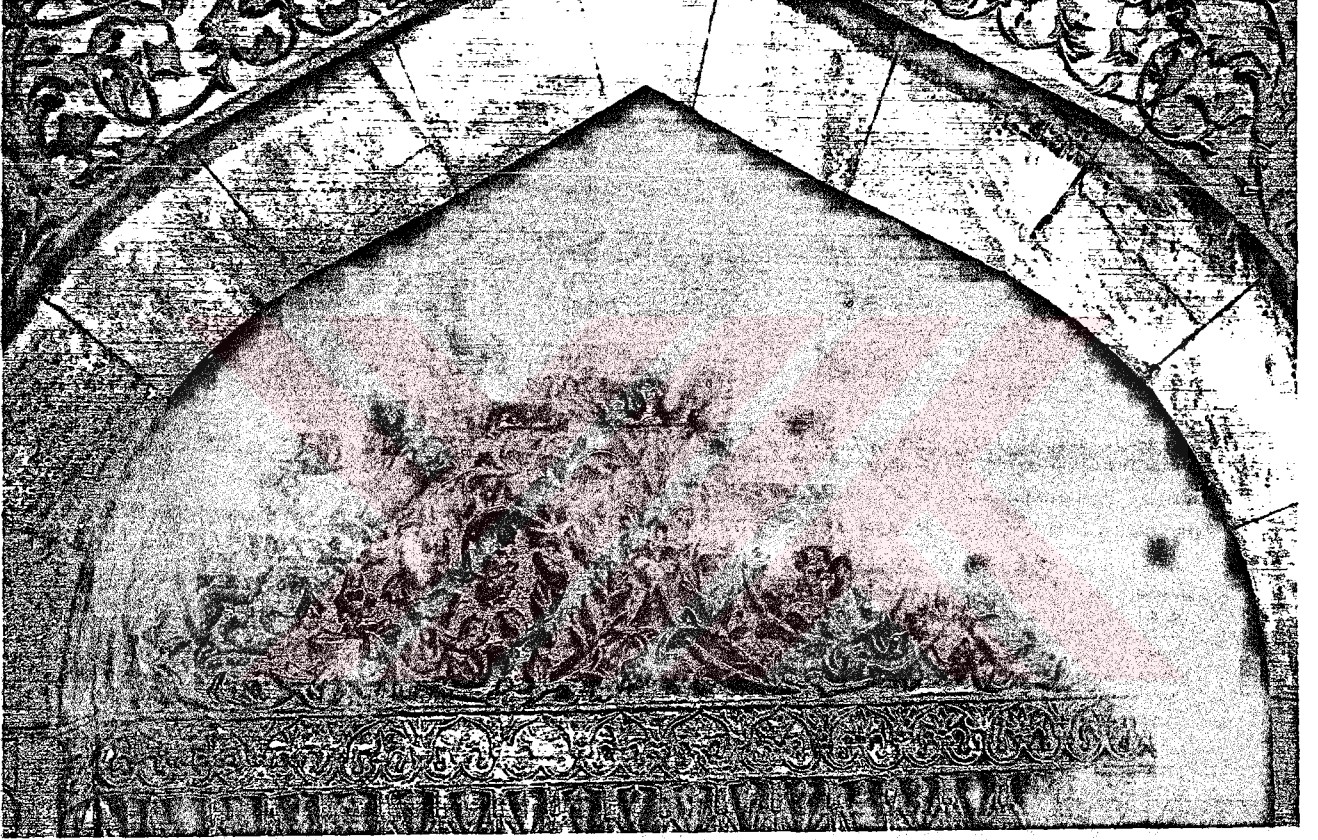
Resim 20- Saksı içinde aynı daldan çıkan karışık çiçekler - Saliha Sultan Çeşmesi.

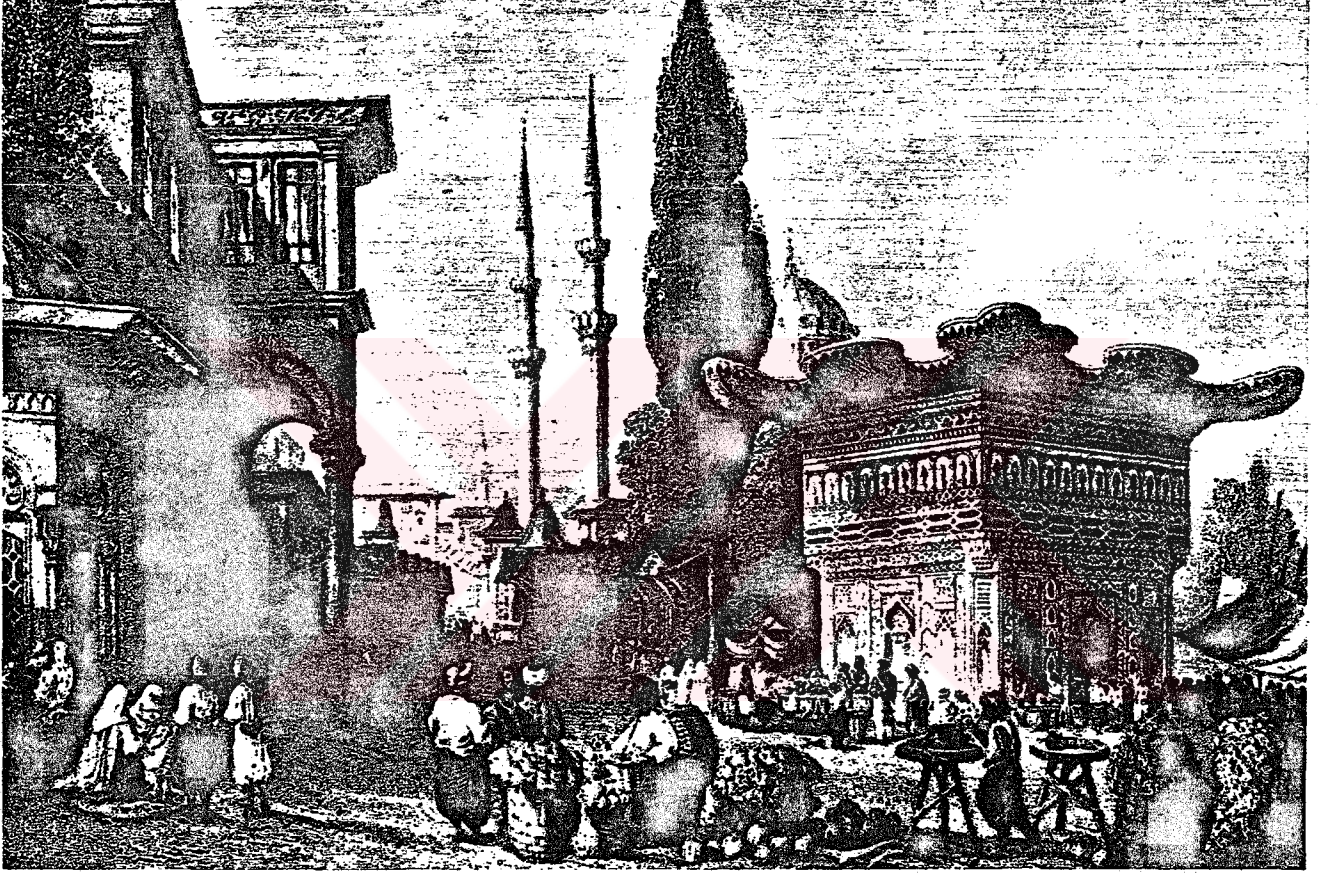
Resim 21- Vazo içinde gller, tomurcuklar ve yan-
ban laleleri- Saliha Sultan eşmesi.

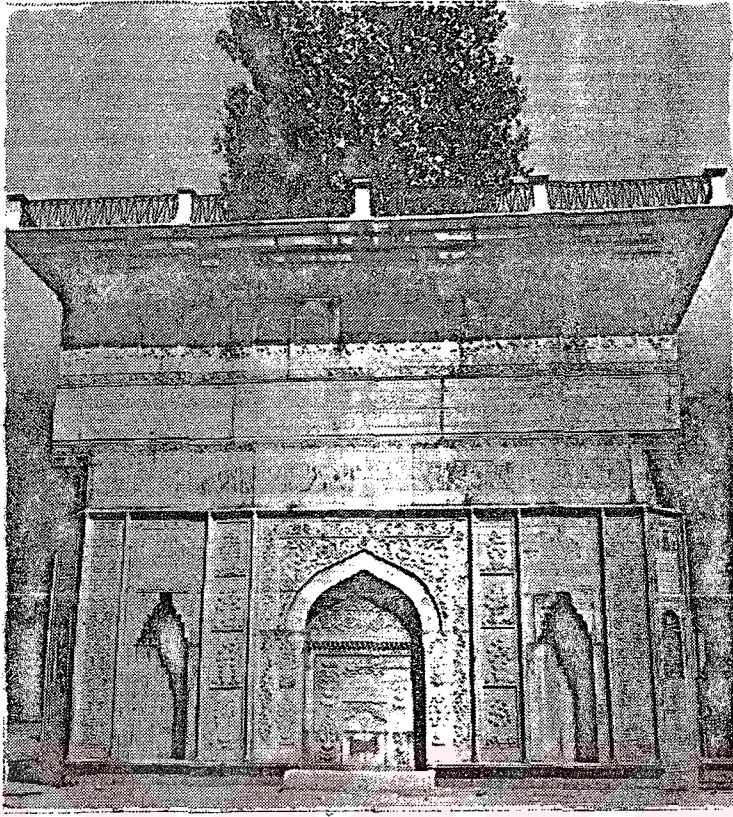
Resim 22- Saliha Sultan Çeşmesi'ndeki ayna taşı bezemeleri.

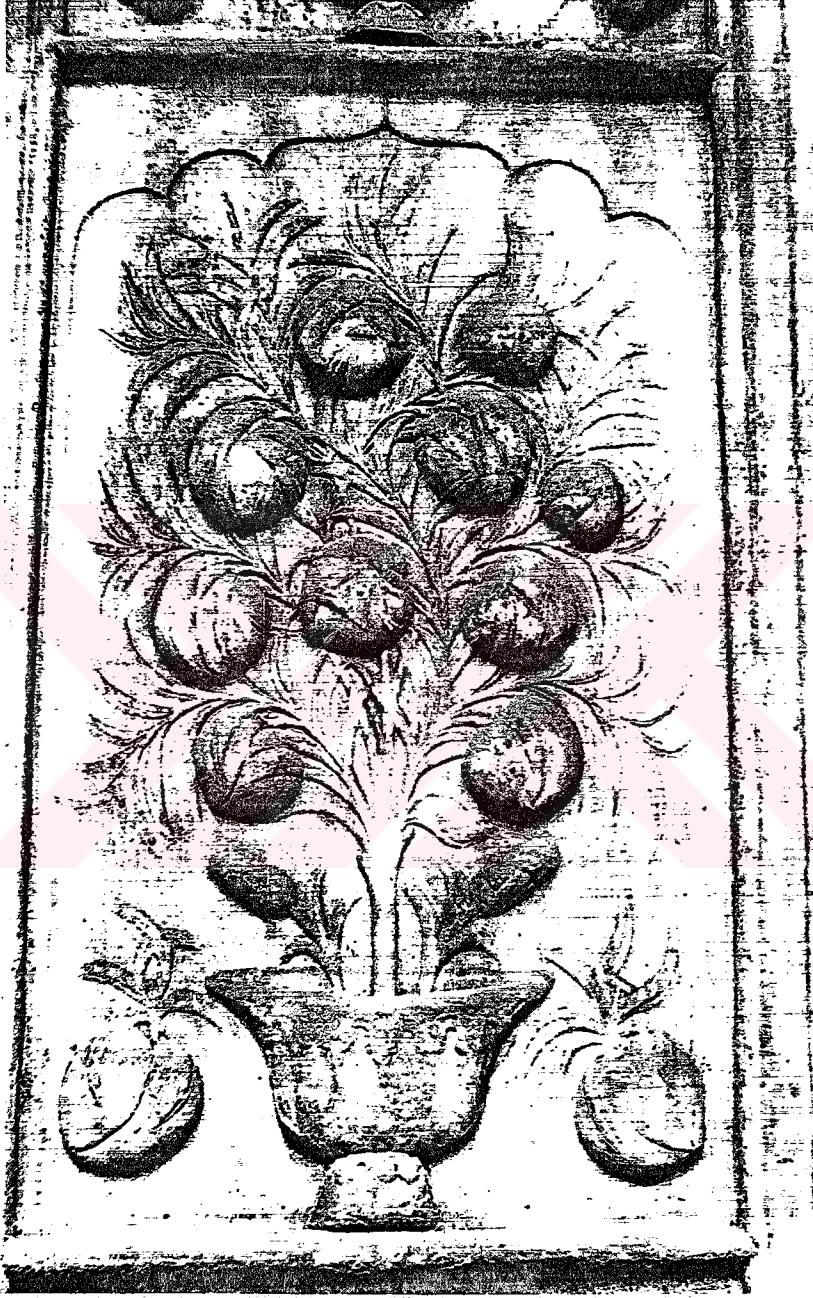
Resim 23- Saliha Sultan Çeşmesi'ndeki kemer içi dekorasyonu.

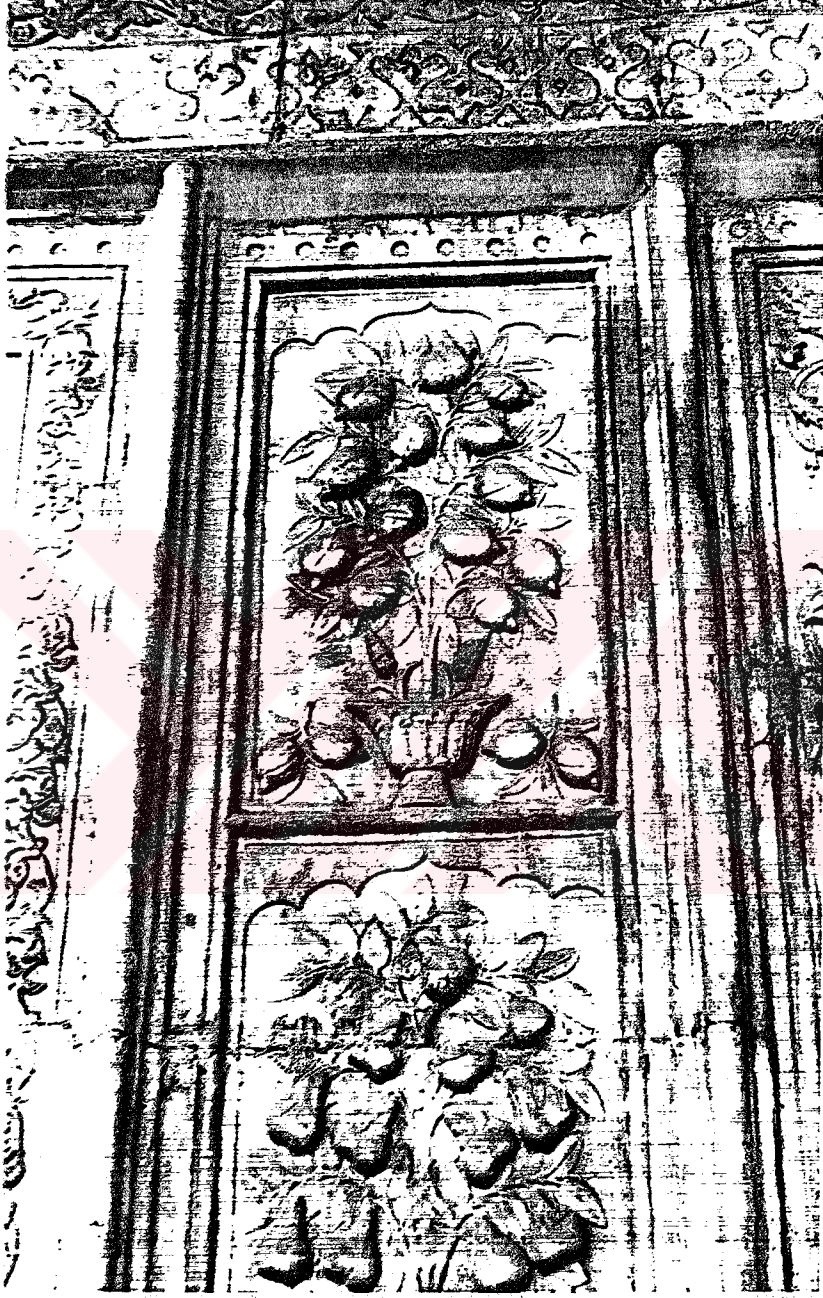
Resim 24- Tophane Çeşmesi'nin eski bir gravürü
(Fotoğraf Mehmet Halil Bayrı'nın
"İstanbul" adlı eserinden alınmıştır).

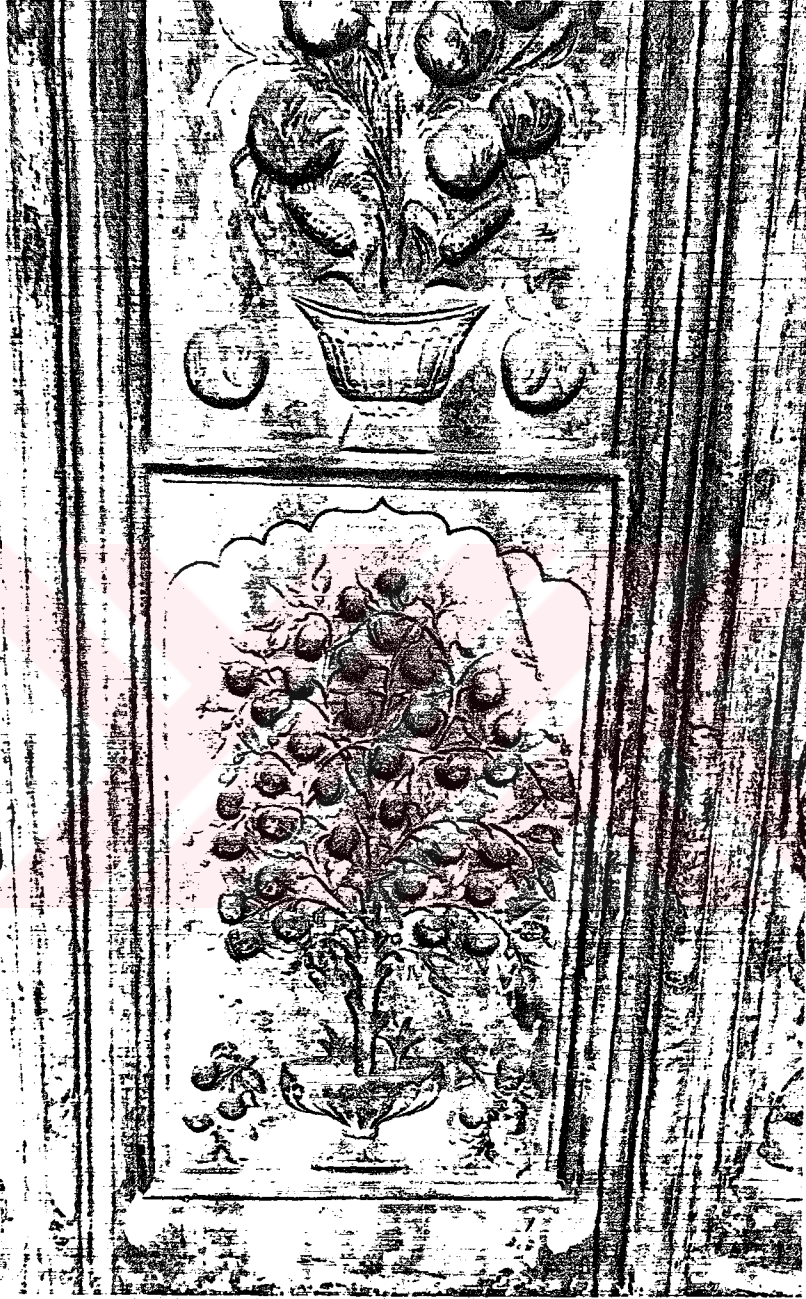
Resim 25- Tophane Çeşmesi'nin genel görünüşü
(Fotoğraf İslâm Ansiklopedisi'nin
"İstanbul" maddesinden alınmıştır.

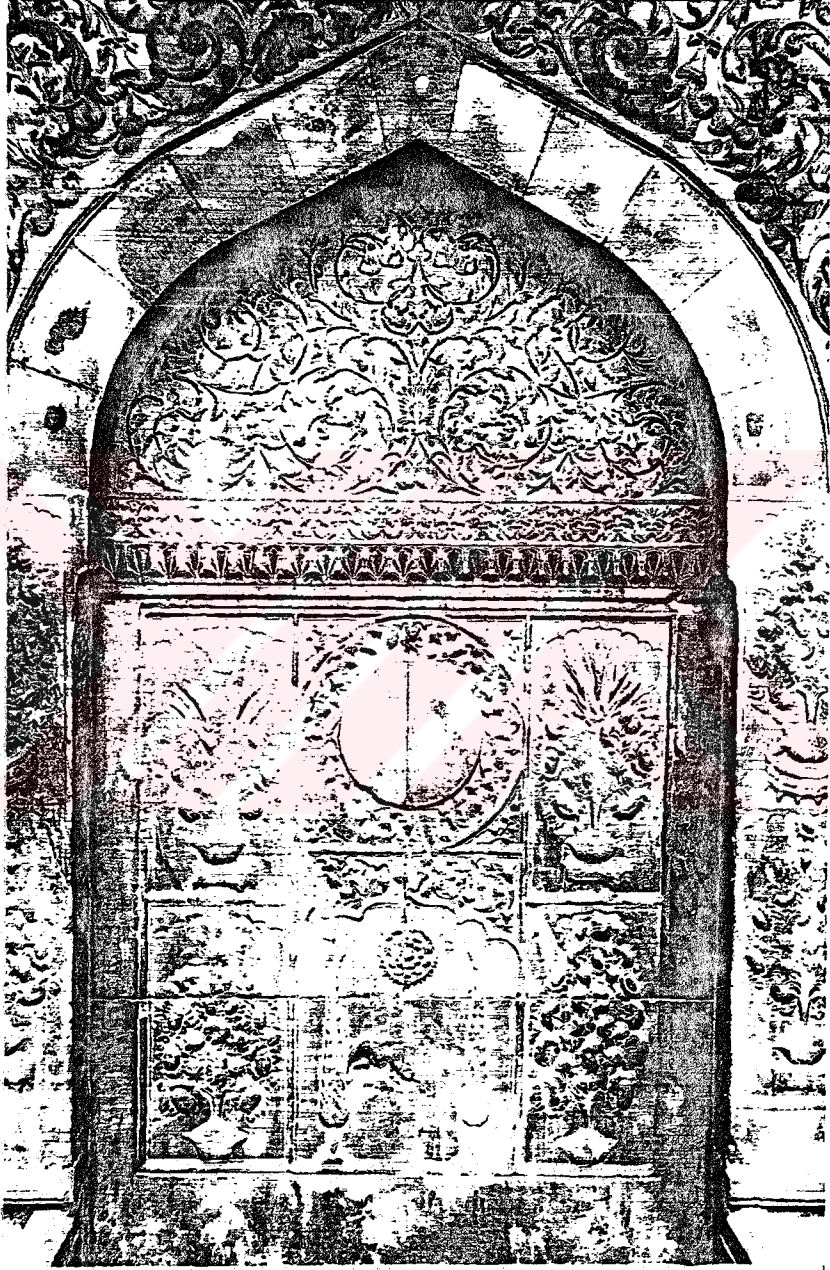
Resim 26- Süslemelerden bir ayrıntı (meyva ağacı motifi) - Tophane eşmesi.

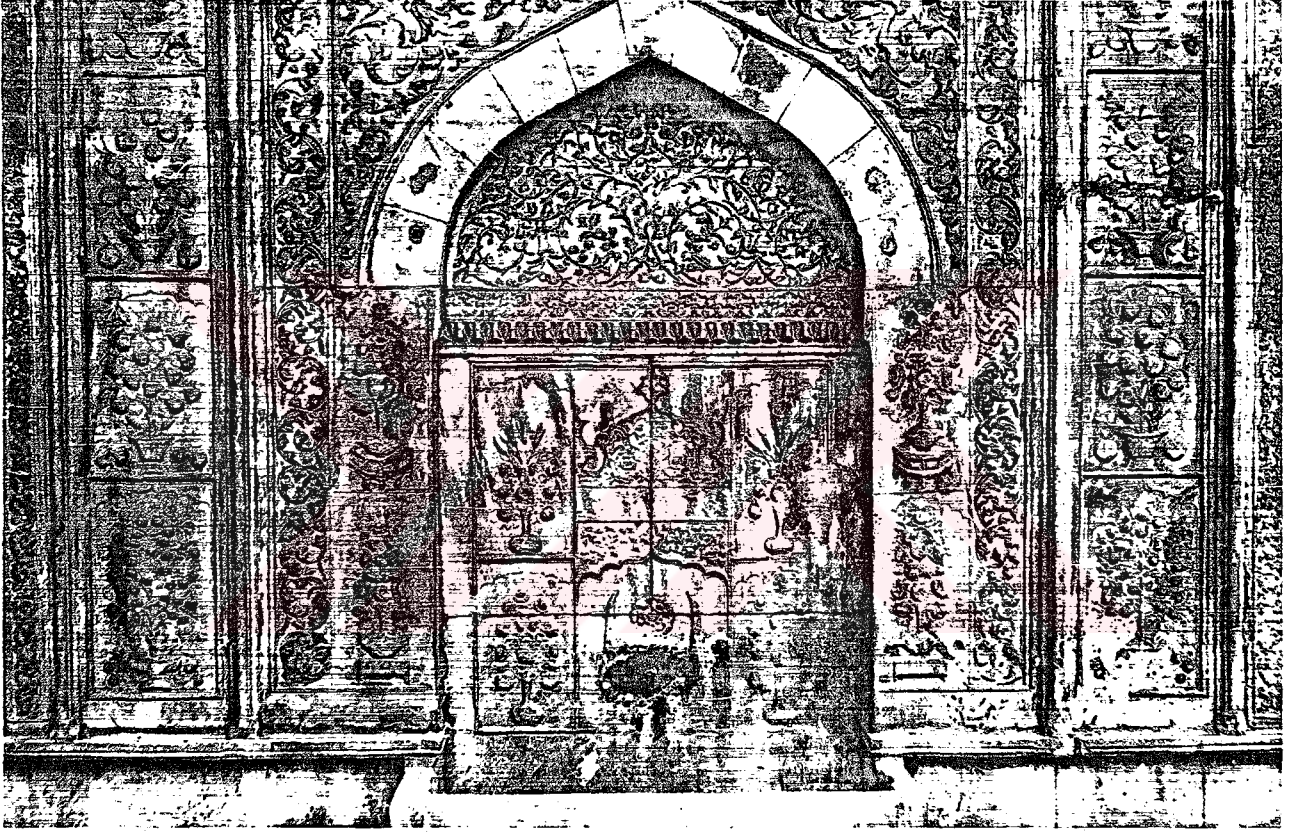
Resim 27- Süslemelerden bir ayrıntı (limonlar ve armutlar) - Tophane Çeşmesi.

Resim 28- Süslemelerden bir ayrıntı (meyva ağacı motifleri) - Tophane Çeşmesi.

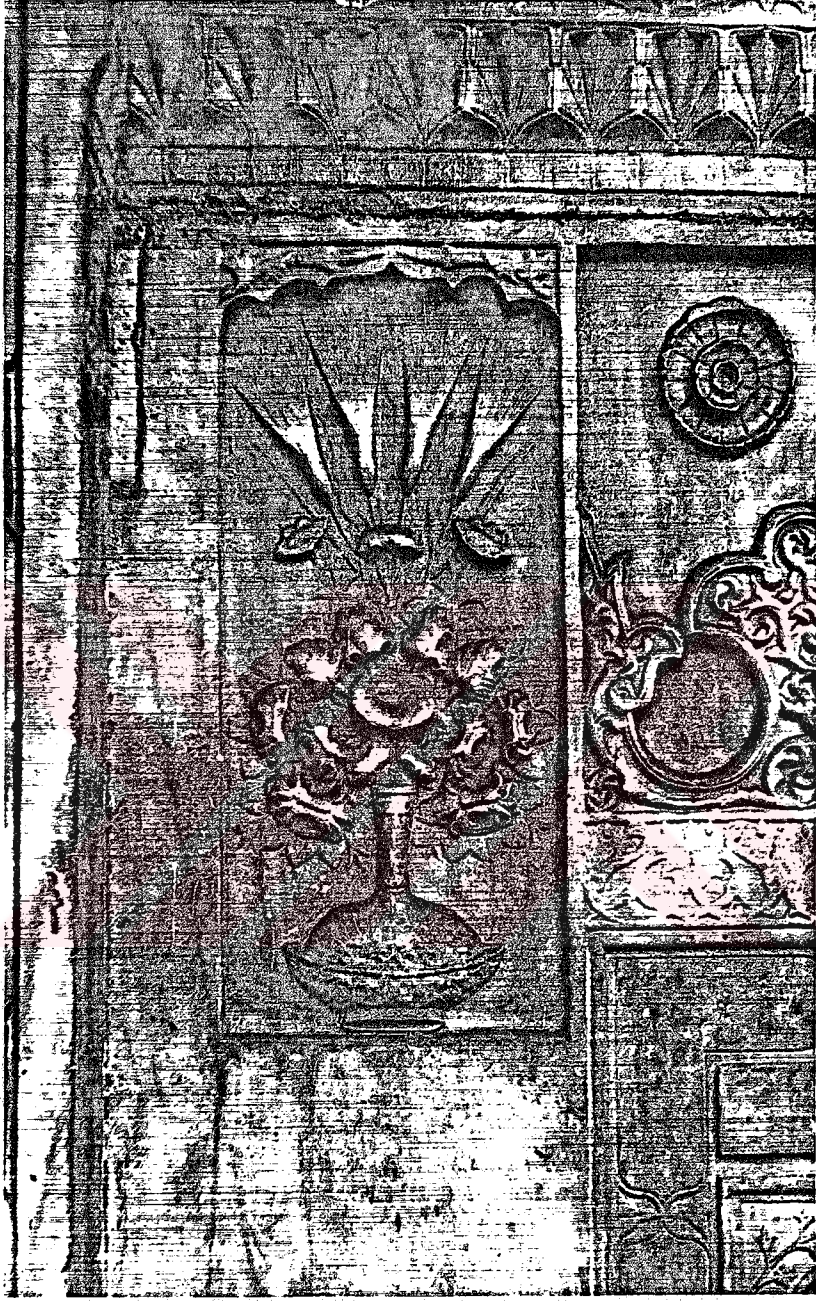
Resim 29- Denize bakan cephedeki dekorasyon -
Tophane eşmesi.

Resim 30- Tophane Çeşmesi'nin batıya bakan cephesindeki dekorasyon.

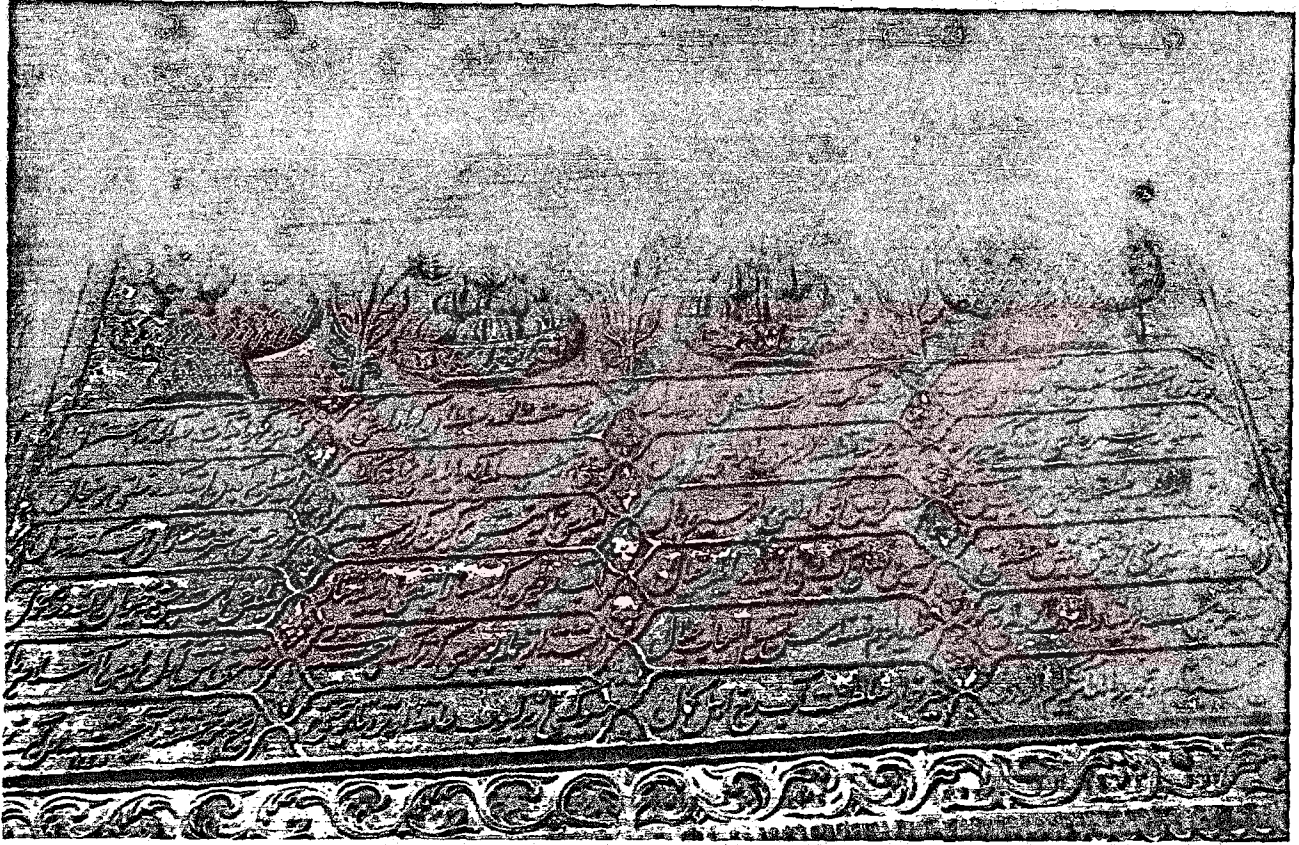
Resim 31- Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi - Kabaatas.

Resim 32- Hekimoğlu Ali Paşa Çeşmesi'nden bir detay.

Resim 33- Bereketzâde Çeşmesi - Galata.

Resim 34- Bereketzâde Çeşmesi kitabesinden ve üzerindeki meyva dolu kase motiflerinden bir görünüş.

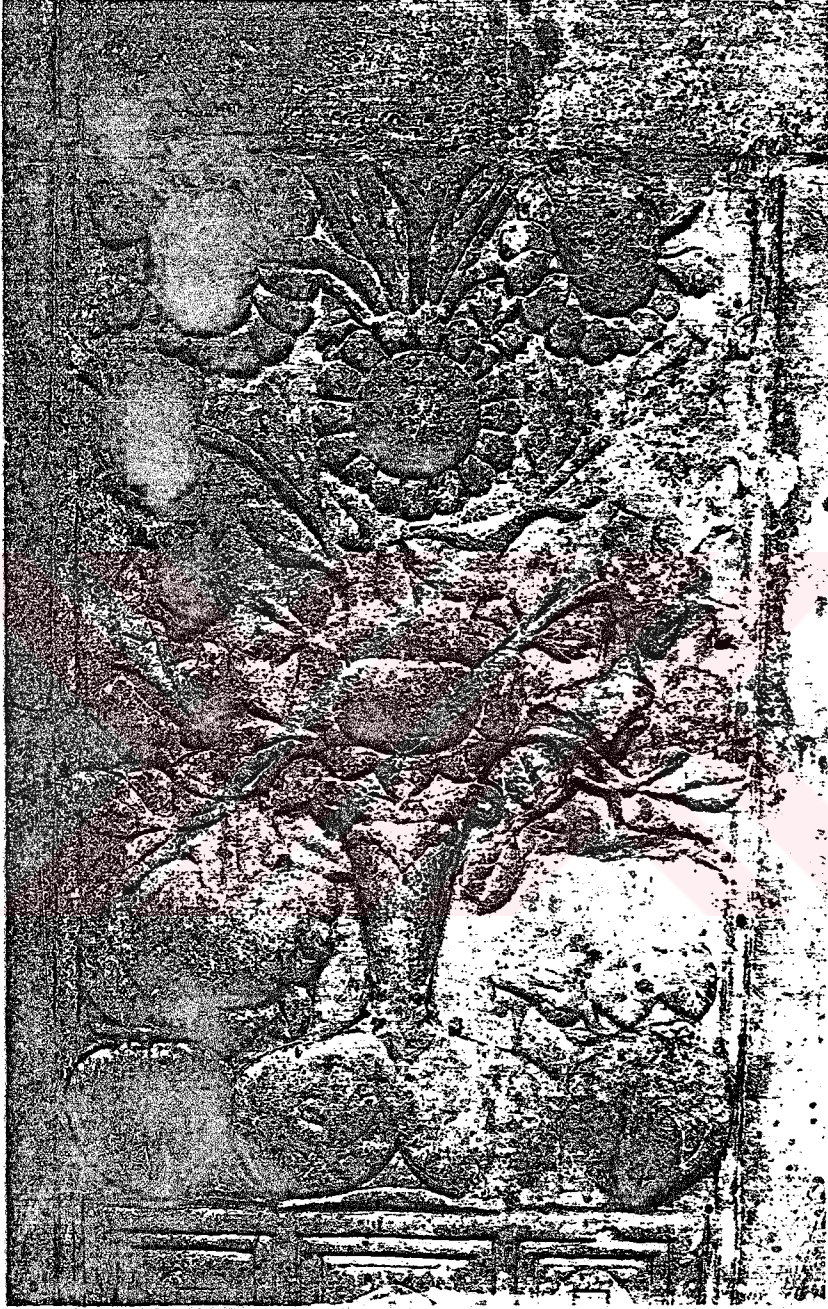
Resim 35- Vazo içinde yer alan karışık çiçekler -
Bereketzâde Çeşmesi.

Resim 36- Vazo içinde yer alan karışık çiçekler -
Bereketzâde Çeşmesi.

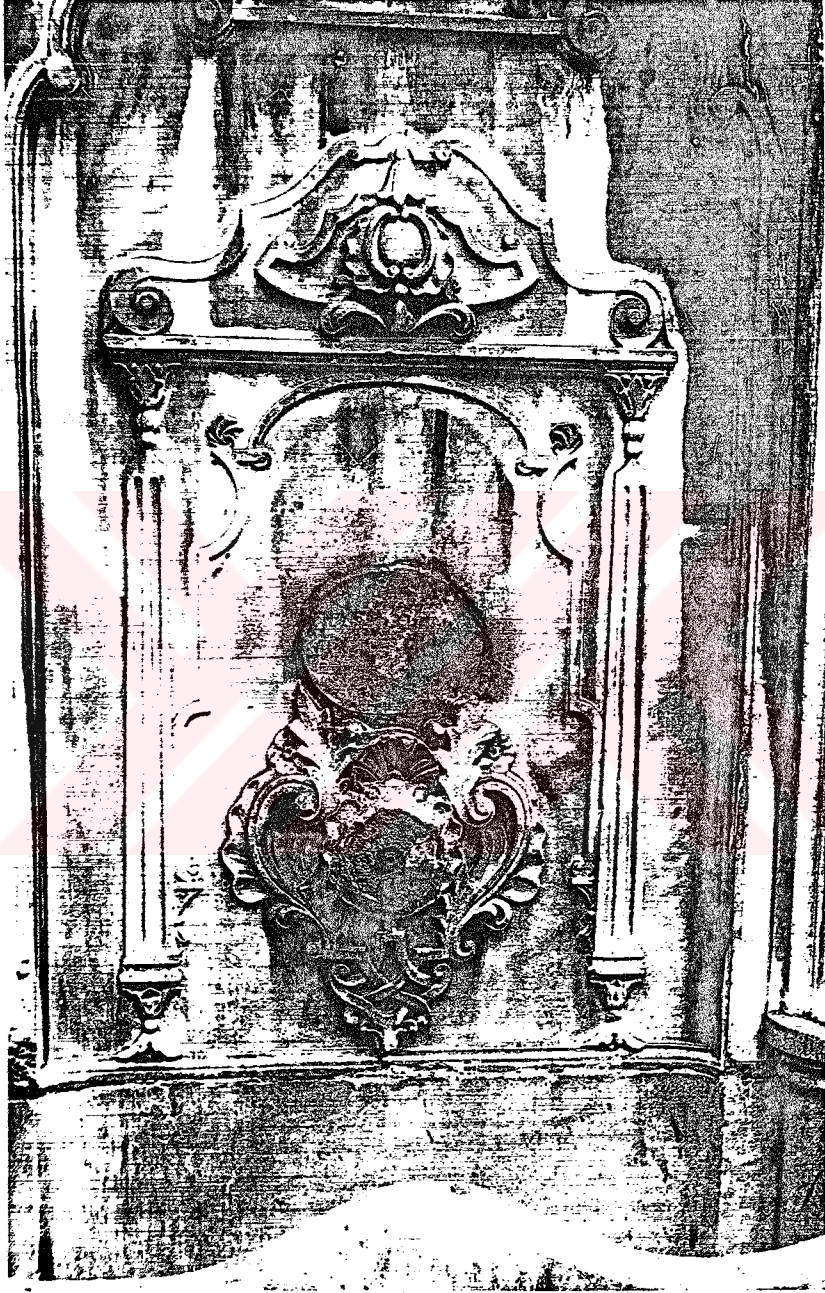
Resim 37- Yan panolarda yer alan süslemeler -
Bereketzâde Çeşmesi.

Resim 38- Vazo içinde yer alan karışık çiçek motifleri - Bereketzâde Çeşmesi.

Resim 39- Saksı içinde yer alan ve aynı daldan çıkan çiçek motifleri - Bereketzâde Çeşmesi.

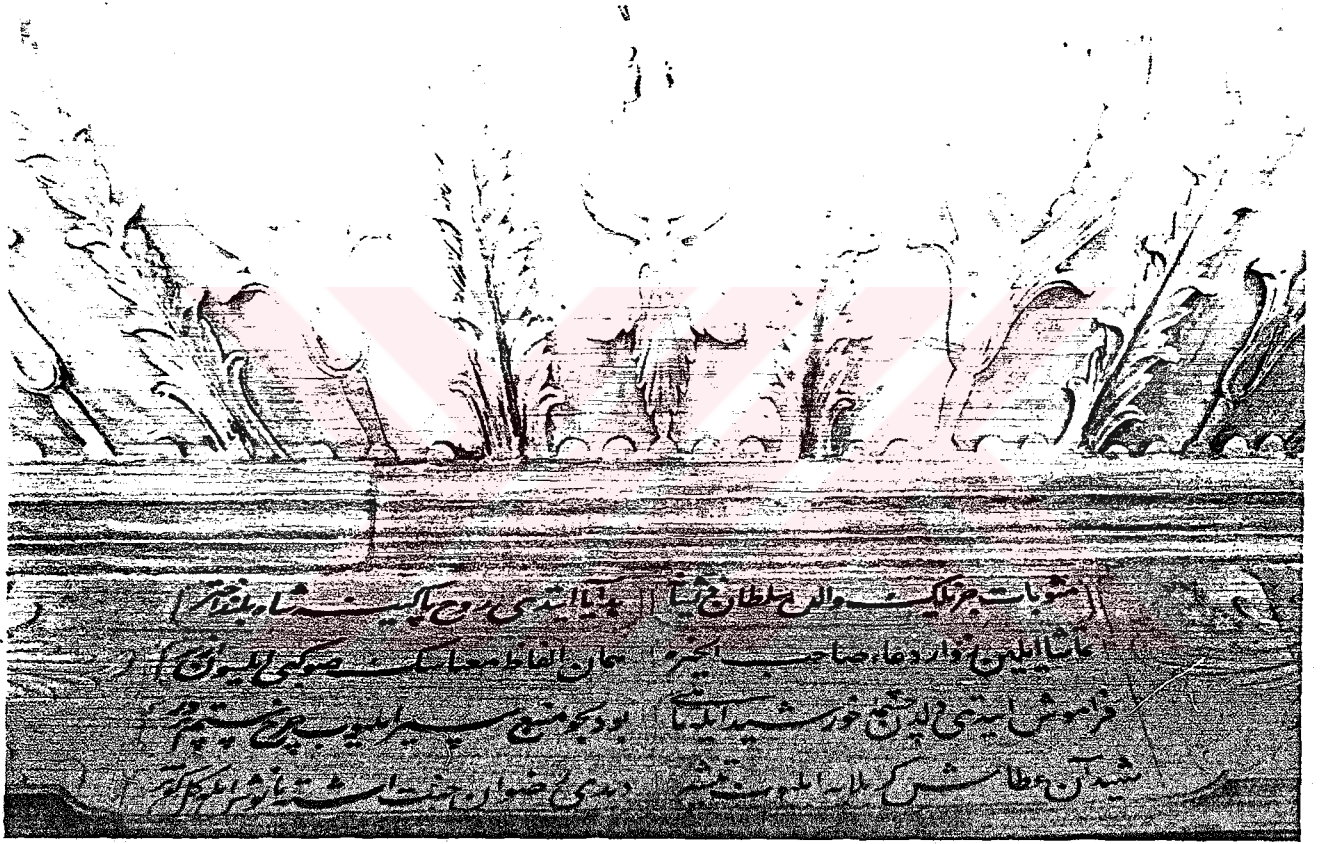
Resim 40- Zevki Kadın Çeşmesi - Fındıklı.

Resim 41- Kucüksu Mihrisah Valide Sultan Çeşmesi.

Resim 42- Küçüksu Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi-
nin başka bir açıdan görünüşü.

Resim 43- Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi'nin tarih kitabesinden bir görünüşü.

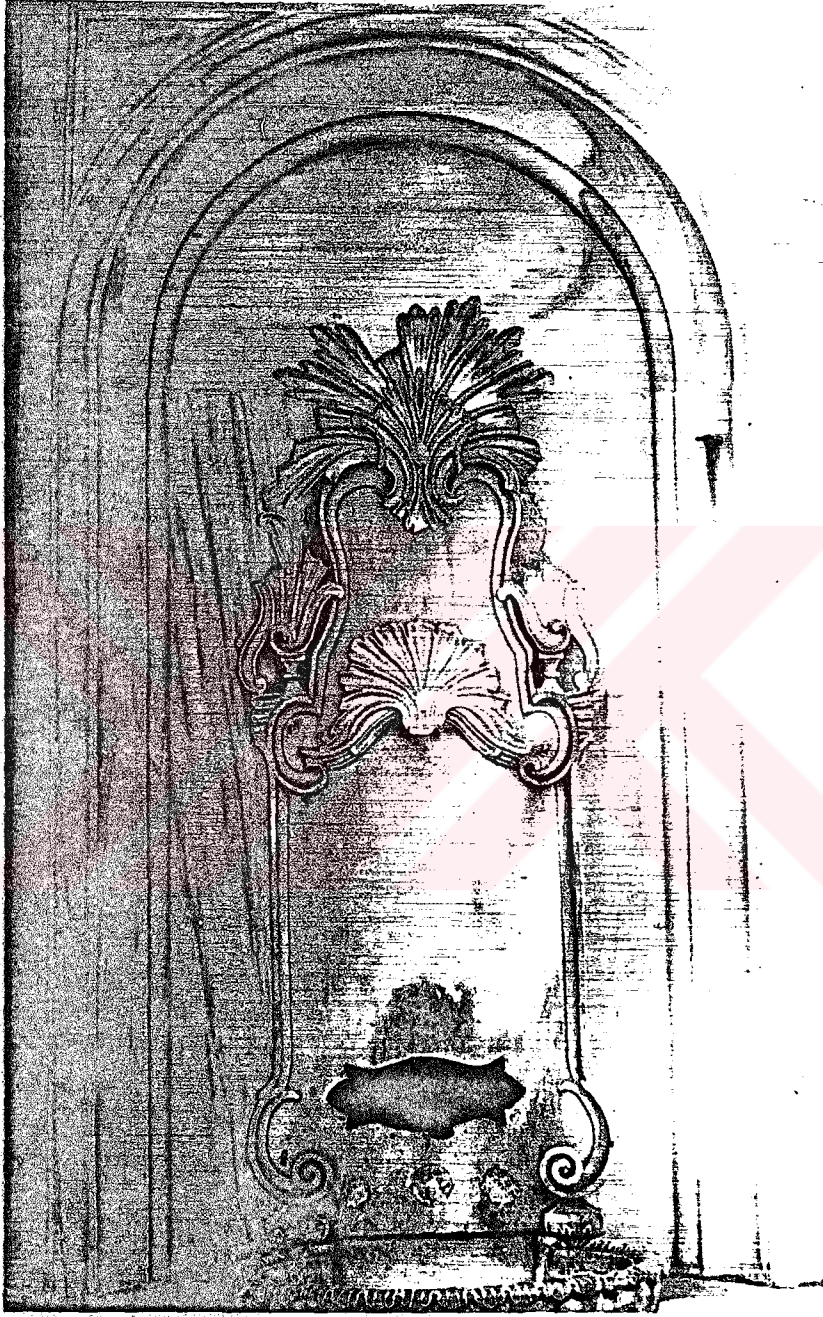
Resim 44- Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi'ndeki
çephe ve çatı süslemeleri.

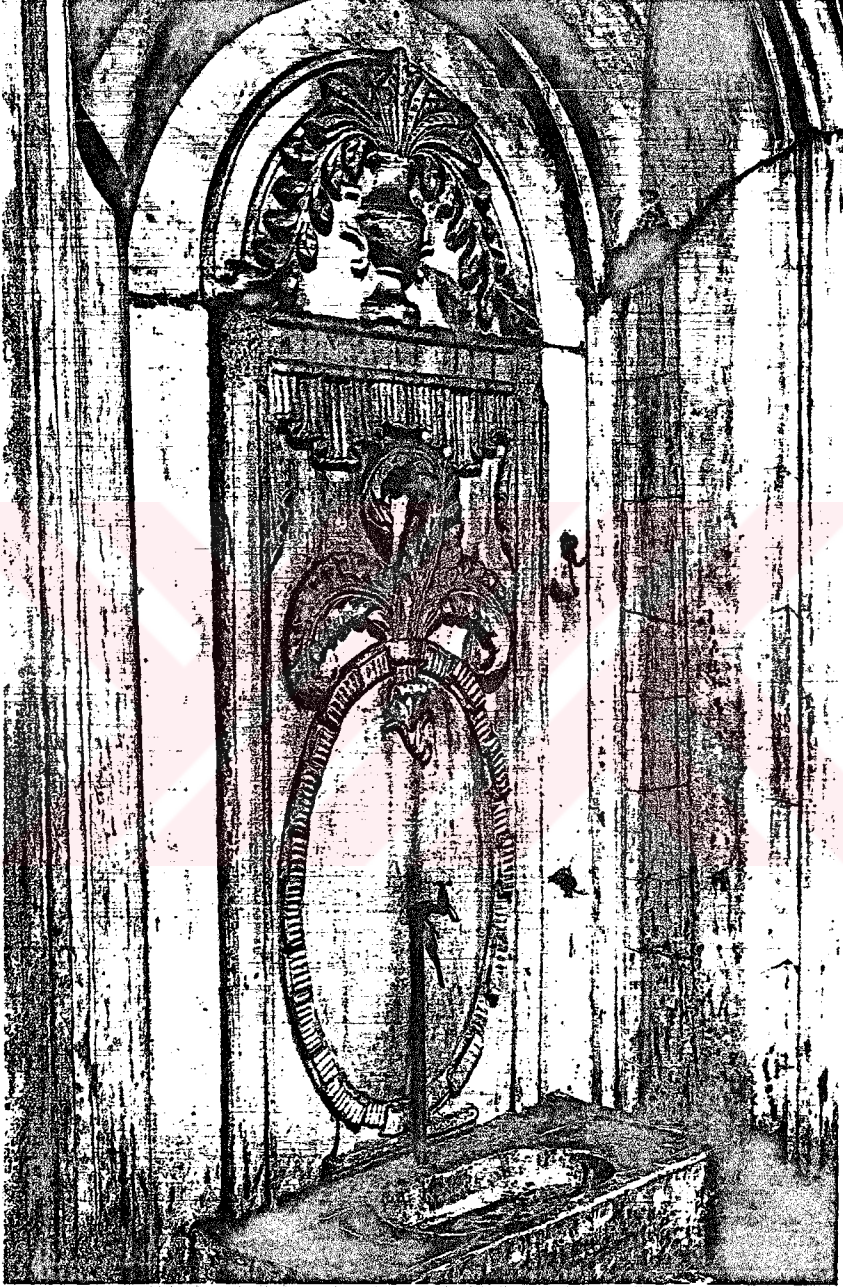
Resim 45- Batı cephesindeki ayna taşı dekorasyonu -Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi.

Resim 46- Ayna taşı süslemeleri - Mihrişah
Valide Sultan Çeşmesi.

Resim 47- Ayna taşı süslemelerinden başka bir
görünüş. - Mihrişah Valide Sultan Çeşmesi.

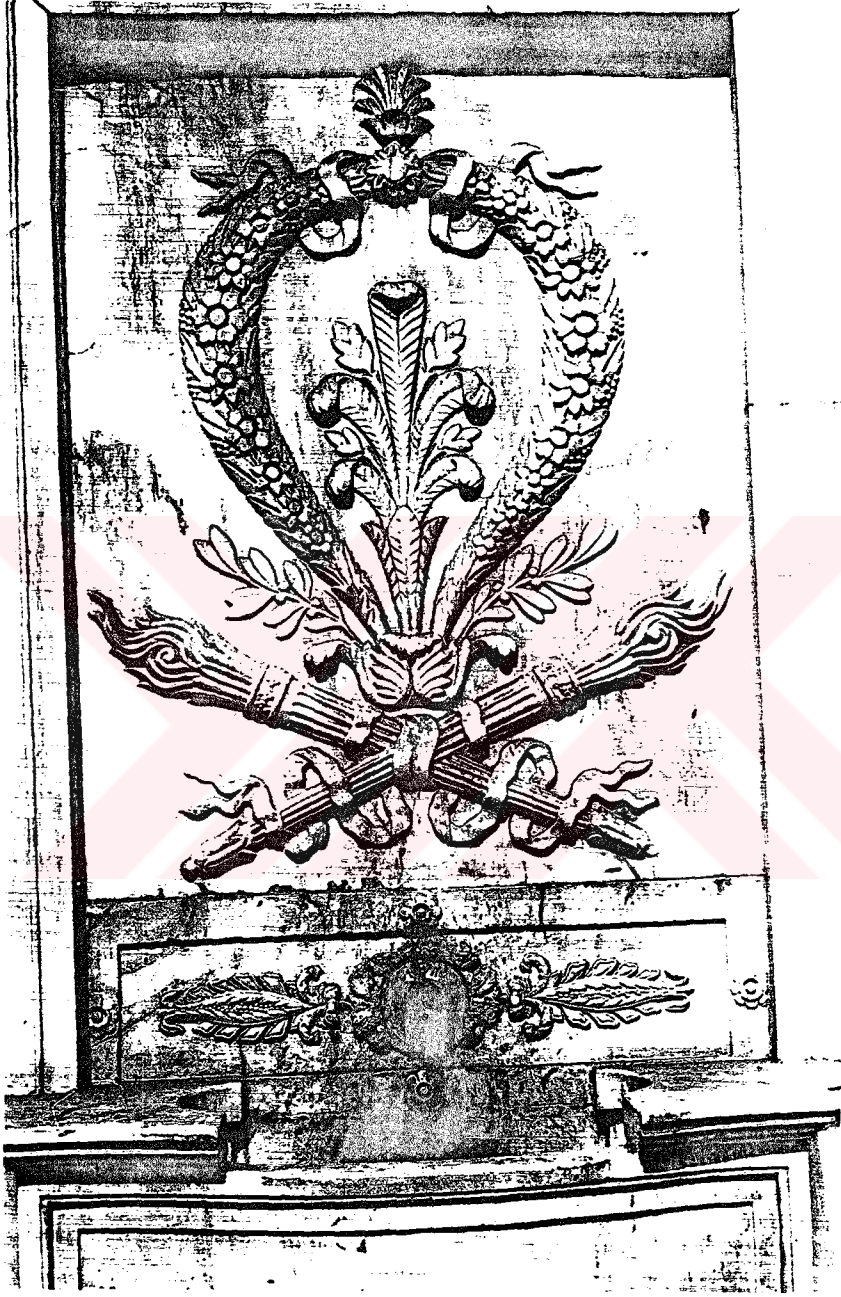
Resim 48- Cevri Kalfa Çeşmesi - Sultanahmet.

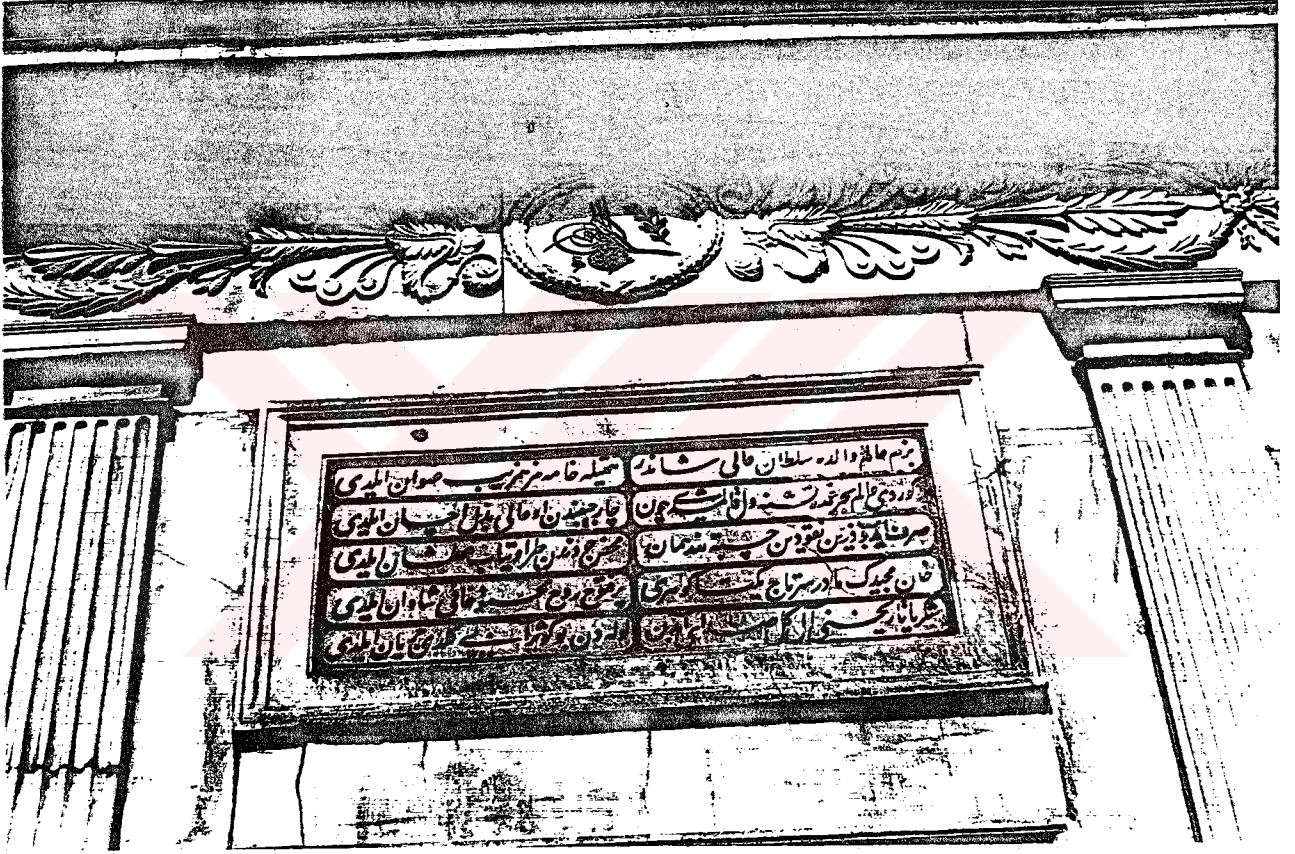
Resim 49- Cevri Kalfa Çeşmesi'nden bir detay.

Resim 50- Bezmiâlem Valide Sultan Çeşmesi -
Maçka.

Resim 51- Ayna taşı dekorasyonu - Maçka Valide Çeşme.

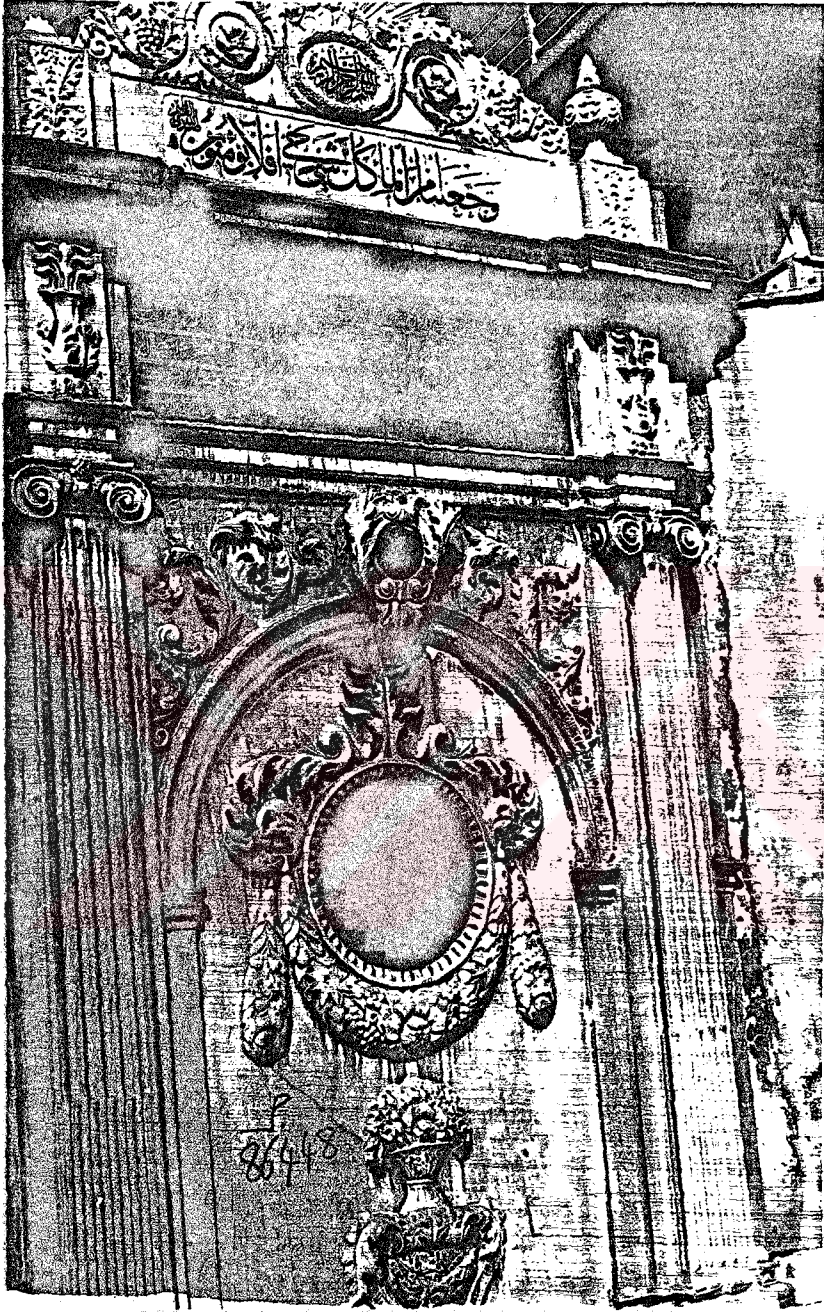
Resim 52- Kitabeden bir görünüş - Maçka Valide
Çeşme.

Resim 53- Bezmiâlem Valide Sultan Çeşmesi -
Aksaray.

Resim 54- Bezmiâlem Valide Sultan Çeşmesi'nden
bir detay.

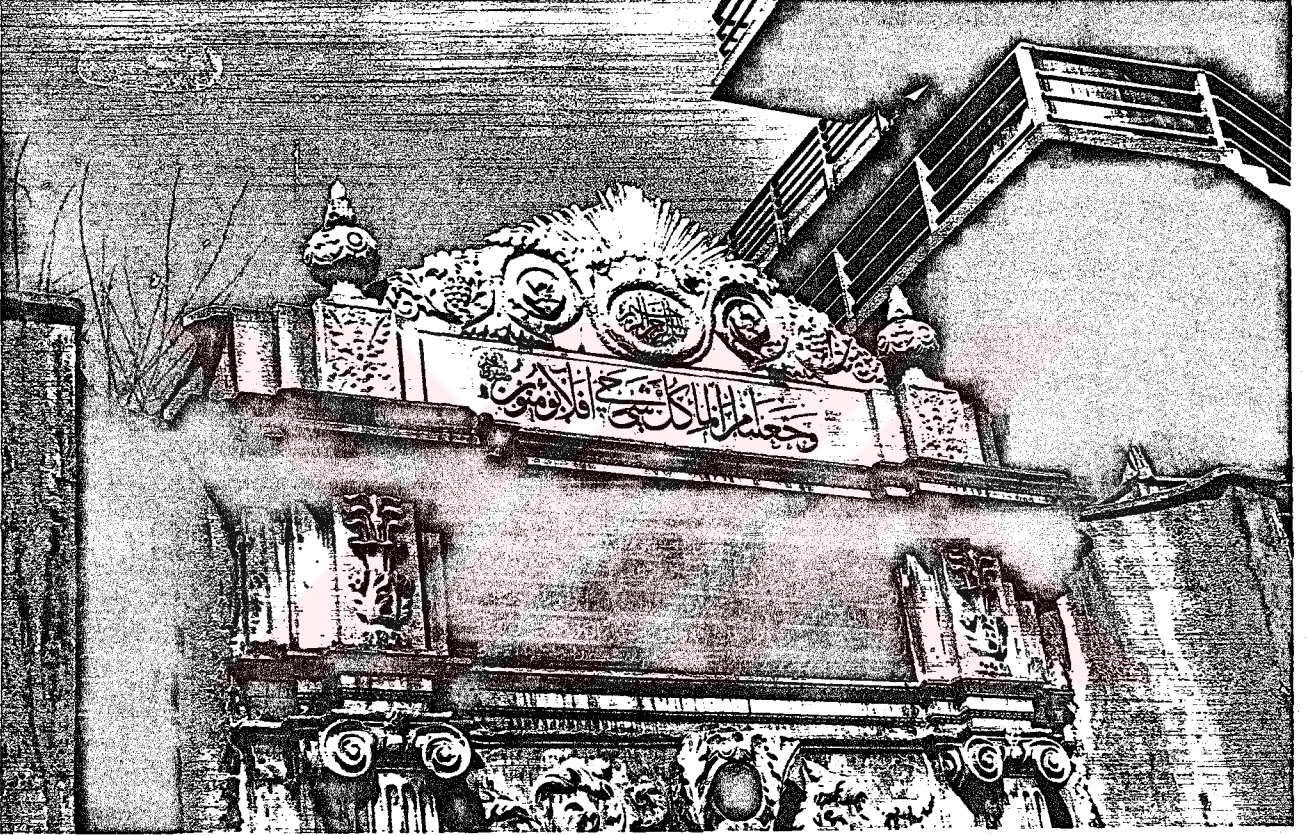
Resim 55- Pertevniyal Kadın Efendi Çeşmesi -
Eyüp.

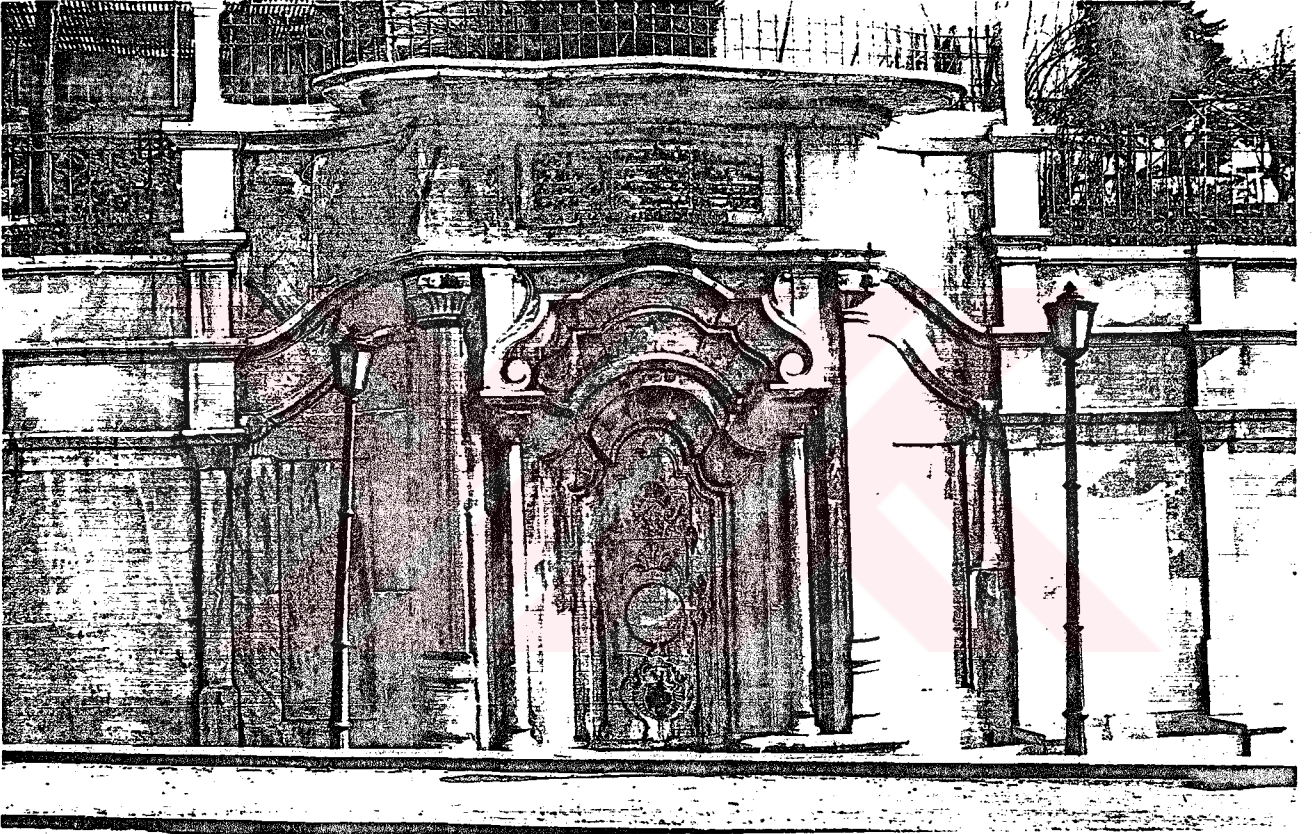
Resim 56- Pertevniyal Kadın Efendi Çeşmesi'nden
bir detay.

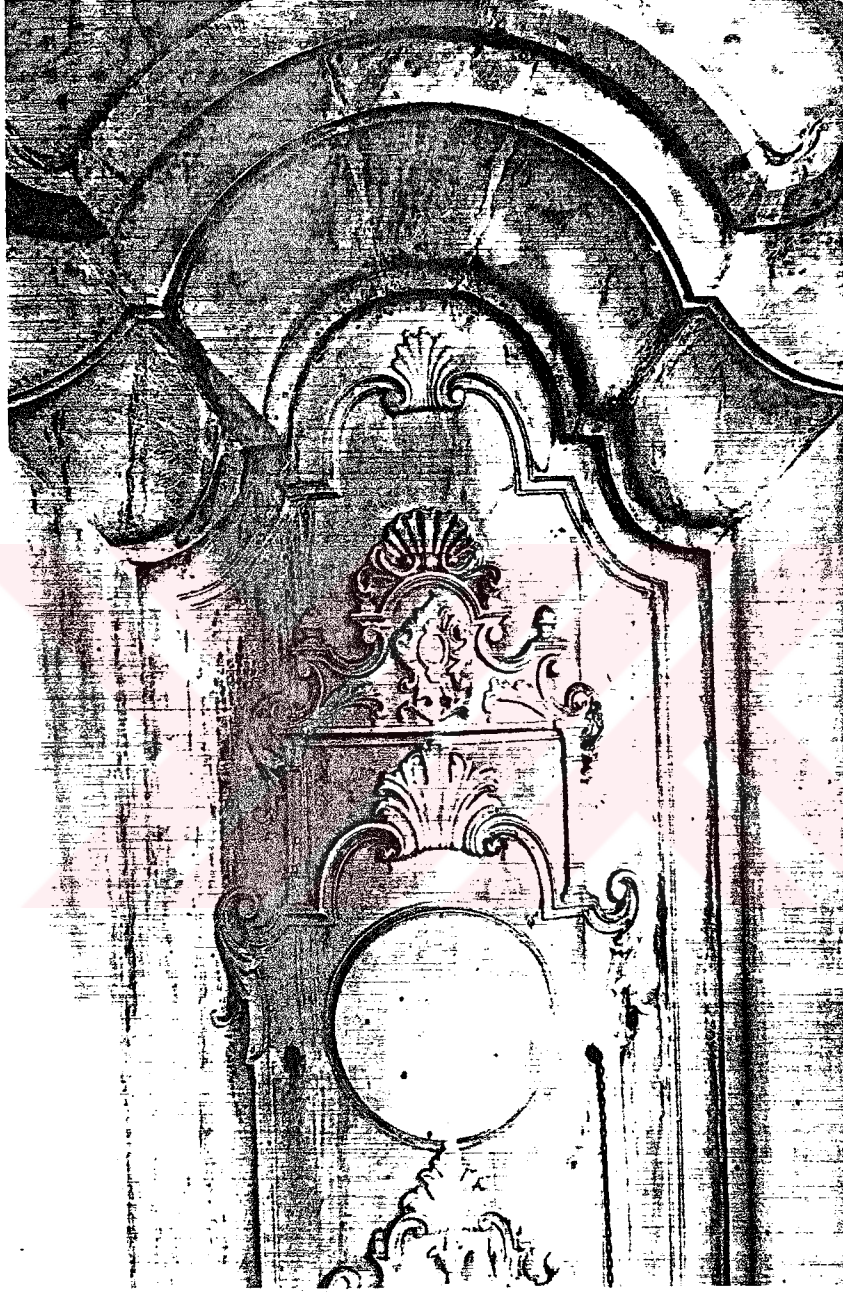
Resim 57- . Pertevniyal Kadın Efendi Çeşmesi'ndeki
dekorasyondan bir ayrıntı.

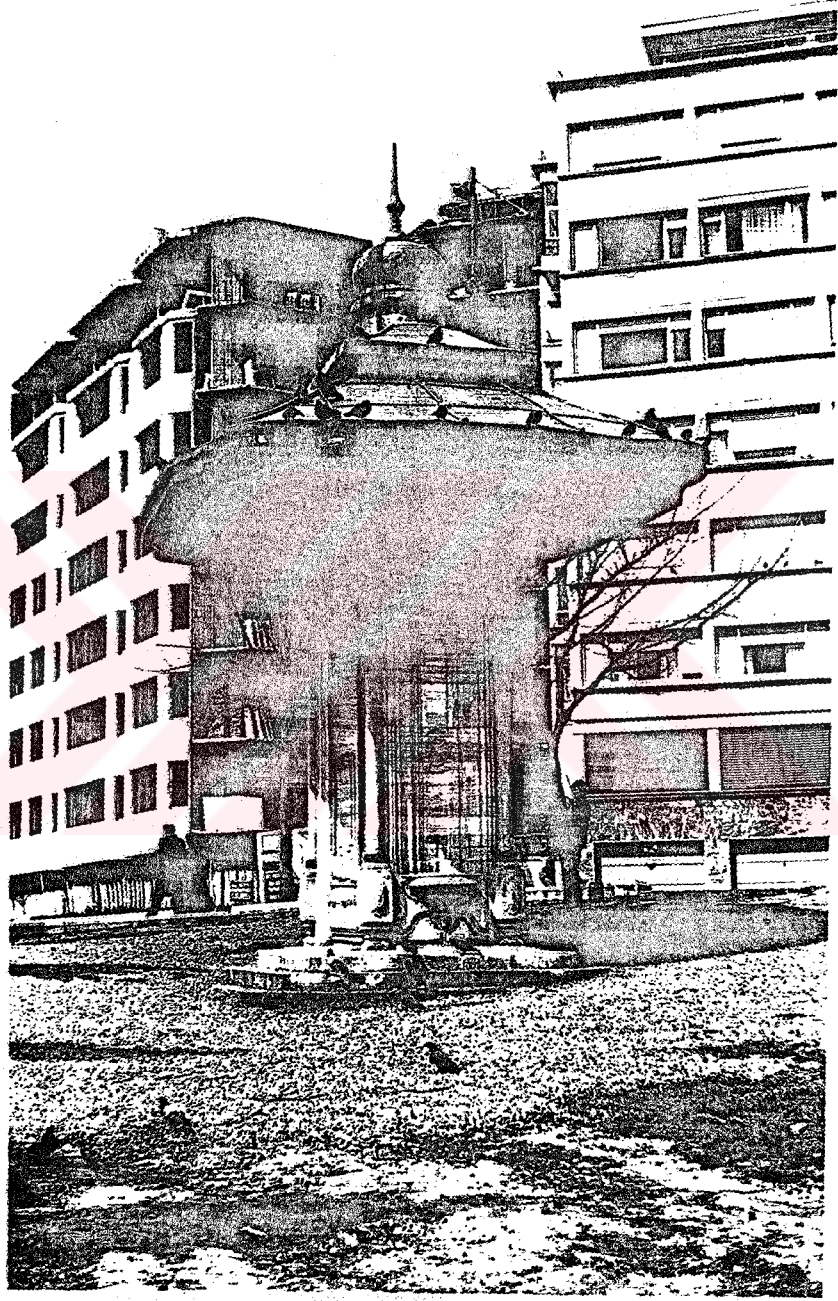
Resim 58- Pertevniyal Kadın Efendi Çeşmesi'nden
başka bir görünüş - Eyüp.

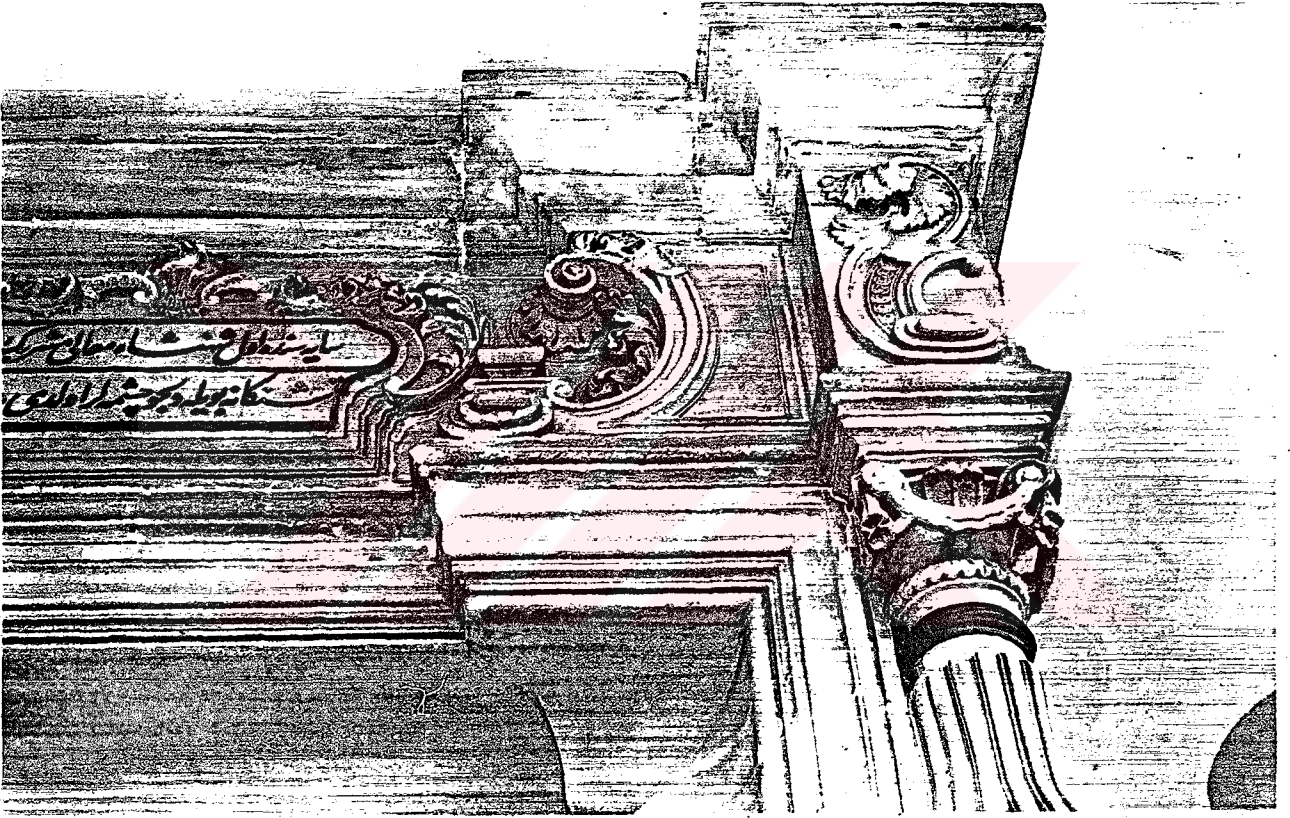
Resim 59- Hüseyin Avni Paşa Çeşmesi - Üsküdar.

Resim 60- Ayna taşı süslemelerinden bir ayrıntı
Hüseyin Avni Paşa Çeşmesi.

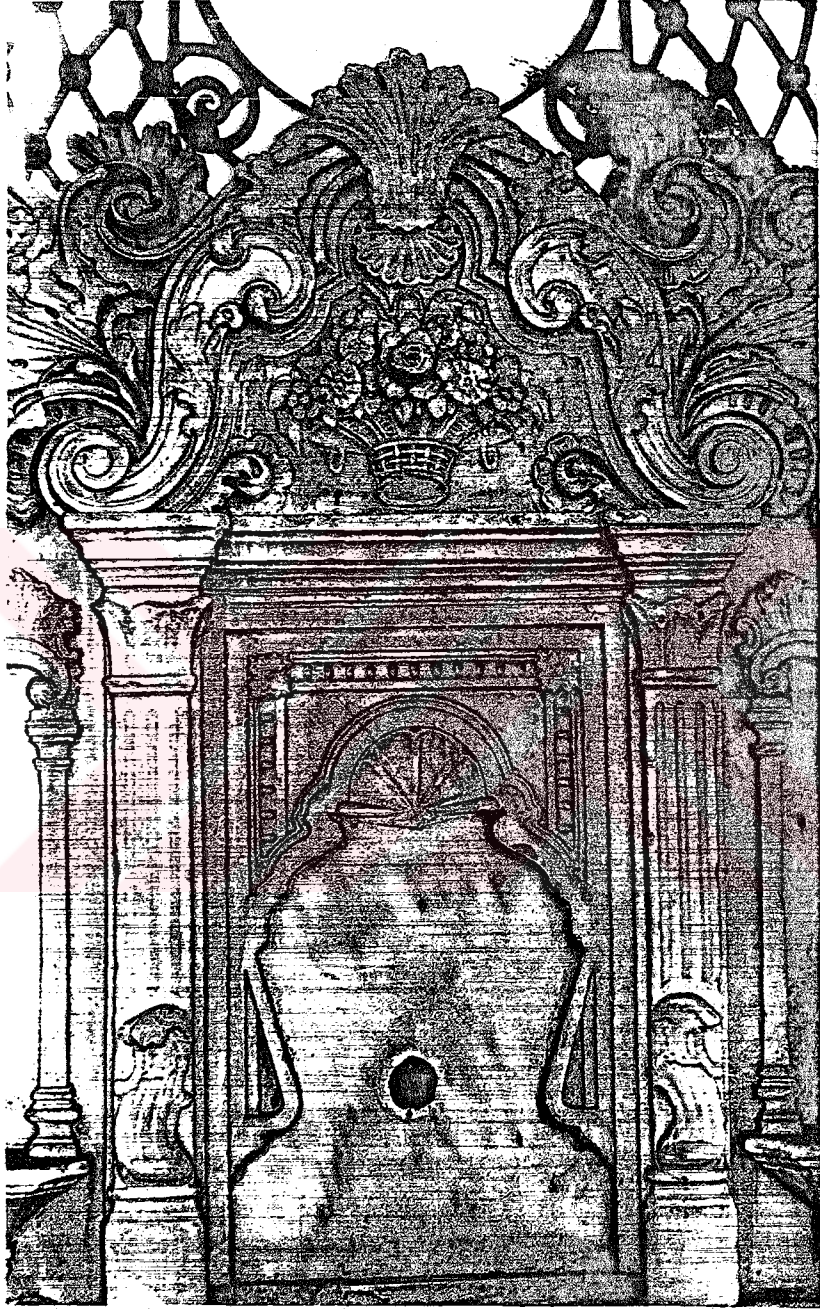
Resim 61- II. Abdülhamit Çeşmesi'nin genel görünüşü - Maçka.

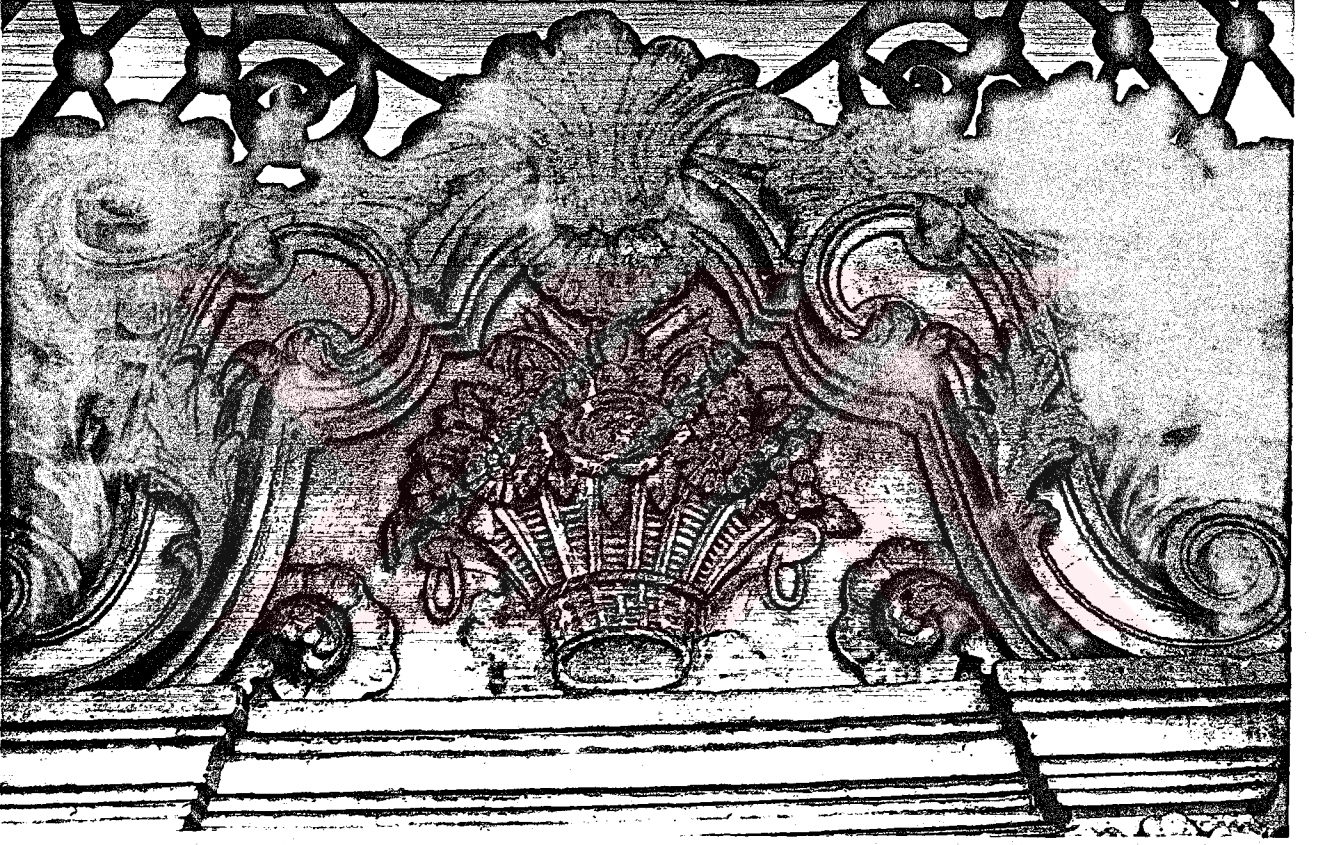
Resim 62- Kitabeden ve üst süslemelerden bir görünüş -
II. Abdülhamit Çeşmesi.

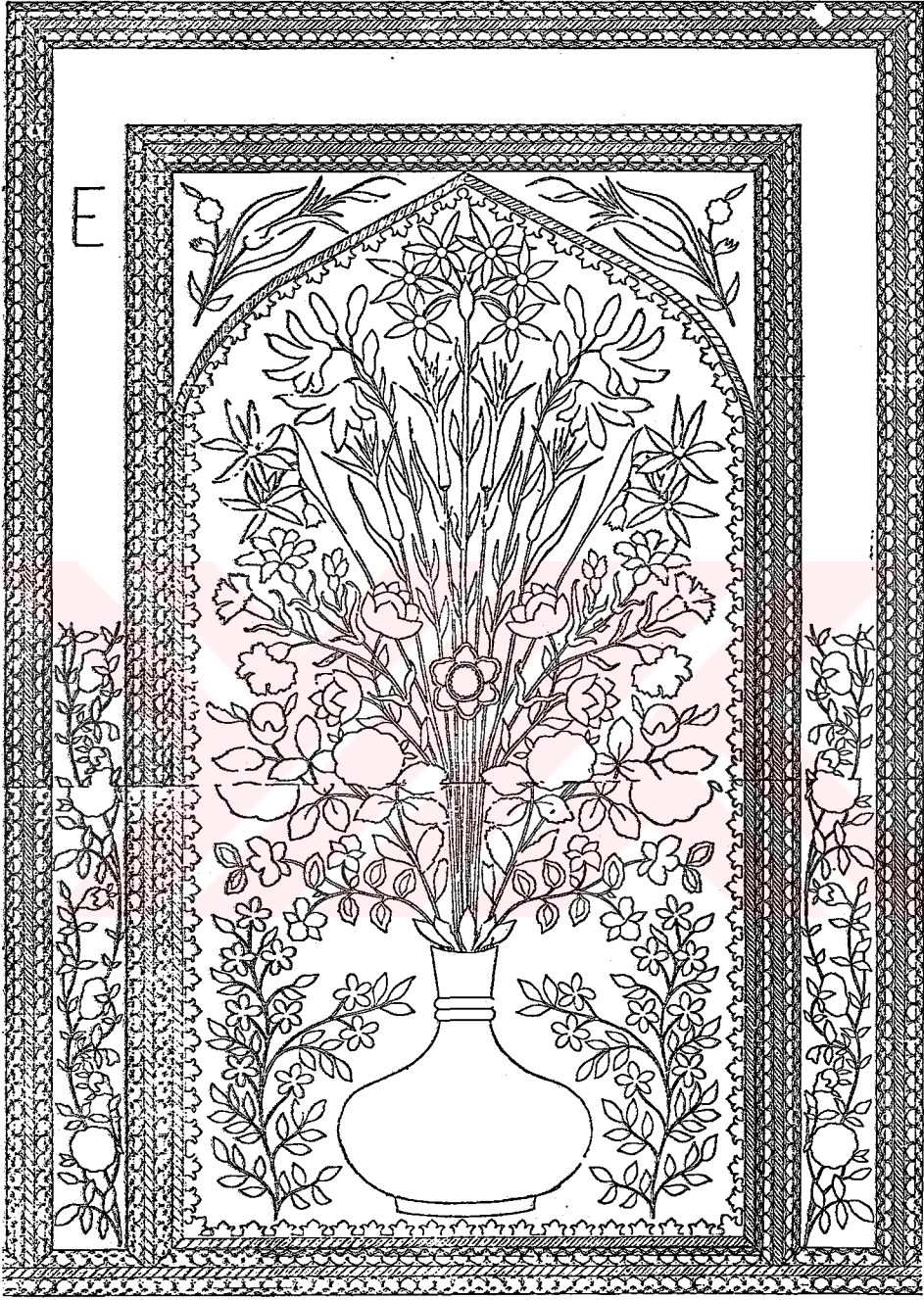
Resim 63- II. Abdülhamit Çeşmesi'ndeki dekoratif zenginlikler.

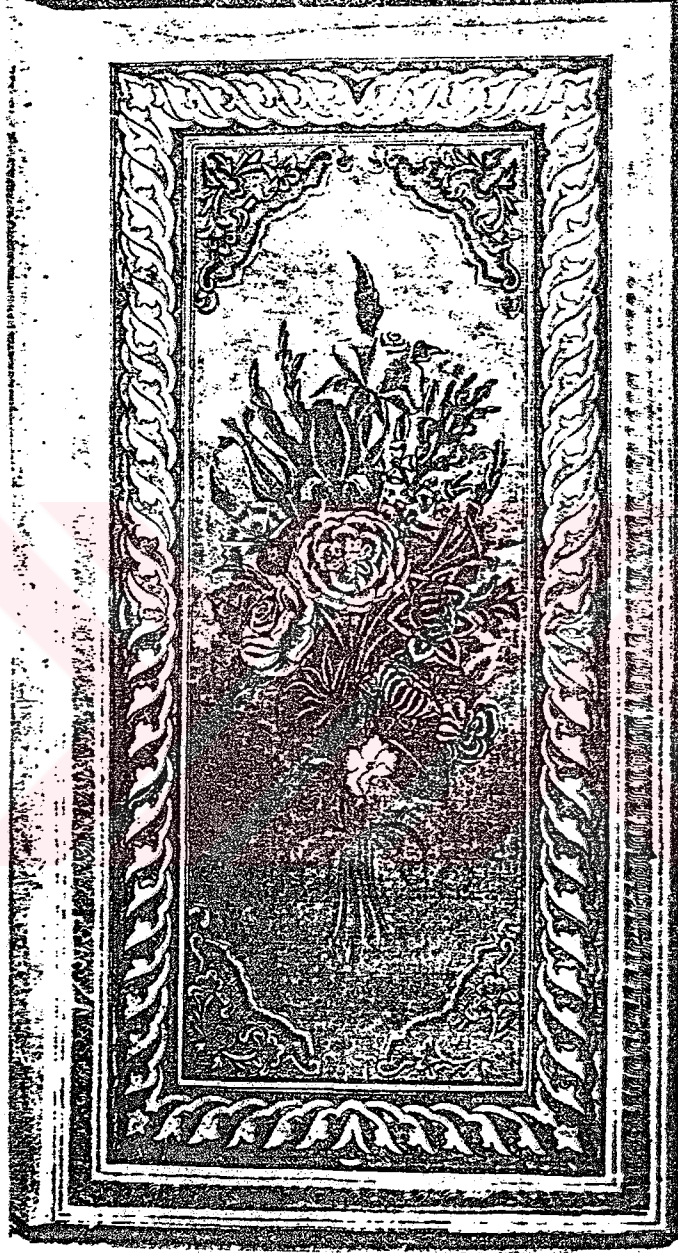
Resim 64- II. Abdülhamit Çeşmesi'ndeki ayna taşı.

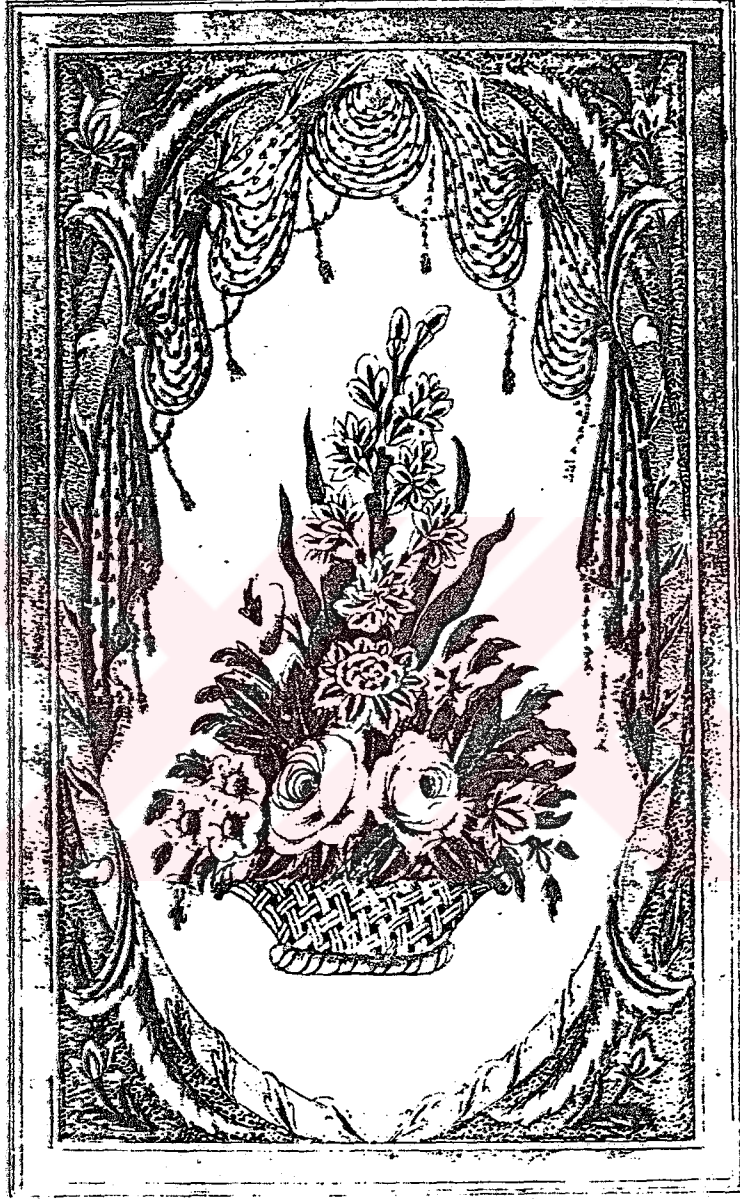
Resim 65- Süslemelerden bir ayrıntı - II. Abdülhamit Çeşmesi.

Resim 66- Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı'ndaki natüralist dekorasyondan bir örnek (Fotoğraf Sedat Hakkı Eldem'in "Köşkler ve Kasırlar II" adlı eserinden alınmıştır.)

Resim 67- Muzaffernâme'de yer alan buket resmi -
Topkapı Sarayı Kütüphanesi. (Fotoğraf
Yıldız Demiriz'in "Osmanlı Kitap Sana-
tında Natüralist Üslupta Çiçekler" adlı
eserinden alınmıştır).

Resim 68- 'Amme Cüzü'nden bir çiçek resmi - Topkapı Sarayı Kütüphanesi. (Fotoğraf Yıldız Demiriz'in "Osmanlı Kitap Sanatında Natürülist Üslupta Çiçekler" adlı eserinden alınmıştır).

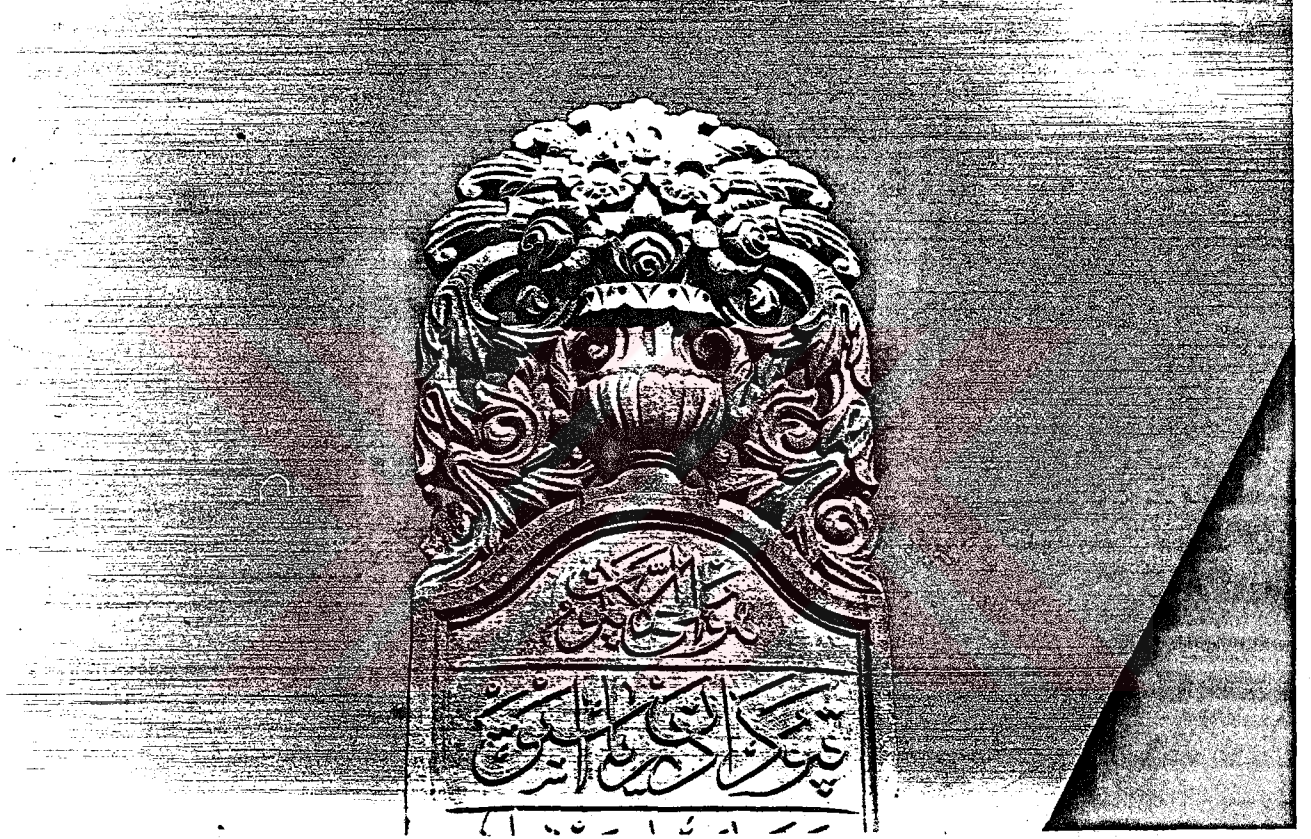
Resim 69- Eyüp'den bir mezar taşı.

Resim 70- Mezar taşı dekorasyonu - Eyüp.

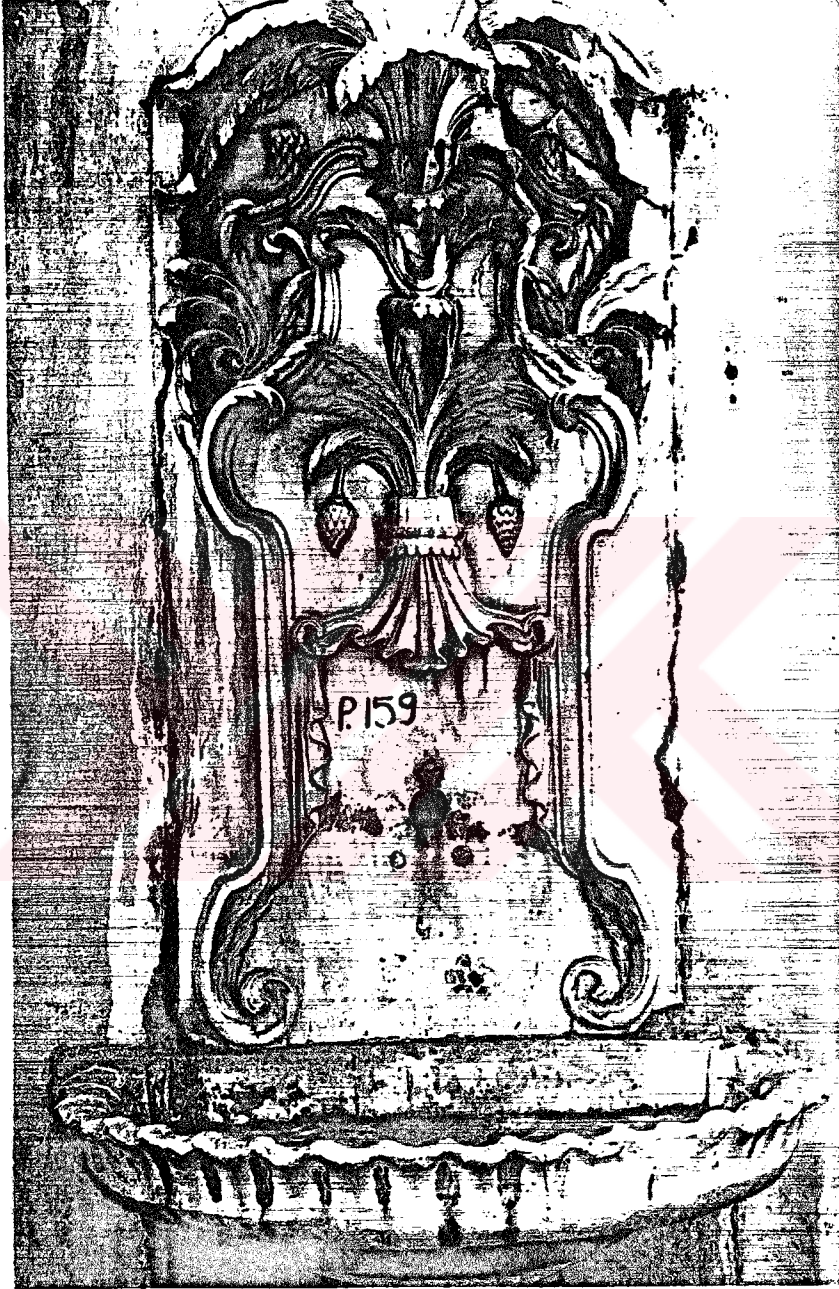
Resim 71- Kartal Baba Camii Haziresi'nden bir
mezar taşı- Üsküdar Nuh Kuyusu.

Resim 72- Kartal Baba Camii Hâziresi'nden bir mezar taşı.
Üsküdar Nuh Kuyusu.

Resim 73- Kartal Baba Cmii Haziresi'nden
başka bir mezar taşı - Üsküdar
Nuh Kuyusu.

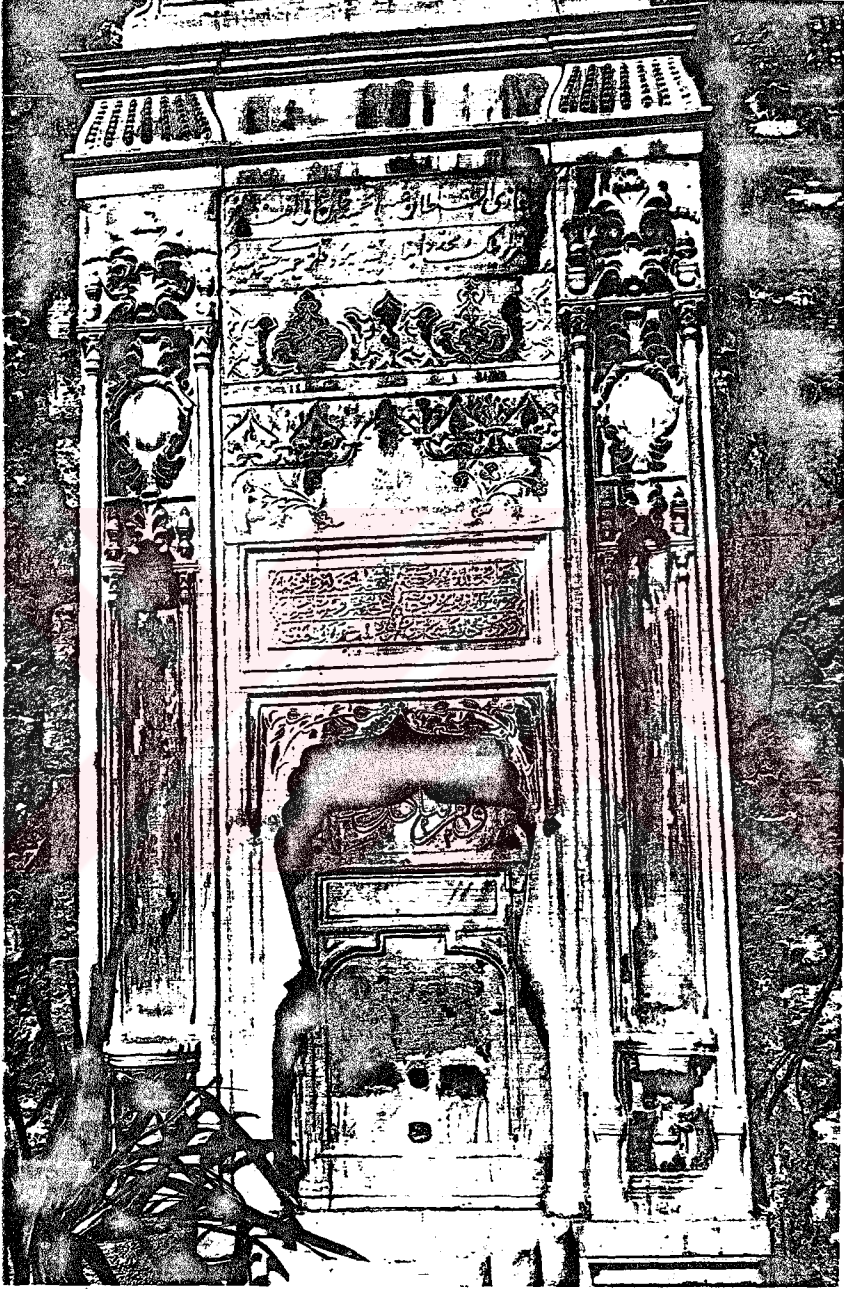
Resim 74- Gülhane Parkı kapı duvarına monte edilmiş dekoratif ağıdan son derece zengin tarihsiz bir çeşme.

Resim 75- Bereket boynuzu içinden çıkan çiçek demetleri - Gülhane Parkı surları'nda tarihsiz bir çeşme.

Resim 76- Nuh Kuyusu Sebili'nin kögesindeki
Çeşne'de görülen tipik ampir deko-
rasyon.

Resim 77- I. Ahmet Çeşmesi - Gülhane Parkı.

Resim 78- Hatice Turhan Valide Sultan eşmesi'nden ayna taşı dekorasyonu - Bahçekapı.